

Miek Smilde

EEN LEGE PLEK OM TE BLIJVEN

Stichting Vliegcramp MH17

*Ga nu maar liggen liefste in de tuin,
de lege plekken in het hoge gras, ik heb
altijd gewild dat ik dat was, een lege
plek voor iemand, om te blijven.*

Rutger Kopland

EEN LEGE PLEK OM TE BLIJVEN

Miek Smilde

EEN LEGE PLEK OM TE BLIJVEN

Verhalen over MH17 – tien jaar later

COLOFON

Uitgave: Stichting Vliegkamp MH17

Auteur: Miek Smilde

Vormgeving: Richard Sluijs

Druk: Drukkerij Van Deventer

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van het Fonds Slachtofferhulp.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande toestemming van de rechthebbenden.

Copyright © 2024, Stichting Vliegkamp MH17

ISBN 978-90-9038622-5 / NUR 686

INHOUD

	Voorwoord	6
<i>Hoofdstuk 1</i>	Wat als?	10
<i>Hoofdstuk 2</i>	Ze zitten erin	17
<i>Hoofdstuk 3</i>	Een zee van bloemen en knuffels	24
<i>Hoofdstuk 4</i>	De trein rijdt	31
<i>Hoofdstuk 5</i>	Thuiskomen	37
<i>Hoofdstuk 6</i>	Het eerste onderzoeksjaar	43
<i>Hoofdstuk 7</i>	Vasthouden en loslaten	52
<i>Hoofdstuk 8</i>	Woede is geen antwoord	58
<i>Hoofdstuk 9</i>	Het Nationaal Monument	66
<i>Hoofdstuk 10</i>	Het strafrechtelijk onderzoek	72
<i>Hoofdstuk 11</i>	Alles moet kloppen	80
<i>Hoofdstuk 12</i>	Het gelaat van de ander	88
<i>Hoofdstuk 13</i>	De kracht van de rule of law	97
<i>Hoofdstuk 14</i>	10 jaar later	105
	Epiloog	112
	Verantwoording	115

VOORWOORD

Op 17 juli 2014, om 15.18 uur, werd Malaysia Airlines vlucht MH17, op weg naar Kuala Lumpur, boven Oekraïne neergedaald met een Russische BUK-raket. Alle 298 inzittenden, met zeventien verschillende nationaliteiten, kwamen op gruwelijke wijze om het leven. Vele duizenden nabestaanden in Nederland en daarbuiten werden geconfronteerd met het gewelddadige verlies van hele gezinnen, vaders, moeders, kinderen, kleinkinderen, grootouders, broers en zussen, vrienden en collega's. Ongewild werden zij ook betrokken bij een beginnend geopolitiek conflict, dat in 2022 uiteindelijk uitmondde in de inval van Rusland in Oekraïne. Terwijl zij hun eigen verdriet moesten verwerken, raakten nabestaanden verwickeld in diverse juridische procedures. Het strafrechtelijk onderzoek naar wat er op die 17e juli was gebeurd en wie daarvoor verantwoordelijk kon worden gehouden, duurde acht jaar. Uiteindelijk veroordeelde de Nederlandse rechter op 17 november 2022 drie personen tot levenslange gevangenisstraffen. Internationaal was er grote belangstelling voor het proces. Nederland ontving veel steun in de zoektocht naar waarheid, recht en rekenschap. Rusland ontkent tot de dag van vandaag elke betrokkenheid, verleende geen medewerking aan onderzoeken en lanceert nog altijd onbetrouwbare alternatieve theorieën.

De aanslag op vlucht MH17 en de gebeurtenissen daarna hebben de levens van vele nabestaanden volledig op zijn kop hebben gezet, vaak tot op de dag van vandaag. Onze gedachten gaan uit naar de slachtoffers en alle nabestaanden, in Nederland en daarbuiten. Wij zijn dankbaar voor alle ondersteuning die nabestaanden hebben gekregen van de regering en alle betrokken autoriteiten en hulpverleners. We denken ook aan de vele honderden professionals, die bij de nasleep van MH17

betrokken zijn geweest en die zich met ziel en zaligheid hebben ingezet om het verdriet van de nabestaanden enigszins te verlichten. Mensen die bijvoorbeeld in Oekraïne waren betrokken bij de repatriëring van de slachtoffers en persoonlijke bezittingen en mensen die de slachtoffers hebben geïdentificeerd. Medewerkers van de politie, het Openbaar Ministerie, de rechtspraak, ambtenaren op ministeries en hulpverleners deden veelal hun moeilijke werk in stilte, achter de schermen van het nieuws. Daarmee gaven ze de slachtoffers een gezicht en steunden ze zoveel mogelijk de nabestaanden. Ook op deze professionals heeft MH17 een grote impact gehad. Dat zullen we niet vergeten.

Op 17 juli 2024 blikken wij gezamenlijk terug op 10 jaar MH17. In dit boekje vertellen een aantal nabestaanden en betrokken professionals over hun persoonlijke ervaringen in de achterliggende tien jaar. We zijn hen dankbaar voor hun bijdragen. We danken Miek Smilde, die alle betrokkenen heeft geïnterviewd en op basis van die gesprekken en achterliggende literatuur dit document heeft geschreven. We danken ook de vormgever, Richard Sluijs. Wij zijn Fonds Slachtofferhulp zeer erkentelijk voor de financiering. Moge dit boekje ertoe bijdragen dat het verhaal van MH17 blijvend wordt verteld en in ons aller herinnering blijft.

Het bestuur van de Stichting Vliegcramp MH17,

Piet Ploeg
Anton Kotte
Leen van der Sar
Hans de Borst

17 juli 2024

Hij is te laat.

Ze ziet het aan de manier waarop hij loopt. Haastig, onrustig. Jack Samuel O'Brien, vijfentwintig jaar oud, heeft net ingecheckt en wil het vliegtuig niet missen. Na zeven weken met een vriend te hebben gereisd door Europa verlangt hij terug naar huis. Zijn ouders, Meryn en Jon O'Brien, zullen hem ophalen op het vliegveld van Sydney. Zijn jongere zus Bronwyn zal blij zijn als haar broer er weer is. *Back home*. Wat zal hij veel te vertellen hebben. Jack versnelt zijn pas, slaat een hoek om en rent door de vertrekhal.

‘Was hij toen maar gevallen,’ zegt Meryn. ‘Had hij zijn been maar gebroken, was hij maar te laat geweest.’

Jack is op tijd.

1. WAT ALS?

Hoe vaak kun je een verhaal vertellen? Welke woorden kies je om de ontzetting, woede, wanhoop en daaronder het peilloze verdriet te beschrijven? Herhaling stut de herinnering, zeggen mensen. Het is een oude joodse wijsheid. Zolang iemands naam wordt genoemd, vervalt hij niet in vergetelheid. ‘Door te herdenken werpen we een drempel op tegen de dood van het vergeten,’ zegt Jacobine Geel tijdens de Nationale Herdenking op 10 november 2014 in de Amsterdamse RAI. Vlak daarvoor zijn de 298 namen van de slachtoffers van de aanslag op toestel MH17 van Malaysia Airlines voor het eerst hardop genoemd. Voor elk van hen brandt een kaars in het midden van een grote zaal waarin 1700 nabestaanden zitten en enkele honderden professioneel betrokkenen, zoals de familierechercheurs die vanaf het eerste weekend na de ramp nabestaanden begeleiden. Ook leden van het kabinet en de Staten-Generaal en ambassadeurs uit de landen die slachtoffers betreuren, de zogeheten *grieving nations*, zitten in een grote kring rond de brandende kaarsen. Minister-president Mark Rutte, koning Willem-Alexander en koningin Máxima, prinses Beatrix, prinses Margriet en haar echtgenoot, de burgemeester van Amsterdam en de Commissaris van de Koning voegen zich later tussen de aanwezigen. Het Radio Philharmonisch Orkest speelt het tweede deel van de zevende symfonie van Beethoven, *Allegretto*, een stuk dat in december 1813 in Wenen voor het eerst werd uitgevoerd tijdens een benefietconcert voor soldaten die gewond waren geraakt tijdens de Slag van Hanau. Beethoven dirigeerde de symfonie destijds zelf.

‘Telkens als ik dat stuk hoor, barst ik in tranen uit,’ zegt Simon Mayne, bijna tien jaar na de ramp. ‘Ik luister veel naar klassieke muziek, maar dit deel, geschreven in a mineur, holt mij emotioneel bijna uit.’

Simon verliest zijn zoon Richard Franklin bij de aanslag. Op 8 september 2024 zou Richard dertig jaar worden. Hij blijft voor altijd twintig. Zijn vader Simon is er bij tijdens de Nationale Herdenking. ‘*The most mind-blowing event I’ve ever experienced*,’ herinnert hij zich. ‘De stilte in de zaal was om te snijden, de emoties waren overweldigend. Ik vond het zo bijzonder, adembenemend, zo groots.’

Ook Sander van Luik zit in de zaal. Hij rouwt om zijn broer Klaas Willem. Hij noemt de bijeenkomst in retrospectief ‘mooi’ en ‘waardig’. Dat er een spotlicht verschijnt achter de mensen die de namen van de slachtoffers voorlezen, maakt grote indruk. Alsof de schaduw van de dood even wordt weggedrukt. Het voorlezen van alle namen duurt ruim twintig minuten.

Voor Simon is de bijeenkomst een moment waarop hij zijn eigen verdriet opgenomen ziet in een oceaan van tranen. ‘Te ervaren dat je niet alleen staat, is voor mij cruciaal geweest. Het is makkelijk om te verdrinken in je eigen rouw, het is makkelijk om na een onbegrijpelijke ramp als deze de hele wereld buiten te sluiten en alleen te blijven met je verlies, maar door anderen te zien in hun eigen diepe verdriet, realiseer je je dat je deel van een familie bent, een heel ongelukkige en gebroken familie, maar toch, een familie.’

‘Wat als? Wat als de vakantie een dag later was begonnen, het vliegtuig vertraging had gehad?’

Het zijn indringende vragen die minister-president Rutte stelt aan het begin van zijn toespraak op 10 november. Vragen waarop geen antwoord bestaat en die machteloos maken. Er is geen ‘wat als’. Er is alleen de realiteit. Jack O’Brien breekt niet zijn been, terwijl hij naar het vliegtuig rent, en komt op tijd. Richard Mayne, een echte *Leicester boy*, zoals zijn vader hem

nog altijd noemt, komt niet meer thuis om zijn moeder Liz, zijn broers Thomas en William en zijn zus Francesca te omhelzen. De familie van Paul Marckelbach, zijn moeder Christiene (64), zijn zus Simone (41) en haar man Antoine van Veldhuizen (43) en hun zoontjes Quint van zeven en Pijke van drie komen nooit aan op hun vakantiebestemming op Bali. Co-piloot Ahmad Hakimi Hanapi, 29 jaar, ziet zijn zoon Abderrahman niet opgroeien. Klaas Willem van Luik gaat niet meer aan het werk voor Shell in Brunei waar hij sinds enige tijd samenwoont met zijn Maleisische vrouw Jenny. En de getalenteerde en sociaal-geëngageerde musicus Thamsanga (Thami) Uyterlinde (25) komt nooit meer langs bij zijn vader, Shadrack Noto.

Shadrack Noto werd geboren in Soweto, Zuid-Afrika. In 1984 vluchtte hij naar Nederland. Zijn zoon draagt de achternaam van zijn moeder, zijn voornaam komt uit het Xhosa. Thamsanga betekent goed geluk. 'A lucky boy'. De vader heeft moeite om over zijn zoon te praten, ook tien jaar na diens dood. De pijn van het verlies schrijnt nog elke dag. Met behulp van een huisarts en een therapeut probeert hij het verlies te accepteren en ermee te leven, maar de pijn wordt niet minder. 'Je went er bijna aan, aan elke dag pijn. De scherpte van de pijn verzacht iets door de tijd, de randen worden ronder. Daarom is het net dragelijk. Het doel is acceptatie. *But there's no way you can forget about this.*'

In zijn kleurrijk geschilderde benedenwoning in Amsterdam-Zuid probeert Shadrack Noto de goede woorden te vinden voor zijn nog altijd verzengende verdriet. Er staan verse tulpen op de tafel waarover een Afrikaans tafelkleed is gespreid. Hij probeert elke dag opnieuw te leven. Maar elke dag is er een zonder Thami.

'We zagen elkaar vaak op donderdag,' vertelt de vader. 'Donderdag was onze dag. Dan gingen we samen wat drinken of eten, vaak in hetzelfde restaurant. Omdat Thami op donderdag 17 juli naar zijn vriendin zou vliegen, kwam hij dit keer

op woensdagavond langs. De moeder van zijn vriendin had een zaak in Maleisië en hij zou haar daar oppikken om daarna samen verder te reizen naar Indonesië. Hij zag er erg naar uit, weet ik nog. Hij zat aan deze tafel, we aten samen. Thami woonde al zelfstandig, maar wilde zijn scooter bij mij achterlaten, wat ik prima vond. Toen hij vertrok, wilde ik hem een envelop met wat geld geven, wat ik vaker deed als hij langskwam of op reis ging. Maar deze keer zei hij: "Ik heb het niet nodig, hoor." We stonden op de drempel en ik gaf de envelop toch. "Koop er maar een reisbuidel voor", zei ik, want die had hij niet. Ik ging naar buiten en zwaaide hem uit. Aan het eind van de straat draaide hij zich om en zwaaide terug.'

De volgende ochtend belt Noto zijn zoon op. Thami is al op het vliegveld. Het gesprek duurt maar een paar minuten. 'Hij was altijd druk.'

Om 9.46 uur precies stuurt Noto zijn zoon nog een keer een tekstbericht.

Noto
Safe journey and a pleasant stay in Indonesia.
Keep us updated. Love you. 09:46

Om 10.55 stuurt Thami een iMessage terug.

Thami
Thx man! Love u too. 10:55

'Als ik heel somber ben, kijk ik naar deze berichtjes,' zegt Noto, terwijl hij zijn telefoon in zijn hand klemt. Op het scherm staan twee woordwolken, een groen en een blauw. 'Op die dag en op dat moment hebben we woorden van liefde uitgedrukt. Dat is dierbaar. Maar het is ook pijnlijk. Want alles daarna stopt.'

Wat als? Het is een vraag zonder antwoord. Net als die andere vraag die door het hoofd van zovelen spookt. Waarom? Het is de titel van het gedicht dat Paul Marckelbach voorleest tijdens de Nationale Herdenking.

‘Ik zat met mijn zoon Levi de Tour de France te kijken toen mijn beste vriend belde. Zijn ouders woonden naast de mijne, ze kenden elkaar. “Jouw moeder vloog toch vandaag? Er is iets gebeurd.” Ik wist nog van niets. Toen begon het spinnenwiel te draaien.’

Moeder, zus, zwager, twee neefjes. Een gymschoentje van een van de jongetjes staat nog altijd in een kast in de woonkamer. Het is gevonden in een veld, tussen de zonnebloemen misschien, duizenden kilometers ver weg. ‘Je wilt dat ze worden herinnerd, dat ze niet vervagen. Maar je schreeuwt het ook uit van verdriet. Wij hadden in augustus nog een vakantie in Nederland geboekt. We zijn toch gegaan. Ik zat met een boekje op schoot en opeens vond ik de woorden. Ik heb wel eens eerder iets geschreven, maar dit was gewoon emotie, heel toegankelijk. Misschien dat het juist daarom wel aankwam.’

In de enormiteit die nu
werkelijkheid is.
Zit ik alleen op mijn eiland.
Samen met mijn gedachtes.
Met mijn verdriet en
mijn herinneringen.

Mijn hart is gebroken.
Ik wist niet dat pijn ook in
deze vorm bestond.
Ik schud nee.

En tranen, continue, blijven
maar rollen over mijn gezicht.

Ik koester de herinneringen.
Kijk terug, en voel dan wel de warmte.
Van al dat moois dat ooit was.
Mijn glimlach verschijnt,
en het voelt goed.

En als ik dan ergens, daarginds,
tracht te blikken.
Als ik dan probeer,
te kijken in die toekomst.
En mijn dan afvraag
wat ik graag zou willen,
en met wie ik dat zou willen.
Ja dan, voel ik mij verslagen
want wat ik wil,
kan niet meer samen, met hen.
Ik zou zo graag nog dingen
willen delen.
Willen beleven.
Willen voelen, samen,
met mijn moeder, met mijn zus,
die kleintjes en Tony.
En daar moet ik mij dan maar
bij neerleggen.

Wanneer zie ik jullie weer?
Wanneer kan ik jullie weer voelen?
Vasthouden en knuffelen en kroelen?
Het gaat niet meer, dat is niet meer.

Ik zou zo graag willen
dat het anders was.
En dan schud ik weer nee.
Voel ik mij eenzaam.
En het is koud.

De wind waait.
Op mijn eiland.
Daar waar ik voel en ben
zonder jullie.

Waarom?

Als Paul het gedicht voordraagt, breekt hij bij het laatste woord. 'Ik was heel moe daarna. Toch ben ik 's avonds nog aangeschoven bij *RTL Late Night* in de studio in het Schiller-hotel. Dit verdriet is zo veelomvattend, ik voelde een enorme motivatie om daaraan uitdrukking te geven en er te zijn. Knuffelen en kroelen, die woorden zijn zo herkenbaar. En dat je dat dan voor altijd moet missen.'

2. ZE ZITTEN ERIN

Mark Rutte, sinds 2010 minister-president, is net op zijn vakantiebestemming in Zuid-Duitsland aangekomen, als hij een bericht krijgt dat er iets ergs is gebeurd met een vliegtuig waarin naar verluidt veel Nederlanders zitten. Hij moet onmiddellijk terug. Op een klein vliegveld in de buurt, midden in een bosgebied, landt een regeringsvliegtuig om de minister-president op te halen. Stephan Schrover, werkzaam bij de Rijksvoorlichtingsdienst, praat Rutte onderweg bij. De eerste berichten doen vermoeden dat er een vliegtuig in Rusland is neergestort. Al snel volgt een correctie op het nieuws. Het vliegtuig is niet in Rusland, maar in Oost-Oekraïne neergestort, in een gebied waar een gewapend conflict gaande is en dat ook voor Oekraïners zelf niet toegankelijk is. Terwijl Rutte terugvliegt en de eerste internationale telefoontjes pleegt, denkt hij na over de woorden die hij moet kiezen. 'Het is een stralende dag die gitzwart eindigt.' Het klinkt een beetje als een cliché, zegt hij tien jaar later. Tegelijk vat die zin nog steeds dat eerste gevoel samen.

Rutte denkt ook terug aan de Olympische Winterspelen die eerder dat jaar in het Russische Sotsji plaatsvonden. Bij die gelegenheid heeft hij de Russische president Poetin nog de hand geschud. De koning en koningin hebben op zondag 9 februari zelfs met Poetin geproost in het Holland Heineken Huis. Slechts enkele weken daarna valt Rusland de Krim binnen en begint het land ook te knagen aan de grenzen van Loehansk en Donetsk, oblasten (een soort provincies) in Oost-Oekraïne. Zogeheten separatisten gaan van binnenuit de strijd met Oekraïense troepen aan met als doel zich af te scheiden als zelfstandige republieken die sterke banden met Rusland onderhouden, of zelfs onder Russisch bestuur komen te vallen. Sindsdien heeft het Westen de relaties met Rusland bevroren. In de Europese Raad, waarin Rutte als premier van Nederland zitting heeft, is

het onderwerp Rusland-Oekraïne dan al een terugkerend onderwerp van gesprek.

‘Dat het vliegtuig was neergestort in een gebied dat op zijn minst complex was, begrepen we wel meteen,’ herinnert Rutte zich. ‘Maar het besef dat het zo complex zou worden, drong pas in de dagen erna door.’

Op Schiphol herhaalt Rutte de zin die hij eerder in het vliegtuig heeft bedacht. ‘Het is een stralende dag die gitzwart eindigt.’ Daarna spoedt hij zich naar Den Haag waar inmiddels de Rijkscrisisstructuur in werking is getreden. Voor nationale crises als deze ligt een draaiboek klaar. Er wordt een ambtelijke commissie crisisbeheersing gevormd waarin topambtenaren van verschillende departementen zitten, en een ministeriële commissie crisisbeheersing die samenkomt op het ministerie van Veiligheid en Justitie. Samen vormen de commissies de spil van de zogeheten nationale crisisorganisatie.

Ondertussen dringt het nieuws van de ramp door tot de haarvaten van de samenleving. Peter van der Meer rijdt rond een uur of 17.00 uur uit Friesland weg als hij een pushbericht krijgt van de NOS. Hij is onderweg naar zijn vriendin Floos met wie hij net een maand een relatie heeft. Ze willen dat weekend naar Zeeland gaan. Het pushbericht meldt dat er een toestel van Malaysia Airlines, dat even na het middaguur is opgestegen vanaf Schiphol richting Kuala Lumpur, is verongelukt.

‘Ik wist het meteen.’

Stapvoets rijdt Peter naar het dichtstbijzijnde benzine-station. Hij belt zijn ouders, de ouders van zijn ex-vrouw, zijn vriendin Floos en zijn vriend Rob die senior purser van de KLM is.

‘Ik wist het meteen. Ze zitten erin.’

Peters dochters Sophie (12), Fleur (10) en Bente (7) zijn eerder die dag samen met hun moeder Ingrid in het vliegtuig gestapt. Ingrids vader heeft hen naar het vliegveld gebracht. De

dag ervoor heeft Peter afscheid van hen genomen. ‘Dat was een emotioneel afscheid. Ingrid en ik waren een jaar eerder gescheiden, en nu gingen de meiden voor het eerst met hun moeder alleen een grote reis maken. Ik bracht ze die woensdagavond naar Ingrid toe. Donderdag belde Bente mij nog op en hebben we heel gezellig gekletst. “Veel plezier nog”, zei ik. Dat was het laatste contact.’

Peter rijdt direct naar Schiphol waar hij als een van de eerste nabestaanden aankomt. Hij wordt naar een café in de Dakota lounge verwezen dat op dat moment met rood-witte linten wordt afgezet. Een man met een geel hesje biedt hem een flesje water aan en vraagt hem te gaan zitten. ‘Ik wil niet zitten,’ antwoordt Peter.

Een uur later arriveert Floos. In haar herinnering schreeuwt Peter wanhopig: ‘Als er nog maar één over is!’ Ondertussen stromen de apps binnen op zijn telefoon. ‘Er waren andere kinderen op Bali, vriendinnen van de meiden die vanuit daar belden.’ Langzaam stroomt het café vol. Iemand zet de televisie aan. Peters ouders en zijn broers komen ook. ‘Floos en mijn ouders hebben elkaar daar voor het eerst ontmoet.’

De verzamelde groep mensen op Schiphol, verward, wanhopig, onzeker en doodsbang, wordt van Schiphol naar een hotel verderop begeleid. Shadrack Noto krijgt het allemaal maar half mee. ‘Donderdag at ik iets in ons favoriete restaurant en toen ik terugkwam zag ik het bericht over Malaysia Airlines. Ik dacht eerst dat het om vlucht 370 ging die eerder was verongelukt. Zelfs nadat ik de televisie had aangezet, begreep ik eigenlijk niet goed wat er aan de hand was. Ik belde Schiphol. “U moet komen”, was alles wat ik te horen kreeg. Een buurvrouw kwam langs. “We gaan nu naar de luchthaven”, zei ze. Toen begon iedereen te bellen. Thami’s moeder die op dat moment in de vs zat, vrienden, familie. Het werd steeds duidelijker dat er wat was gebeurd.’

Huib Gorter, vicepresident van Malaysia Airlines Europa, verschijnt tijdens een in de haast georganiseerde persconferentie aangeslagen in beeld en bevestigt dat MH17 is verongelukt boven Oost-Oekraïne. Aan het eind van de persconferentie wordt een telefoonnummer getoond dat nabestaanden kunnen bellen. Velen die dat proberen krijgen geen gehoor. Rond 20.00 uur geeft de minister van Veiligheid en Justitie een eerste persverklaring af waarin staat dat wordt gevreesd voor veel Nederlandse slachtoffers.

‘Ik heb dat moment eigenlijk nooit meegemaakt’, herhaalt Noto. ‘Mijn mond was droog, weet ik nog. Ergens, *deep down*, glinsterde er in mij nog een sprankje hoop. Toen werd de lijst met namen vrijgegeven. Thami stond op nummer 200. Vanaf dat moment is mijn leven veranderd. Het leven voor en het leven na MH17 zijn twee gescheiden universums.’

Hoe hij die avond is thuisgekomen, weet hij niet meer. ‘Er kwamen mensen langs, maar eigenlijk weet ik niets meer van die avond. De weken erna bleven er mensen komen, ze kookten voor me. Dat is alles wat ik nog weet.’

Peter van der Meer en zijn familie krijgen op de avond van 17 juli geen verdere informatie en gaan naar huis waar ze rond 22.00 uur aankomen. Voor zijn huis zitten mensen buiten te wachten; burens, vrienden, kennissen. ‘Dat is in de jaren daarna eigenlijk niet veranderd. Ik heb altijd heel graag gewild dat er mensen langskwamen. Ik wilde mensen om mij heen.’

De volgende ochtend om 8.00 uur bevestigt de vliegtuigmaatschappij dat Sophie, Fleur en Bente in het vliegtuig zaten. Peter blijft achter, een vader zonder kinderen.

*

In de loop van die vrijdag worden steeds meer namen van inzittenden bekend en verschijnen de eerste in memoriams.

Persoonlijk kent Rutte geen slachtoffers, maar hij weet wie Willem Witteveen is, senator in de Eerste Kamer voor de Partij van de Arbeid. Witteveens vader Johan was in de jaren zestig minister van Financiën geweest namens de vvd en Rutte heeft hem regelmatig ontmoet op partijcongressen en prominentenborrels. Rutte belt de oude staatsman op. ‘Zijn kleinzoon zat naast hem, zei hij. In één klap hadden zij hun vader en zoon, hun moeder en schoondochter en hun kleindochter en zus verloren.’

‘Bijna iedereen kent wel iemand,’ kopt *NRC* op 19 juli 2014. Het is een van de redenen waarom het land zich direct na de ramp massaal in rouw dompelt.

‘Iedere dag stijgen er twintig vliegtuigen per uur op vanaf Schiphol,’ weet Rutte. ‘Indirect kennen we altijd wel iemand die vanaf onze luchthaven reist. Nu was het zomerperiode, de meeste passagiers waren gewoon op weg naar een vakantiebestemming. Er zaten tachtig kinderen aan boord. Iedereen kon zich identificeren met de slachtoffers.’

De verslagenheid van dat eerste moment echoot wekenlang door. Nederlandse kranten, radio- en televisiestations en sociale media berichten vrijwel nergens anders over. Ook in het buitenland is de ramp groot nieuws. Het feit dat de ramp met MH17 plaatsvindt in ‘de context van een internationaal conflict’, zoals Rutte het uitdrukt, vergroot de aandacht ervoor. Want Nederland verloor eerder burgers bij grote vliegcrashes. Op 27 maart 1977 botsen twee Boeings 747 op elkaar op het vakantie-eiland Tenerife waarbij 583 doden vallen onder wie 238 Nederlanders. Op 21 december 1992 verliezen 54 passagiers en twee stewardessen van Martinair het leven en raken er meer dan honderd inzittenden zwaargewond bij de landing op het vliegveld van Faro. 103 mensen onder wie 71 Nederlanders vinden op 12 mei 2010 de dood in Tripoli, Libië als een toestel van Afriqiyah Airways crasht. Maar hoe zwaar de verliezen destijds ook zijn,

Nederlandse onderzoekers kunnen wel naar het rampgebied toe. Slachtoffers kunnen snel worden geborgen.

Bij MH17 is dat niet het geval. De toegang tot het rampgebied wordt geweigerd. Nederlandse autoriteiten merken al meteen dat van een soepele samenwerking met de Russen geen sprake zal zijn. Vanaf het moment dat hij terug is in Nederland, belt Rutte dagelijks met president Poetin.

‘Vladimir, jij hebt invloed in die regio. Ons, bijna sacrale doel is het zo snel mogelijk terughalen van de mensen. Nabestaanden willen weten of de slachtoffers inderdaad hun dierbaren zijn. Ik leg hem dat uit, maar hij ontkent. “Wij zitten niet in de Donbas, Mark,” zegt hij.’

Ondertussen verzamelen lokale hulpverleners van de zogeheten State Emergency Service (SES) op het station van Torez, een stad 10 kilometer ten noorden van het dorpje Hrabove waar MH17 is neergestort, stoffelijke resten van slachtoffers in koelwagons. Rutte heeft maar een doel: de trein met koelwagons moet zo snel mogelijk gaan rijden naar de stad Charkiv die dan nog stevig in Oekraïense handen is. Vanuit daar kan een luchtbrug naar Nederland worden opgezet. Zaterdagavond 20 juli probeert Rutte de druk verder op te bouwen. Het frustreert hem dat Rusland buigt noch barst.

‘Ik dacht dat ik in de loop van de tijd toch een soort van relatie met Poetin had opgebouwd, dus ik bel hem opnieuw op. Ik herhaal onze boodschap: Wij willen onze mensen terug.’

Repatriëring van de slachtoffers is vanaf het begin het belangrijkste doel dat de nationale crisisorganisatie voor ogen staat. Daarnaast formuleert de Nederlandse overheid nog twee doelen: het verzamelen en terugbrengen van persoonlijke bezittingen en het starten van een onderzoek naar de toedracht van de ramp en wie daarvoor verantwoordelijk is. De Onderzoeksraad voor Veiligheid (ovv) trekt het onderzoek naar de toedracht naar zich toe. Het Openbaar Ministerie is verant-

woordelijk voor het strafrechtelijk onderzoek en vormt een Joint Investigation Team (JIT) dat bestaat uit onderzoekers uit Nederland, Australië, Maleisië, België en Oekraïne. Het JIT zal acht jaar lang onderzoek doen naar de vraag wie betrokken zijn geweest bij het neerhalen van vlucht MH17. De moord op 298 onschuldige mensen smeekt om gerechtigheid.

3. EEN ZEE VAN BLOEMEN EN KNUFFELS

Hij ligt te slapen als in de nacht van 17 op 18 juli plotseling de telefoon gaat. Gerard Bouman aan de lijn, korpschef van de Nationale Politie. 'Ik heb een bijzondere vraag en je hebt een half uur om erover na te denken.'

Pieter-Jaap Aalbersberg, op dat moment hoofdcommissaris van het Amsterdamse politiekorps, wrijft de slaap uit zijn ogen en maakt zijn vrouw wakker. Als hij dit doet, moet zij er wel achter staan. Nog geen half uur later belt hij Bouman terug.

'Ik doe het.'

Aalbersberg draait er niet om heen. 'In mijn vak zijn menselijke dieptepunten vaak ambtelijke hoogtepunten,' zegt hij tien jaar na de ramp op zijn werkkamer, ergens hoog in de torenflat waar het ministerie van Justitie en Veiligheid is gevestigd. Aalbersberg is sinds 1 februari 2019 Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV). Dat Bouman in 2014 juist hem belt, verbaast hem eigenlijk niet. 'Ik had de nodige internationale ervaring. Als iemand je vraagt om zo'n opdracht uit te voeren, voel je direct de verantwoordelijkheid.'

Aalbersberg krijgt de opdracht als *head of mission* leiding te geven aan de repatriëring van de slachtoffers. 26 juli gaat hij naar Kyiv. 'Niemand wist eigenlijk echt wat er aan de hand was daar. De informatie was dun. De diplomatieke dienst van Nederland in Kyiv bleek zwaar belast. Voor de ambassade lag inmiddels een zee van bloemen en knuffels. Dat maakte een enorme indruk, maar betekende ook een enorme druk.'

De hoofdopdracht van Aalbersberg is om het politiek-bestuurlijk overleg met Oekraïne op gang te houden en via de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE) contact te leggen met de separatisten in het rampgebied. Ook moet hij de zogeheten *grieving nations* – de rouwende landen die slachtoffers hebben te betreuren, waaronder Australië,

Groot-Brittannië en Maleisië – betrekken bij de missie.

'Ordering,' is wat Aalbersberg zich vanaf het begin voornemt. Voor het eerste stafoverleg roept hij medewerkers van Defensie, de Koninklijke Marechaussee en Buitenlandse Zaken bijeen, zo'n tien man in totaal. Om 6.00 uur 's ochtends is er een intelligence briefing, om 11.00 uur gaat hij in gesprek met de Australische head of mission en daarna volgen de hele dag overleggen met ambassadeurs en andere betrokkenen. De ambassadeur van de OVSE blijkt een wijze man die in het rampgebied probeert de grenzen van zijn mandaat op te rekken, opdat hij medewerking van de separatisten krijgt en toestemming om de lichamen van de slachtoffers te bergen. Een tijdelijke wapenstilstand is een voorwaarde om verder het gebied in te trekken. 'Vanuit het veld kregen we steeds het signaal dat over en weer nog kogels door de lucht vlogen, terwijl wij steeds dachten, of hoopten, dat we er heen konden.'

Rond 18.00 uur vindt dagelijks het overleg plaats met de vicepresident van Oekraïne. Aalbersberg herinnert zich nog levendig de enorme zaal waar aan de muur imposante schilderingen van heldhaftige kozakken hangen. 'Er zat een hele batterij militairen aan tafel en in het midden één man in burger.' Moeilijkheden doen zich onder andere voor bij het tolken. De Oekraïners behoren decennia tot de Sovjet-Unie en spreken dan veelal Russisch. Nu zij sinds 1991 onafhankelijk zijn, hechten zij aan hun eigen taal. Er is zelfs een wet van kracht waarin staat dat er officieel alleen Oekraïens mag worden gesproken. De Oekraïners spreken dus niet over Charkov, maar over Charkiv. Kiev is Kyiv. De Nederlanders spreken Engels dat een tolk vervolgens vertaalt in het Oekraïens. Maar na enkele dagen blijkt dat gemaakte afspraken in het veld slechts gedeeltelijk doorkomen. 'Toen bleek dat sommige aanwezigen aan de tafel nog vooral Russisch spraken in plaats van Oekraïens. Binnen enkele dagen vlogen we een paar Nederlandse defensieofficieren

in die Russisch spraken om in de militaire hoofdkwartieren de gemaakte afspraken te bewaken.’

De onderhandelingen met de separatisten vinden ’s avonds plaats via de OVSE. ‘Als alles meezat, kwam dan rond 01.00 uur ’s nachts het bericht dat we de volgende ochtend konden gaan. De volgende dag herhaalt zich het patroon van briefings, ontmoetingen, overleggen en onderhandelingen. Aalbersberg voelt zich vaak een pion in een veel groter politiek spel. ‘Wie trekt aan welk touw, wat is het beeld, wie heeft welke belangen? En vooral: Wat gebeurt er nu echt in dat rampgebied met de slachtoffers en hun bezittingen?’

Peter van der Meer ziet op de Nederlandse televisie hoe iemand ter plaatse een paspoort van een van zijn dochters omhooghoudt. Het identiteitsbewijs wordt nooit teruggevonden. Het is een van de grootste zorgen op dat moment. Beelden van lokale hulpverleners die in het rampgebied onzorgvuldig zouden omgaan met stoffelijke resten en bezittingen gaan de wereld over. Verhalen over het roven van sieraden en het verdonkere-manen van kostbaarheden sippelen als gif door de berichtgeving. Fotografen in het veld schrikken er niet voor terug een als militair geklede man te fotograferen die ogenschijnlijk onbewogen een knuffelaapje omhooghoudt. Dat de man later zijn pet afneemt en een kruis slaat, wordt pas veel later bekend.

‘Ik kreeg als head of mission veel ruimte,’ vindt Aalbersberg. ‘In de operatie hadden we een goed mandaat en de lijnen naar de Haagse politiek waren kort.’ De communicatie verloopt vooral via Dick Schoof, op dat moment de NCTV. Een enkele keer spreekt Aalbersberg direct met de minister-president.

‘Ik vloog regelmatig heen en weer naar Nederland om uitleg te geven. Heel snel kunnen schakelen dankzij korte lijnen is in zo’n crisissituatie van groot belang. Net als onderling vertrouwen. Er was veel focus en het doel was helder. Defensie verzorgde de logistiek. De defensiecommandant in Charkiv, Hans van de

Ven, zorgde in de tweede lijn voor het zo snel, zorgvuldig en waardig mogelijk bergen van de lichamen, in samenwerking met de hulpverleners van de SES.’

*

Vier dagen na de ramp, op maandagochtend 21 juli 2014, brengt Mark Rutte samen met minister Opstelten van Veiligheid en Justitie en minister Plasterk van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties in een technische briefing de betrokken vaste Kamercommissies op de hoogte. Hij heeft het over een ‘inktzwarte dag’ waarop ‘backpackers, wetenschappers, gezinnen en ook een lid van de Staten-Generaal nietsvermoedend hun kansloze lot tegemoet’ gingen. Hij refereert aan de onderlinge verbondenheid die op dat moment in Nederland heel groot is en benoemt dat iedereen ‘geschokt, verbijsterd en woedend’ is.

‘Er leven ook nog zo veel vragen. Vanaf het moment dat het afschuwelijke nieuws van de crash ons bereikte, is de crisiscoördinatie binnen het kabinet geactiveerd om zo goed en zo snel mogelijk al die vragen te beantwoorden en te handelen. Absolute hoofdprioriteit is de repatriëring van de stoffelijke overschotten. Daarnaast is de directe toegang tot de crashsite nodig voor onafhankelijk onderzoek dat de onderste steen over de precieze toedracht boven moet krijgen. Hierop zullen de daders hun gerechte straf moeten krijgen. Tegelijkertijd is het van het grootste belang om in Nederland zorg te bieden voor de nabestaanden.’

Wie het technische verslag tien jaar later leest, ziet een land in opperste staat van verwarring en alertheid. Rutte en collega-ministers, onder wie ook minister van Buitenlandse Zaken Frans Timmermans, zijn permanent in overleg met inter-

nationale collega's om de repatriëring en de toegang tot de rampplek te bewerkstelligen. Rutte spreekt met de regeringsleiders van Duitsland, het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten, Frankrijk, Maleisië, Oekraïne, Australië, Indonesië en Rusland, en met de secretaris-generaal van de Verenigde Naties. Timmermans probeert in New York de leden van de VN-Veiligheidsraad aan te sporen om een sterke VN-Veiligheidsraad-resolutie aan te nemen waarin de nadruk ligt op het belang van onbelemmerde hulpverlening en onafhankelijk internationaal onderzoek. Dat lukt. In het weekend is Timmermans al met Nederlandse experts meegereisd om met Oekraïense autoriteiten en internationale organisaties, waaronder hulporganisaties, te overleggen over de bergingsoperatie en het onderzoek naar de toedracht en eventuele schuldigen. Hij spreekt met de Oekraïense president, de minister-president, de viceminister-president en de minister van Buitenlandse Zaken, vertegenwoordigers van de Europese Unie, de VN, de OVSE en het internationale Rode Kruis. De Oekraïense president Porosjenko, die Rutte zondagavond laat nog aan de lijn heeft, en premier Jatsjenko zeggen alle medewerking toe om de berging van slachtoffers mogelijk te maken. De OVSE onderhandelt onder tussentijdse met de separatisten.

Rutte legt tijdens de technische briefing uit dat Nederlandse experts op het gebied van identificatie al op 19 juli richting het rampplek zijn gereisd. Hij spreekt over 'een complexe operatie, die tijd vergt'. Nederlandse hulpverleners van onder meer de ovv, het om en het Landelijk Team Forensische Opsporing (LTFO) en de crisisedewerkers van Buitenlandse Zaken zijn in Oekraïne aanwezig, maar niemand die naar de rampplek zelf kan. Alleen hulpverleners van de SES zijn bezig met het zoeken, verzamelen, verpakken en transporteren van de stoffelijke overschotten naar een plaats waar onderzoek kan worden verricht. Vertegenwoordigers van de OVSE houden de

berging van lichamen in de gaten.

Alles is erop gericht om ervoor te zorgen dat de trein met stoffelijke resten in beweging komt, herhaalt Rutte. In onbetrouwbare berichten wordt een getal van 251 lichamen genoemd.

'Wij spannen ons ervoor in om de identificatie in Nederland te laten plaatsvinden,' zegt Rutte. 'Ik heb daarover gisteravond laat nog getelefoneerd met president Porosjenko.' Maar eerst moet de trein gaan rijden. En, zo waarschuwt Rutte, hoewel ook onderzoek naar de oorzaak van de ramp van het grootste belang is, en de schuldvraag op ieders lippen brandt, moet voorkomen worden 'dat het voortijdig aanwijzen van schuldigen leidt tot een verminderde toegang tot het rampplek en daarmee tot een vermindering van de kans op het weghalen en naar Nederland terughalen van de lichamen en het doen van onafhankelijk onderzoek. Ik begrijp dat heel veel mensen willen dat wij zo snel mogelijk duidelijkheid geven en ons kunnen uitspreken over de schuldvraag, maar ik wijs op het dilemma dat wij daarbij te bezien hebben. Wij moeten ervoor zorgen dat het aanwijzen van de schuldigen nooit en te nimmer kan leiden tot een verminderde kans op het terughalen van lichamen en het doen van onafhankelijk onderzoek.'

Het is een zwaar debat, herinnert Rutte zich zoveel jaar later. De angst sluimert dat er in Nederland rellen kunnen uitbreken.

Vijf dagen na dit debat reist Aalbersberg naar Oekraïne. Van de angst voor binnenlandse rellen krijgt hij weinig mee. Hij is vooral druk om ervoor te zorgen dat het repatriërings-team toegang krijgt tot de rampzone. Al is de situatie verre van vanzelfsprekend, Aalbersberg houdt moed dat Nederland er uiteindelijk in zal slagen om alle slachtoffers te bergen. 'We hadden te maken met twee partijen die alle twee niet de schuld van dit verschrikkelijke drama wilden krijgen. Zo'n situatie geeft bestuurlijk een onderhandelingskans. Het kleine, in dit conflict

totaal niet bedreigende Nederland kon daarom uiteindelijk toch doordringen tot de lokale autoriteiten van de Donetsk People's Republic (DPR). Waarbij het diplomatieke raamwerk, met name van de OVSE, echt nodig was. Nederland dwong met de manier waarop het opereerde wel respect af, denk ik. Dat merkte ik met name in contact met Australiërs. Australië heeft een Britse cultuur, die harder is, zeker ook in politiek en journalistiek opzicht. Alles is daar politiek. Australië is voor de hele operatie, ook daarna, heel belangrijk geweest, maar ik geloof dat Nederland als collectief respect heeft afgedwongen in de manier waarop we dit uiteindelijk hebben gedaan.'

Peter van der Meer denkt al die dagen maar aan één ding.

'Ik ga ze halen.'

Hij heeft serieus op het punt gestaan zelf naar Oekraïne te gaan, zegt hij.

'Ik wilde mijn meisjes terug.'

4. DE TREIN RIJDT

Het duurt lang eer alle nabestaanden van de passagiers van vlucht MH17 officieel op de hoogte zijn gesteld van het verlies van hun dierbaren. Onduidelijkheid bestaat onder andere over de nationaliteit van sommige passagiers. Pas op maandag 21 juli is de lijst definitief compleet. Diezelfde dag organiseert het Nationaal Kernteam Crisiscommunicatie om 14.00 uur voor het eerst een besloten informatiebijeenkomst voor nabestaanden in het NBC Congrescentrum Nieuwegein. De koning en koningin en ook de minister-president zijn daarbij.

Rutte herinnert zich een 'kolkende zaal' waar de emotie overal voelbaar is. 'Ik zag boze mensen die niet begrepen waarom we niet naar het rampgebied konden en waarom de trein met de slachtoffers nog niet reed. Ik was daar zelf ook boos over. De lichamen van de slachtoffers moesten terug, opdat mensen konden beginnen met rouwen.'

Er zijn aanwezigen die suggereren dat Amerikaanse mariniers zich al lang toegang tot het gebied hadden verschaft, als er zoveel Amerikanen waren omgekomen. 'Ik heb dat meteen ontkend, want het rampgebied lag 30 kilometer van de officiële Russische grens en volgens sommige rapporten beschouwde Rusland het gebied toen al als zijnde Russisch grondgebied. Een invasie van Amerikaanse of Europese troepen zou nogal een bijzondere situatie opleveren. Ik snapte wel dat mensen zo reageerden, maar ik liet me daardoor niet onder druk zetten. Dat had ik ook niet nodig. De emoties waren zo navoelbaar, die had ik zelf ook.'

Sander van Luik is aanvankelijk niet op de hoogte dat er een bijeenkomst voor nabestaanden is. Zijn broer Klaas, woonachtig in Brunei, staat niet in Nederland geregistreerd en komt in geen enkel systeem naar boven als een slachtoffer. Door een stom toeval krijgt Sander alsnog weet van de bijeenkomst in Nieuwe-

gein. ‘Een andere broer lag in het ziekenhuis en een agent die daar toevallig bij was, zag de naam Van Luik staan. Hij wist dat er een Van Luik op de passagierslijst van MH17 stond. Zo zijn wij uiteindelijk geïnformeerd.’

Ook Sander herinnert zich dat er mensen boos waren op 21 juli. Hij begrijpt dat wel. ‘Boos, omdat er zo weinig ontwikkeling was op dat moment en boos omdat die repatriëring maar niet wilde vlotten.’ Chaotisch is de bijeenkomst zeker niet. ‘Er was wel veel emotie en er waren veel vragen. Maar veel antwoorden kwamen er niet.’

Achteraf, zegt Sander, heeft hij als lid van de werkgroep waarheidsvinding geprobeerd om de boosheid, die zich lange tijd op de Nederlandse overheid richtte, te kanaliseren. ‘Ik heb geprobeerd uit te leggen dat we niet boos moesten worden op de mensen die we gedurende het hele MH17 proces het hardst nodig zouden hebben,’ zegt hij tien jaar na de ramp. ‘Mark Rutte had het niet gedaan. Hij was cruciaal om iets voor elkaar te krijgen. Dat heb ik me vanaf het begin wel gerealiseerd.’

Die nacht wordt de minister-president uit zijn bed gebeld. ‘Iemand zei: “De trein rijdt.” Ik was tot tranen toe geroerd.’

De dinsdag na de eerste nabestaandenbijeenkomst oppert iemand tijdens de ministeriële vergadering dat woensdag 23 juli een dag van nationale rouw wordt. Die dag zullen de eerste kisten met stoffelijke resten worden overgebracht naar vliegveld Eindhoven. Daarna worden ze naar Hilversum vervoerd waar in de korporaal van Oudheusden kazerne de identificatie zal plaatsvinden. De aankomst van de kisten zal live op de televisie worden uitgezonden.

Bij de suggestie van een dag van nationale rouw schiet

Rutte uit zijn slof.

‘Meteen na de ramp vroeg ik al of in Nederland iets als een dag van nationale rouw bestond. Dat was niet zo. De dagen erop vroeg ik het weer. Het hele land leefde mee en wilde iets doen. Ik heb vijf dagen lang gevraagd of er een dag van nationale rouw bestond en had steeds een ontkennend antwoord gekregen. Nu opeens werd wel een dag van nationale rouw aangekondigd. Meteen begonnen allerlei gemeenten te bellen wat dat precies betekende, zo’n nationale rouw. Dat wisten wij ook niet, want zo’n dag hadden we nooit eerder. Maar als zoiets gebeurt, wordt er altijd eerst naar Den Haag gekeken: is er een draaiboek? Nee, dat was er niet. Bovendien wilde iedereen weten hoe laat precies twee minuten stilte in acht genomen zouden moeten worden. Ja, dat was natuurlijk op het moment dat het eerste vliegtuig uit Charkiv zou landen. Ik dacht echt: doe normaal! Kijk gewoon naar de live-uitzending, dan zie je het.’

Miljoenen mensen zien het. Rond 10.00 uur lokale tijd vormen Oekraïense militairen, forensisch experts en vertegenwoordigers uit Nederland, Maleisië en Australië op het vliegveld van Charkiv een erehaag rond de eerste kisten die met een Nederlands C130 Hercules-transportvliegtuig en een Australisch vrachtvliegtuig terug naar Nederland zullen worden gebracht. Om 15.47 uur landt het eerste toestel in Eindhoven, drie minuten later het tweede. Meer dan duizend nabestaanden zijn naar het vliegveld gekomen en zien hoe de kisten een voor een met militair ceremonieel uit de buik van de toestellen worden getild en naar de gereedstaande rouwauto’s worden gebracht. Zwarte schermen zorgen ervoor dat de nabestaanden niet zichtbaar zijn voor de honderden aanwezige journalisten. Ook de tweehonderd hoogwaardigheidsbekleders, onder wie de koning en koningin en de premier, kunnen nauwelijks iets zien.

‘Ik hoorde alleen het tikken van de lijnen tegen de vlaggenmast,’ weet Rutte nog goed. ‘De hele wereld keek mee en wij

zagen eigenlijk niets. Dat was volstrekt logisch en tegelijk ook wat vervreemdend. Er was geen muziek, niemand die iets zei. Volstrekte stilte en dan alleen dat tikken van die vlag.’

Onder begeleiding van motoragenten van de Koninklijke Marechaussee vertrekt om 17.50 uur een colonne van veertig rouwauto’s van Eindhoven naar Hilversum waar de identificatie zal plaatsvinden. Langs de snelwegen en op de viaducten boven de A2 verzamelen zich mensenmassa’s om de laatste eer te bewijzen aan hen die, zoals Rutte het eerder uitdrukte, nog geen week eerder hun kansloze lot tegemoet waren gegaan.

De rouw verbindt het anders toch ook sterk verdeelde Nederland. Rutte vermoedt dat de plaats waar de ramp plaatsvindt, midden in een gebied waar een internationaal gewapend conflict plaatsvindt, een extra kracht aan dat gevoel van verbinding geeft. Nederland mag dan al bijna tachtig jaar van oorlog op zijn eigen grondgebied gevrijwaard zijn, dat wil volgens de minister-president niet zeggen dat Nederlanders niet meer weten hoe belangrijk vrijheid is.

‘Misschien hoop ik het vooral, maar ik denk dat Nederlanders een diep besef hebben van wat oorlog betekent en hoe zwaar onze vrijheid is bevochten. Vrijwel nergens is de steun voor Oekraïne in de oorlog met Rusland zo groot als hier.’

Al met al werken honderden Nederlandse en Australische hulpverleners aan de repatriëring. De eerste weken na de ramp lopen er dagelijks tientallen door de Oekraïense velden. Aalbersberg probeert contact te houden ‘met het veld’ om te horen wat er speelt. Als hij het bericht krijgt dat Nederlandse hulpverleners ervan worden verdacht kinderen van de lokale bevolking mee te nemen om te misbruiken, neemt hij onmiddellijk maatregelen om het nepnieuws te ontkrachten. ‘Een ramp als deze brengt altijd de wildste verhalen met zich mee. Open communiceren is belangrijk. Focus blijven houden.’

Makkelijk is het niet. De repatriëringsmissie wordt diverse

keren opgeschort, omdat het te gevaarlijk is in het gebied. In september wordt een korte periode van staakt-het-vuren doorbroken en moet de missie zich terugtrekken. Tijdens een ambtelijke briefing met leden van de Tweede Kamer schetst de NCTV het gevaar van gijzelingen en geweldsincidenten. Ondertussen verzamelen leden van de SES persoonlijke bezittingen zoals kleding, koffers, paspoorten, creditcards, sieraden en knuffels. Aalbersberg verklaart op 13 oktober dat het verzamelen daarvan niet zonder incidenten verloopt. ‘Rond het middaguur werd in de nabijheid van de rampplek geschoten.’

Nog maanden na de dag van nationale rouw worden in het getroffen gebied stoffelijke resten gevonden. Telkens opnieuw worden zij met dezelfde ceremoniële eer naar Nederland gevlogen. Head of mission Aalbersberg hecht aan het ritueel. ‘Respect is cruciaal. Niet alleen voor de slachtoffers en hun nabestaanden, maar ook voor onze medewerkers. Het is gedurende de repatriëringsmissie heel belangrijk om ruimte voor het menselijke in te passen. Ook om latere trauma’s te voorkomen. In Donetsk ging elke avond het luchtalarm. Dat doet wat met mensen.’

Tussen juli 2014 en september 2015 vinden tien repatriëringsvluchten plaats. Negen keer is Paul Marckelbach erbij als de toestellen op Eindhoven airport aankomen. Vrienden begeleiden hem elke keer. ‘Als de rouwauto’s waren verdwenen, gingen we wat eten of drinken. Het hielp mij erg om erover te praten, vooral in het begin. Ik keek verder geen nieuws, want ik wilde geen beelden zien. Maar ik wilde wel mijn familie eren, en dat wil ik nog altijd. Je wilt ze emotioneel bij je houden. Elk jaar op 17 juli vieren wij in onze tuin met onze vrienden het leven. Ik ben altijd bang om dingen te vergeten, maar de zintuiglijke

waarneming ben ik nooit kwijtgeraakt, merk ik. De hand van Antoine, de omhelzing van Simone en mijn moeder. Als ik jonge kinderen zie lachen, kan ik daar erg van genieten. Maar altijd zijn er de herinnering aan mijn neefjes Quint en Pijke. Pijke had van die mooie krulletjes. In mijn achterhoofd zit een beurse plek die op elk moment en onverwacht kan worden getriggerd. Dan ruik ik ze weer.'

Meryn en Jon O'Brien kijken vanuit Australië hoe de kisten op Eindhoven airport aankomen. 'Ik herinner me nog zo goed die beelden uit Nederland, mensen die langs de snelweg stonden en applaudisseerden, terwijl de rouwwagens met de kisten uit Oekraïne naar Hilversum werden gereden. Ik was er tot tranen toe door geroerd,' zegt Meryn. Jon knikt. 'Die solidariteit. Die compassie. Het was een schreeuw van menselijkheid die fel contrasteerde met de onmenselijkheid van de daad die aan de ramp ten grondslag lag. Het was een verklaring van onze onderlinge verbondenheid als mensen. Wij hebben de duistere kant van de mensheid gezien. Dit was de lichte kant ervan. En dat gold ook voor het strafproces later. Wat is gebeurd met MH17 is in strijd met de waardigheid van het menselijk leven en het proces benadrukte juist hoe belangrijk het recht op leven is. Dat was een essentieel tegenwicht tegen de misdaad die jegens 298 mensen en hun nabestaanden is begaan.'

5. THUISKOMEN

In zijn hoofd bewaart hij honderden verhalen. Al die verhalen gaan over mensen. Moeders, vaders, grootouders, dochters en zonen, boers, zussen, neven en nichten. 'Ik heb beloofd dat iedereen altijd alles in vertrouwen tegen mij kon zeggen. Daar houd ik mij aan. Maar ik zou er een boek over kunnen schrijven.'

Theo Vermeulen, geboren als een van de middelste in een gezin van veertien kinderen, is een grote man. Eenentwintig is hij als hij zich in 1977 bij de politie meldt. 'Qua postuur en leeftijd was ik bestemd voor de Warmoesstraat.' De Warmoesstraat is een beroemd en in die jaren berucht politiebureau in de Amsterdamse binnenstad. Vermeulen blijft er tien jaar werken. Dan stapt hij uit het uniform en wordt rechercheur. 'Verdovende middelen, gijzelingen, zware criminaliteit.' Vier vliegcrashes maakt hij mee. Bij de Bijlmerramp wordt hij betrokken bij de identificatie van slachtoffers. In de nasleep van de ramp in Tripoli helpt hij nabestaanden, terwijl zij wachten op de repatriëring van de slachtoffers. Het werk ligt hem.

'Binnen de Nederlandse politie bestond al langer een klein netwerk van familierechercheurs die slachtoffers en nabestaanden van een ernstig misdrijf bijstaan. Tijdens Tripoli deden we ervaring op met het begeleiden van nabestaanden tot het moment dat de lichamen terug waren in Nederland en droegen daarna de begeleiding over aan slachtofferhulp. MH17 was van een heel andere orde. Op de begeleiding van zoveel nabestaanden na zo'n grote ramp waren we niet goed voorbereid.'

Hij weet het nog goed. Hoe hij na het nieuws van de aanslag samen met zijn collega Sylvia van Braak-van Dijk als landelijke coördinator familierechercheurs een kerngroep vormt en gaat rondbellen om te kijken wie beschikbaar is. Hoe in het weekend direct na de ramp de eerste familierechercheurs bij nabestaanden

aanbellen. Hoe hij als coördinator van de politie voortdurend met andere organisaties moet afstemmen wie wat doet en wie waarvoor verantwoordelijk is. Hoe de spanning tussen het LFTO en het kernteam van de familiechercheurs oploopt. ‘Wij werden overspoeld door informatie en werden het centrale aanspreekpunt voor heel veel partijen. Daar hadden we geen ervaring in en dat viel doorgaans ook buiten ons werkveld. Het betekende elke dag leren en vechten voor onze plek.’

Meer dan honderd familiechercheurs worden vrijgesteld om families en nabestaanden bij te staan. Een van hun eerste taken is om informatie te verzamelen om de identificatie mogelijk te maken. Peter van der Meer vindt het ‘rustgevend’ als de rechercheurs zondag bij hem voor de deur staan. Tot dat moment heeft hij min of meer in permanente shock verkeerd. Hij wordt geen moment alleen gelaten. Zijn vriendin en familie, vrienden van zijn jaarclub, een goede vriend met wie hij samen klassen-vader is op de school van de dochters, burens en bekenden blijven langskomen. ‘Mijn huis werd een bedevaartsoord. Mensen leerden elkaar snel kennen en vormden een hechte groep. Dat is nog steeds zo. Dat is toen ontstaan.’

De familiechercheurs nemen DNA-materiaal mee, ook van zijn ouders en ex-schoonouders. Hetzelfde gebeurt bij al die families die door de aanslag zijn getroffen. Haren, tandartsgegevens, bloedmonsters, alles kan helpen om de vaak zwaar-gehevende lichamen hun naam terug te geven. Uiteindelijk worden 296 mensen geïdentificeerd. Van twee inzittenden is nog altijd geen spoor teruggevonden.

Thami Uyterlinde is het eerste slachtoffer dat wordt geïdentificeerd. Hij draagt zijn paspoort nog bij zich in zijn zak. Zijn vader vraagt of hij zijn zoon nog kan zien. ‘Beter van niet,’ zegt de familiechercheur. Op 7 augustus 2014 wordt Thami begraven op Santa Barbara, een begraafplaats aan de rand van Amsterdam. Zijn vader gaat er bijna elke donderdag heen.

‘En elke keer denk ik: als we zouden kunnen ruilen, zou ik het zonder aarzeling doen.’

Peter van der Meer volgt de aankomst van de slachtoffers op de televisie vanuit zijn huis in Baarn. Op 23 juli en ook de dagen erna. ‘Ik wilde getuige zijn van de komst van mijn dochters.’ Het wachten op de definitieve uitslag is bijna niet te dragen, de frustratie groeit met de dag. Achteraf blijken de meisjes acht dagen na de ramp ‘thuisgekomen’ te zijn. ‘Ze zijn op 24 en 25 juli aangekomen in Eindhoven. 13 augustus kreeg ik te horen dat Sophie was geïdentificeerd. Ik was een soort van blij. Mijn meisje was terug.’

Floos heeft vier hartjes gekocht om Ingrid en de dochters te herdenken. Na het nieuws van de identificatie hangen ze de vlag in top met een hartje eraan in de hoop dat de anderen snel zullen volgen. Vijf dagen later staan de familiechercheurs weer voor de deur. Fleur, Bente en ook Ingrid zijn gevonden. ‘Mijn hart maakte een sprongetje. Er hingen vier hartjes aan de vlag. Dat was het hoogst haalbare.’

Peter krijgt de mogelijkheid zijn dochters nog te zien, samen met zijn moeder die verpleegster is geweest en bij een hospice heeft gewerkt. In het crematorium in Hilversum staan de drie kisten naast elkaar achter een gordijn. Anders dan veel andere slachtoffers zijn de meisjes, hoewel geschonden, nog grotendeels intact. Samen met zijn moeder maakt Peter de kisten open. Bente is de eerste. ‘Volgens mijn moeder was ze als een vlinder naar beneden gefladderd en daarom nog helemaal heel.’ Daarna kijken ze naar Fleur, die een beetje opgezwollen is, maar nog duidelijk herkenbaar aan de moedervlek op haar been. Als laatste ziet hij Sophie. Ze heeft haar beugel nog in, haar haar is nog altijd gevlochten.

‘Ik vond het heel mooi en ben heel blij dat ik hen heb mogen zien,’ blikt Peter tien jaar later terug. ‘Mijn moeder vond het heel zwaar, maar ik was bijna opgelucht. Er was zoveel onzeker-

heid bij zoveel mensen. Ik keek in die kisten en zag gewoon mijn dochters. Ze waren weer terug.’

Pastoor Jules Dresmé is op bezoek bij zijn broer in Delft als hij hoort dat er een vliegtuig is neergehaald. Al snel blijkt dat vijftien van de slachtoffers afkomstig zijn uit Hilversum. Drie gezinnen worden in een klap weggevaagd. ‘Vijftien doden op 90.000 inwoners is veel. Heel de stad was van slag.’ Dresmé, verbonden aan de prominent in het oog springende Sint-Vituskerk, neemt meteen contact op met de burgemeester en opent de zaterdag na de aanslag de deuren van de kerk. ‘Iedereen wilde iets doen, de onrust was groot. We wilden ruimte aan de rouw geven. En dat hebben we gedaan. De kerk is vier weken open geweest. Duizenden mensen tekenden het condoleanceregister. Er was veel liefde en aandacht.’

Dresmé bezoekt nabestaanden, in Hilversum en daarbuiten. Samen met de burgemeester organiseert hij een maand na de ramp een herdenkingsdienst en een stille tocht. Vijftienhonderd mensen lopen mee, meer dan tweeduizend volgen de dienst. ‘Ik heb nog nooit zoveel tranen gezien,’ zegt Dresmé. ‘Een zee van verdriet.’

Omdat Hilversum ook de plaats is waar de identificatie van de lichamen plaatsvindt, blijft de rouw rond de stad hangen. ‘De klokken hebben hier veel geluid.’ De pastoor leidt zelf diverse afscheidsdiensten. Hij is ontroerd door het vertrouwen dat mensen hem geven. ‘Want wie ben ik in dit verband?’ Een vroom verhaal over het eeuwige leven houdt hij achterwege. ‘Daar zat niemand op te wachten en dat wilde ik zelf ook niet. Wat we beoogden was een cirkel rond de nabestaanden vormen. Saamhorigheid biedt troost. Dit verlies was te groot om alleen te dragen.’

Niet alleen Nederlandse nabestaanden, ook rouwenden in alle andere landen krijgen ondersteuning van familierechercheurs of lokale autoriteiten om hen te begeleiden gedurende de eerste chaotische dagen, weken, maanden. Nadat Richard Mayne is geïdentificeerd reist zijn vader Simon samen met een van zijn andere zonen naar Nederland om het lichaam op te halen. In de kapel staat een houten kist. ‘Te realiseren dat het je zoon is die daarin ligt, was verschrikkelijk. De dag erna vlogen we terug, begeleid door een Engelse lijkschouwer die veel ervaring had met de nasleep van rampen. Ze was ook de lijkschouwer na de aanslagen in Londen in 2005 en had veel ervaring met dit soort situaties. Het vliegveld East Midlands Airport ligt vlak bij mijn huis in Leicester. De politie van de stad had een erewacht georganiseerd met een bugelspeler. Richard was een echte Leicester-boy. De manier waarop wij werden onthaald, deed heel erg denken aan het moment dat de lichamen terugkwamen op Eindhoven. We werden helemaal naar huis geëscorteerd wat ontroerend was. Die zorg van iedereen.’

Ook Asmaa Aljuned herinnert zich nog goed dat ze het lichaam van haar man, co-piloot Ahmad Hakimi Hanapi, ophaalt in Nederland. Komend uit een culturele achtergrond waar rouwrituelen streng religieus zijn georkestreerd, verbaast het haar hoeveel tijd, aandacht en zorg de Nederlandse uitvaartondernemer besteedt aan elk slachtoffer.

‘Ik arriveerde bij de kapel en trof een man die een beetje in paniek raakte door mijn komst. Hij had nog niet op mij gerekend, zei hij verontschuldigend en vroeg of ik de dag erop terug kon komen. Natuurlijk! Al moest ik hier elke dag komen. De volgende dag hadden ze de rouwkamer klaargemaakt. Er stonden bloemen, er brandden kaarsen. Ik wist niet wat ik zag. In mijn cultuur moet een lichaam binnen 24 uur worden begraven. Er zijn altijd heel veel mensen bij, je hebt nauwelijks ruimte voor jezelf, het gaat allemaal om het uitvoeren van rituelen. Nu kreeg

ik de tijd om in mijn eentje in een prachtig versierde kamer te blijven zitten, alleen met mijn gedachten, mijn verlies, mijn rouw. Dat had ik nooit eerder meegemaakt. Het was afschuwelijk natuurlijk. Ik kon de kist niet openmaken, ik kon mijn man niet aanraken. Toch ervoer ik een grote rust, omdat iemand anders had begrepen hoe belangrijk het is om ruimte te geven aan dit verdriet, aan het neerzetten van kaarsen, het schikken van bloemen. En dat deden ze niet alleen voor mij, maar voor honderden nabestaanden. Ik vond het heel mooi dat wij op die manier ons konden verbinden met elkaar. Ik verloor een leven. Maar tegelijk raakten zoveel levens dat van mij.'

Op 25 augustus 2014 begraaft Peter van der Meer zijn drie dochters en hun moeder Ingrid. Precies veertien jaar eerder trouwde hij met haar, op 25 augustus 2008. Nu, veertien jaar later, hecht hij het leven met haar en hun dochters af. 'De cirkel leek rond.' De kerk is overvol en overstroomt van verdriet. De lange banken voorin de kerk zitten vol kinderen die huilen, dansen, zingen. 'We hebben heel veel liedjes gezongen.'

Na de dienst worden de kisten door achttien bekenden – 'pilaren uit mijn vriendengroep, broers, buurmannen, vrienden uit mijn jaarclub' – op een platte kar gelegd en begint de tocht van vijf kilometer naar de begraafplaats verderop. De wandeling duurt wel een uur. Kinderen uit de klassen van zijn dochters dansen en rennen om de kar. 'Een vriendje van Bente vroeg later aan zijn ouders of alle begrafenissen zo leuk waren.'

Er is een video gemaakt van de begrafenis. Peter heeft hem maar één keer bekeken. De film die zijn dochters samen met neven en nichtjes maakten toen ze bij hun grootouders logeerden, durft hij ook nauwelijks te zien. 'Het is de laatste opname van hun stemmen.'

6. HET EERSTE ONDERZOEKSJAAR

Op het bureau van Fred Westerbeke, hoofdcommissaris van de regionale politie-eenheid Rotterdam, liggen twee kloeke boeken. Hij heeft ze niet gelezen, want Westerbeke, die na de politie-academie rechten studeerde, beheerst geen Russisch. De titel van de boeken kent hij wel: *De tragedie van MH17. Waarheid en leugen*. Ze zijn geschreven door Vadim Loekasjevitsj, een Russische luchtvaartexpert die zelf jarenlang onderzoek doet naar het neerschieten van MH17 en in december 2019 als getuigdeskundige wordt gehoord door het JRT. Bij die gelegenheid geeft hij het manuscript van zijn lijvige studie al aan de onderzoekers. In een begeleidende brief die Westerbeke laat vertalen, bedankt de Russische auteur Westerbeke voor zijn werk.

'Als coördinator van het Joint Investigation Team bent u een toonbeeld geworden van waarachtige dienstbaarheid en toewijding aan uw plicht. Het belang van uw werk om de waarheid in de MH17-zaak vast te stellen kan niet genoeg worden benadrukt. Als dank voor uw toegewijde werk wil ik graag mijn boek aan u cadeau geven.'

Westerbeke is zichtbaar ontroerd bij het herlezen van de brief. Ook het bedankkaartje van een familie die een dochter verliest bij de ramp, koestert hij. Het hangt op zijn werkkamer thuis.

'MH17 is een belangrijke episode in mijn leven geweest die ik ook weer heb losgelaten,' zegt de voormalige hoofdofficier die van 2014 tot 2019 leidinggeeft aan het strafrechtelijk onderzoek. 'Tegelijk laat MH17 niemand helemaal los. In 2020 kreeg ik een koninklijke onderscheiding. Dat gaf iets ongemakkelijks. Ik heb het werk niet in m'n eentje gedaan. Ik heb de onderscheiding dan ook opgedragen aan alle collega's van politie en justitie,

nationaal en internationaal, die een bijdrage aan dit onderzoek hebben geleverd.’

Westerbeke is net hoofdofficier van het landelijk parket geworden als hij op die warme zomermiddag van de 17e juli samen met anderen in de achtertuin afscheid neemt van een collega. De telefoon gaat, het nieuws komt binnen. ‘De collega’s van het team internationale misdrijven stonden meteen aan,’ herinnert Westerbeke. ‘Zij zeiden ogenblikkelijk dat er veel achter dit ongeval weg zou kunnen komen.’

De volgende ochtend vroeg overlegt Westerbeke met de Landelijke Eenheid van de Nationale Politie over de te nemen stappen. ‘We moesten naar voren bewegen, omdat we anders de regie zouden kwijtraken. Misschien dat de VN een onderzoek wilde starten of een andere partij. Als dat zou gebeuren, zou belangrijke informatie voor ons mogelijk niet meer beschikbaar zijn. Wij begrepen vanaf dag één dat er niet alleen onderzoek kon worden gedaan naar *wat* er was gebeurd, maar dat er ook een strafrechtelijke vervolging zou moeten volgen. Een moord op 298 mensen van wie er 196 de Nederlandse nationaliteit hebben, dat konden we als Nederlands Openbaar Ministerie niet laten lopen.’

Westerbeke zoekt direct contact met Tjibbe Joustra van de Onderzoeksraad voor Veiligheid die het onderzoek naar de toedracht van de crash van Oekraïne krijgt volgens de regels van het Verdrag van Chicago. Beide onderzoeken, het crash-onderzoek en het strafrechtelijk onderzoek, zullen naast elkaar plaatsvinden. ‘Ieder met een eigen verantwoordelijkheid in een eigen rol met een eigen juridisch regime en we moesten voorkomen dat dingen onnodig dubbel werden gedaan.’

Op de werkvloer levert het met enige regelmaat spanningen op. Van wie zijn de wrakstukken die in het rampgebied worden geborgen en naar Nederland moeten worden vervoerd? Welke informatie wordt gedeeld, wat wordt openbaar gemaakt? Hoe

moet er worden gereageerd op al die theorieën die op internet worden verspreid?

‘We hadden nog nooit op die schaal onderzoek gedaan,’ zegt Westerbeke. ‘Maar wat we deelden was het besef dat we onderdeel waren van een nationaal trauma en dat we dat als natie samen moesten opvangen. Ik heb met heel veel nabestaanden gesproken en zag wat al die onderzoeken en onzekerheid met hen deden. Heftig, echt heel heftig. Die mix van intens verdriet, ongeloof en boosheid. Er was aanvankelijk veel scepsis. Nabestaanden hadden behoefte aan duidelijkheid en wij vertelden te weinig, terwijl er wel veel nieuws was en op internet volop werd gespeculeerd over wat er was gebeurd. Dan werden er weer stoffelijke resten gevonden, dan werden er weer Russische radarbeelden verspreid die suggereerden dat MH17 door een gevechtsvliegtuig was neergeschoten. We hebben in die eerste fase achteraf gezien te weinig gecommuniceerd. We hadden eerder kunnen vertellen waar we mee bezig waren zonder op voorhand op de resultaten in te gaan. Dat laatste kan namelijk niet in een strafrechtelijk onderzoek.’

De emoties in het eerste onderzoeksjaar zijn ‘heel stevig’, zegt Westerbeke in retrospectief. ‘Dat raakt je, ook als mens, want we deden er alles aan, maar het lukte niet voldoende dat over het voetlicht te brengen.’

Ondertussen publiceert de ovv al in september 2014 een rapport van eerste bevindingen waarin wordt gesteld dat de crash van MH17 naar alle waarschijnlijkheid is te wijten aan ‘hoogenergetische deeltjes’ die van buiten de cockpit zijn binnengedrongen in het toestel. Maar de vraag wie daarvoor verantwoordelijk kan worden gehouden, blijft als een donderwolk boven het strafrechtelijk onderzoek hangen.

*

‘17 juli 2014 was een donderdag. Warm. Ik werd gebeld of ik bereid was om als coördinerend teamleider van het opsporingsonderzoek MH17 op te treden. Dat besluit viel op vrijdag 18 juli. Donderdag was nog veel onduidelijk. Vanuit de politie zelf kwam het idee om een onderzoek op te starten gezien het grote aantal Nederlandse slachtoffers. En dan zouden we wel zien waar het schip zou stranden.’

Gerrit Thiry noemt zichzelf een diender in hart en nieren. Opgegroeid in Amsterdam-West. Hij was zeventien toen hij in 1975 begon als agent en was destijds de jongste rechercheur van wat toen nog de Rijkspolitie heette. Gedreven door een sterk rechtvaardigheidsgevoel – en nieuwsgierigheid – koos hij al snel voor de opsporing. Na het samengaan van de Rijks- en Gemeentepolitie werd hij gevraagd om onderzoek te doen naar politieke corruptie op de Antillen. Aansluitend ging hij met zijn gezin viereneenhalfjaar naar Pakistan waar hij als liaisonofficier verantwoordelijk was voor inlichtingen uit een groot gebied; Iran, Centraal Azië, de Verenigde Arabische Emiraten, Sri Lanka en India. ‘Pakistan is een heel ander land dan we gewend zijn. Bangkok of Colombia zijn toch meer Westers; Pakistan is dat niet. Dat maakt het wel aantrekkelijk voor iemand die nieuwsgierig is.’

Thiry doet meer internationale recherche ervaring op. Hij onderzoekt de moord op journalist Sander Thoenes in Oost-Timor, is betrokken bij het maken van veiligheidsplannen rond de Olympische Spelen, en is ook nog vijf jaar liaisonofficier in Spanje. Terug in Nederland wordt hij teamleider in Amsterdam bij de nationale recherche en geeft hij leiding aan opsporingsonderzoeken naar de internationale georganiseerde criminaliteit. ‘Tot dat belletje kwam.’

Hij zegt ‘ja’ zonder te weten wat het politieonderzoek naar het neerhalen van MH17 op zal leveren. Niemand kan in 2014 bevroeden dat het onderzoek uiteindelijk zal leiden tot de ver-

oordeling van drie mannen tot levenslange gevangenisstraffen. Niemand weet dat het onderzoek acht jaar in beslag zal nemen.

Het is een klein team waarmee Thiry het onderzoek opstart, maar al snel trekken honderden betrokken professionals van politie en defensie naar het rampgebied. ‘Uiteindelijk zijn in totaal wel twaalfhonderd mensen bij het onderzoek betrokken geweest,’ schat Thiry. Australische en Oekraïense politiemensen, collega’s van de forensische opsporing die verantwoordelijk zijn voor de identificatie van slachtoffers, tactisch rechercheurs, defensiemedewerkers en onderzoekers van de Onderzoeksraad. ‘Het werd behoorlijk opgetuigd,’ zoals Thiry het uitdrukt. Het team dat zich met het opsporingsonderzoek bezighoudt bestaat uit zo’n 250 mensen.

Niemand gelooft aanvankelijk dat het opsporingsonderzoek werkelijk tot een vervolging, laat staan een veroordeling zal leiden. In de loop van de jaren krijgt Thiry regelmatig te horen waar hij in hemelsnaam aan begonnen is. Op zulke momenten herinnert hij zich het onderzoek naar de moord op Thoenes.

‘Voor nabestaanden is het essentieel om te weten wat er nou precies is gebeurd. Dé nabestaanden bestaan trouwens niet, er zijn grote verschillen in de manier waarop mensen tegen het onderzoek en het strafrechtelijk proces aankijken. Maar te weten wat er precies is gebeurd en wie verantwoordelijk zijn, is voor veel mensen belangrijk.’

Een van de eerste acties is het opzetten van een *fieldoffice* in Kyiv van waaruit Australiërs, Oekraïners en Nederlanders samen onderzoek doen. Daarna volgt elk half jaar een projectplan waarin staat hoeveel mensen, middelen en tijd nodig zijn om het onderzoek voort te zetten. Al die tijd verloopt de samenwerking met het Openbaar Ministerie in de woorden van Thiry ‘vlekkeloos’. Een aantal vaste (zaaks)officiëren van justitie, van wie enkelen regelmatig naar Oekraïne afreizen, helpt om de focus te houden. Hij noemt specifiek de naam van Maartje

Nieuwenhuis, inmiddels liaison magistraat in Rome. ‘Ik kan mij niet herinneren ooit ruzie met haar te hebben gehad, terwijl dat in de praktijk voorkomt. Binnen de gezagsverhoudingen en bestaande hiërarchie kan het best eens botsen. Maar ik heb nooit geheimen gehad voor het OM en het OM nooit voor mij. Dat was in die internationale context soms ingewikkeld.’

Ondanks zijn zeer ruime internationale ervaring wordt Thiry met opvallende culturele verschillen geconfronteerd. Zo blijken de Australiërs ‘veel hiërarchischer’ dan de Nederlanders. ‘Dat is opvallend. In Nederland noemen we iedereen bij de voornaam, iedereen kan binnenlopen, de deur staat in principe altijd open. In Australië is het altijd “sir”. Als ik belde met de Australische plaatsvervangend-teamleider en hij zat samen met zijn baas in de auto, dan gaf hij de telefoon aan zijn teamleider. Bij ons is elke inbreng welkom, als iemand een goed idee heeft, moet hij dat vooral zeggen. In Australië spreek je de baas niet tegen.’

Bij de Oekraïense collega’s spelen weer andere problemen. Zij worden vooral geconfronteerd met een voortzetting van de strijd in het Oosten. Talloze moord- en bomaanslagen eisen aandacht van de politie ter plaatse. ‘Bovendien bleek het informatiesysteem van de Oekraïners minder centralistisch georganiseerd,’ vertelt Thiry. ‘Daardoor was de teamleider daar veel tijd kwijt om de relevante informatie centraal te kunnen onderbrengen.’

Wat veel mensen zich nog altijd niet realiseren, is dat de politie tijdens het opsporingsonderzoek nooit onderzoek kan doen op het plaats delict. Toegang tot het gebied wordt de politie ontzegd. Thiry maakte dat in zijn veelbewogen carrière niet eerder mee. ‘Ik heb zelf onderzoek gedaan in Liberia en ben ook in de Pol-e-Charkhi gevangenis in Kabul, Afghanistan, geweest. Oost-Oekraïne heb ik nooit bezocht.’

Onderzoekers van de Onderzoeksraad komen er wel. Zij

zijn het die er uiteindelijk in slagen de wrakstukken te verzamelen en naar Nederland te vervoeren. Op 9 december 2014 komen de eerste konvooien aan. De wrakstukken worden vervoerd naar de luchtmachtbasis Gilze-Rijen om daar verder te worden onderzocht. In totaal gaat het om zestien vrachtwagens met wrakstukken. Er worden ook scherven van het wapen gevonden waarmee MH17 uit de lucht is geschoten.

Het verbaast Thiry nog altijd dat de zelfbenoemde autoriteiten in Oost-Oekraïne ooit toestemming hebben gegeven om de wrakstukken naar Nederland te laten vervoeren. ‘Forensisch gezien hebben ze ons daarmee *the smoking gun* in handen gegeven.’ Niet dat hij altijd even blij is geweest met de bemoeienis van de Onderzoeksraad. ‘Nadat was vast komen te staan dat het geen ongeval, maar een aanslag was, had de ovv een stap terug moeten doen,’ vindt Thiry nog altijd. ‘Het onderzoek naar het type wapen of de afvuurlocatie had aan de politie voorbehouden moeten blijven. Getuigen die de Onderzoeksraad hoort in het kader van een ongevallenonderzoek mogen later niet in een opsporingsonderzoek worden gehoord. Een expert die aan de hand van het geregistreerde geluid in de cockpit vaststelde dat de explosie linksvoor plaatsvond, hebben wij in het kader van de opsporing niet mogen horen. Dat heb ik altijd wonderlijk gevonden.’

De kritiek legt bloot hoe ingewikkeld Nederland bestuurlijk en systemisch in elkaar zit. De Onderzoeksraad is onafhankelijk en bepaalt zelf wanneer hij waar welk onderzoek start. De politie staat onder leiding van het Openbaar Ministerie in de hoop te achterhalen wat er is gebeurd en wie daarvoor verantwoordelijk kan worden gesteld. Het Landelijk Team Forensische Opsporing, een multidisciplinair samenwerkingsverband van het Korps Landelijke Politie Diensten, het Nederlands Forensisch Instituut en diverse andere experts, krijgt opdracht van het ministerie van Buitenlandse Zaken om slachtoffers te repatriëren en identifi-

ceren. Dat levert voor het opsporingsonderzoek weer de nodige problemen op. Want wie is waarvoor verantwoordelijk en wie luistert naar wie?

‘Het was voor het om soms lastig daarop te sturen,’ is alles wat Thiry erover kwijt wil. ‘Belangentegenstellingen tussen organisaties, en mensen, spelen altijd een rol, zelfs in het geval van een ramp als MH17. Wat hielp was het decreet “van boven” dat de repatriëring en identificatie van de slachtoffers de hoogste prioriteit had. Pas daarna volgden het verzamelen en terughalen van de persoonlijke eigendommen en als derde het opsporingsonderzoek. Dat gaf duidelijkheid.’

Mark Rutte is de personificatie van ‘het decreet van boven’ waaraan Thiry refereert. De minister-president trekt zich de ramp met MH17 vanaf het begin persoonlijk aan. Voor hem staat voorop dat de overheid haar burgers na een ramp als deze nooit mag laten zitten.

‘Wij moeten de langste adem hebben,’ zegt Rutte. ‘Altijd. Of het nou om de repatriëring van lichamen gaat, het terughalen van bezittingen of het doen van strafrechtelijk onderzoek, het is de overheid die dit moet organiseren. Nabestaanden kunnen zoiets niet zelf. Honderden en honderden Nederlandse ambtenaren, deskundigen, politici, politiemensen en psychologen, officieren van justitie en rechters hebben zich jarenlang met MH17 beziggehouden. Niemand heeft ooit gevonden dat dit iets van de tweede orde was. En voor al die mensen, Pieter Jaap Aalbersberg als chef van de repatriëringsmissie, Fred Westerbeke als coördinator van het opsporings- en vervolgingsteam, is MH17 een onderwerp dat hen nooit meer loslaat. Het laat ook mij nooit meer los en ik laat MH17 dus ook niet los. En mijn opvolger zal dat ook niet doen. We hebben drie tot levenslang veroordeelde daders, maar die zitten nog niet in een (Nederlandse) gevangenis. De onderste steen moet boven, heb ik gezegd. Daar sta ik nog altijd achter.’

De woede over het gebrek aan medewerking van de Russische autoriteiten om die onderste steen boven te krijgen, is bij Rutte na tien jaar nog niet geluwd. ‘Mijn boosheid richting Poetin is het onfatsoen dat, als je tijdens een oorlog met een ander land een grote fout maakt, niet snapt hoe groot dat is. Poetin had best iets kunnen verzinnen zonder meteen toe te geven dat hij in Loehansk en Donetsk aan het rotzooien was. Hij had een vorm kunnen vinden om toe te geven dat er een menselijke fout was gemaakt en dat hij zijn best zou doen om dat recht te zetten. Dat had ik juist gevonden.’

Eén keer bespreekt Rutte zijn onvrede direct met de Russische president, zonder tussenkomst van tolken. In oktober 2014 ontmoet hij Poetin tijdens een Europese bijeenkomst in Milaan. In het Duits, dat Poetin vloeiend spreekt, refereert Rutte aan de in augustus 2000 gezonken kernonderzeeër, de Koersk. Een consortium van twee Nederlandse bedrijven slaagt er in 2001 in de onderzeeër te bergen. De lichamen van 115 van de 118 bemanningslieden kunnen daarna worden geborgen. De Russische Federatie eert hen allen postuum met de Orde voor Dapperheid. De commandant van de Koersk krijgt postuum zelfs de titel Held van de Russische Federatie.

‘Ik heb tegen Poetin gezegd: “Vladimir, MH17 is voor ons net zo heilig als de Koersk destijds voor jou. Er was in 2000 nul kans dat er nog iemand leefde in die onderzeeboot, en toch wilde jij dat ding boven water hebben.” We waren op dat moment nog steeds bezig met zoeken in het gebied, daarom plukte ik hem uit zijn stoel om dit met hem te bespreken. De president begreep dat. Of althans, ik had het idee dat ik voor het eerst op gevoelsniveau iets van een connectie maakte.’

7. VASTHOUDEN EN LOSLATEN

In de week van 2 maart 2015 bezichtigen 533 nabestaanden de wrakstukken op vliegbasis Gilze-Rijen. In de hangar is de geur van olie en rook nog altijd waarneembaar. Op 21 maart blijken 296 slachtoffers geïdentificeerd.

De identificatie betekent niet dat nabestaanden aan rouwen toekomen. Veel nabestaanden worden diverse keren geconfronteerd met nieuwe vondsten. Sander van Luik ervaart dat eerste jaar als ‘echt heel zwaar. Omdat het onontgonnen terrein was. De meeste lichamen kwamen niet één keer terug maar in stukjes en dan ook nog op onverwachte momenten. We hebben mijn broer voor de eerste keer begraven tijdens een uitvaart zonder kist. Daarna volgde een uitvaart met een klein kistje.’

Het ritueel van rouw herhaalt zich telkens opnieuw. Nabestaanden blijven in het donker tasten over de vragen wat, wie en waarom. Telkens verschijnen nieuwe berichten in de media en buitelen commentatoren over elkaar heen. Verschillende nabestaanden besluiten daarom het nieuws niet meer te volgen.

‘Ik heb in de maanden na de ramp geen nieuws gekeken, maar alleen teletekst gelezen, omdat ik geen beelden wilde zien,’ zegt Paul Marckelbach. ‘Ik was alleen maar dingen aan het regelen, mijn blik was vernauwd. Er is geen draaiboek voor verdriet, iedereen gaat op zijn eigen manier om met het verlies. Niemand concurreert in zijn verdriet, maar mensen denken wel zo. In het begin heb ik ook wel eens gedacht: “Ben jij één iemand verloren? Ik wel vijf!” Mijn dierbaren stonden in de top tien, zeg maar. Langzaam werd mijn blik breder en begreep ik dat ik een keuze had: of ik zak helemaal in het verdriet en ga ten onder of ik ga door en vier het leven.’

Shadrack Noto lukt dat niet. Sinds de dag dat zijn zoon stierf, heeft hij geen nieuws meer gekeken. ‘Het was te veel. De pijn om een kind te verliezen is zo intens. Ik heb in elke hoek van mijn

hart gezocht hoe ik hiermee om moest gaan, maar het is onvergelykbaar met wat dan ook. Ik ben opgegroeid in een samenleving waarin kinderen de boodschapper van de toekomst zijn. Mij is die boodschapper ontnomen. Mijn leven eindigt bij hem.’

Maar het nieuws dendert door. In oktober 2015 presenteert de Onderzoeksraad voor Veiligheid zijn eindrapport. Staand voor de reconstructie van het zwaar geschonden toestel presenteert voorzitter Tjibbe Joustra de bevindingen. Nabestaanden kunnen in de dagen daarna de reconstructie bezoeken. Vele van hen weten precies waar hun dierbaren in het vliegtuig zaten.

Fred Westerbeke noemt de presentatie van het rapport van de ovv in oktober 2015 een belangrijk omslagmoment. Vanaf dat moment krijgen veel nabestaanden meer vertrouwen dat de Nederlandse autoriteiten in samenwerking met de Australiërs, Belgen, Britten, Maleisiërs en Oekraïners, er alles aan doen om de waarheid boven tafel te halen. ‘Vanaf dat moment konden we ook meer te vertellen over het proces zelf en konden we beter uitleggen waarom het allemaal zo lang duurde.’ Westerbeke roemt hier de inzet van de familierechercheurs die een belangrijke rol spelen om het vertrouwen bij de nabestaanden te stutten.

Nabestaanden bevestigen dat beeld. Shadrack Noto, geboren tijdens het apartheidsregime in Zuid-Afrika, kent van huis uit eigenlijk alleen maar gewelddadige en racistische politiemensen. Nu komen rechercheurs in burger langs om hem waar mogelijk bij te staan. Paul Marckelbach zegt hetzelfde. ‘Ik had nooit veel met de politie op, vroeger waren het voor mij vooral “wouten”. Maar het contact met de familierechercheurs was alleen maar warm. Ze verdienen een standbeeld.’

Net als veel andere nabestaanden wordt Paul direct na de ramp met zoveel zakelijke beslommingen geconfronteerd dat er van rouwverwerking helemaal geen sprake kan zijn. Twee huizen, dat van zijn zus en dat van zijn moeder, moeten worden ontmanteld. ‘Met hulp van vrienden heb ik alles leeggehaald.

Twee heel grote huizen met heel veel spullen. Het waren de spullen van mijn zus, mijn moeder. Niemand anders dan ik kon dat doen.'

Familierechercheurs in heel het land worden geconfronteerd met schrijnende situaties. Er moeten overlijdensaktes worden geregeld, belastingen worden betaald, erfenissen verdeeld. Geparkeerde auto's op Schiphol moeten worden weggehaald, inbraken in leegstaande woningen moeten worden voorkomen. 'We hebben meteen het advies gegeven de meest kostbare spullen uit de huizen te halen. Er waren hele families omgekomen, die huizen stonden leeg. Dat was wel erg wrang,' vindt Theo Vermeulen nog altijd.

Hoewel hun hulp nodig is en over het algemeen ook wordt gewaardeerd, zijn er nabestaanden die vinden dat de rechercheurs te weinig antwoorden hebben op de vele vragen die bij hen leven. De familierechercheurs zelf lopen ook tegen problemen op. Het is gebruikelijk dat na de identificatie van slachtoffers het werk van de politie wordt overgedragen aan Slachtofferhulp Nederland of andere, bijvoorbeeld gemeentelijke instanties. Bij MH17 loopt het anders en krijgen de familierechercheurs een uitgebreider mandaat. 'Dat was verwarrend,' geeft Vermeulen toe. 'Sommige gemeenten bleken heel actief in het regelen van van alles en nog wat, naast Slachtofferhulp en de politie. Dat heeft in enkele gevallen verstorend gewerkt. Achteraf bezien hadden wij eerder bij het hele proces betrokken moeten worden, zodat we eerder rust hadden kunnen brengen bij de nabestaanden en later misschien ook sneller ons werk hadden kunnen afbouwen. Nu raakten sommige rechercheurs zo bij de familie betrokken dat het voor beide partijen lastig werd afscheid te nemen.'

Niet voor niets waren bij de Nationale Herdenking zoveel familierechercheurs aanwezig. Maar precies dat is de valkuil, zegt Vermeulen. 'Elke familierechercheur weet dat hij na de

identificatie van een slachtoffer los moet laten. Bij MH17 gebeurde dat niet, heel Nederland was betrokken. Dat gaf een andere rol. De NCTV drong aan op onze steun, ook bij de bezichtiging van de wrakstukken bijvoorbeeld. Eigenlijk is dat werk voor Slachtofferhulp Nederland. Wij werden een beetje gepositioneerd als reddende engelen, maar redders kunnen ook te veel willen redden. Als coördinatoren hebben we geprobeerd dat strak in de hand te houden. Op het moment dat een familie een van de rechercheurs uitnodigde om bij een besloten familiebijeenkomst na een begrafenis aanwezig te zijn, hebben we ingegrepen. Je bent en blijft familierechercheur, maar je bent geen familie.'

Op 31 december 2015 worden de familierechercheurs die bij MH17 zijn betrokken van hun taak ontheven. Het afscheid van de families is in sommige gevallen emotioneel. Een deel van de nabestaanden wil verder met het leven, een ander deel vindt het daarvoor veel te vroeg. Ook afhechten doet pijn.

Loslaten is ook de opdracht die Aalbersberg zichzelf geeft. Een jaar na de ramp legt hij zijn taak als head of mission neer en is hij weer voltijds politiechef van het korps in Amsterdam. In 2019 wordt hij de nieuwe Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid. Tien jaar na de ramp vindt Aalbersberg dat in zijn carrière weinig zo succesvol is geweest als de repatriëringsmissie van MH17. 'Dit ging over de kern van het politiewerk,' benadrukt hij. 'Hulpverleners en begrenzen met twee grote doelen voor ogen: de nabestaanden steunen door het terugbrengen en identificeren van hun dierbaren en tegemoetkomen aan het rechtvaardigheidsgevoel van hen en de hele natie. Dit was niet alleen een politieke opdracht, maar ook een morele taak. Die hebben we vervuld. Dat er in het veld in Oekraïne niets met onze medewerkers is gebeurd, beschouw ik nog altijd als een wonder. Dat we bij de repatriëring collectief om de rouwenden heen gingen staan, ontroert me nog altijd. Niet voor

niets hangt het hesje van de MH17 recovery ingelijst op mijn kamer. Het is wrang, maar waar. In mijn werk is er altijd groot verdriet. MH17 was een heel groot verdriet. Voor mij als politieambtenaar was het ook een hoogtepunt.’

Voor Theo Vermeulen geldt enigszins hetzelfde. Hij blijft, samen met zijn collega, ook na het afbouwen van de taak van de familierechercheurs voltijds betrokken bij de nasleep van de ramp. ‘Ik ben voor de nabestaanden altijd de Theo van MH17, daar ontkom ik niet aan.’ Het betekent onder andere dat hij verantwoordelijk is voor het verzamelen, categoriseren en terugbrengen van persoonlijke bezittingen, wat een enorme belasting is voor het politieapparaat. Alle gevonden spullen worden eerst schoongemaakt alvorens ze in een digitaal bestand worden gecatalogiseerd. Eigenlijk hoort het terugbrengen van de persoonlijke eigendommen van de slachtoffers niet tot de taak van de politie, geeft Vermeulen toe. ‘We hadden eerder en sneller een selectie van de persoonlijke bezittingen kunnen maken op basis van de mogelijkheid tot herkenning. Dat had wel een maand gescheeld.’

Vermeulen is er ook bij als families naar de beelden mogen kijken die tientallen bewakingscamera’s op luchthaven Schiphol hebben geregistreerd. Met behulp van vier werkstations maken rechercheurs combinaties om mensen te kunnen herkennen. Op welke manier komen ze aan (met de trein, met de auto), welke koffer hebben ze bij zich, in welke winkels kopen ze nog iets voor onderweg? Zo verzamelen ze in korte losse fragmenten de laatste bewegende beelden van honderden mensen, tot het moment dat zij de slurf in lopen die leidt naar toestel MH17. ‘De weg naar de hemel,’ zoals sommige nabestaanden het noemen.

Vermeulen zit naast Meryn en Jon O’Brien als zij in 2019 naar de laatste beelden van hun zoon Jack kijken. De ervaring is even ondragelijk als intiem. ‘Ik begrijp heel goed dat er families zijn die de beelden van Schiphol niet hebben willen zien,’ vertelt

Meryn via een beeldverbinding vanuit haar woonplaats Sydney in Australië. ‘Maar voor mij persoonlijk was het een manier om zo dicht mogelijk bij mijn zoon te blijven. Jack reisde met een vriend door Europa en was zeven weken weggeweest. Die vriend reisde terug met een andere vlucht en achteraf hebben we alle foto’s gekregen waarop Jack staat. Er is er zelfs een foto waarop hij voor de beroemde Basiliuskathedraal in Moskou staat. Achteraf hebben we alles over de reis gehoord, alles wat Jack ons niet meer zelf kon vertellen. Het was verschrikkelijk om hem te zien, maar ik had het mijzelf de rest van mijn leven kwalijk genomen als ik die beelden niet had gezien. Ik voelde een drang om getuigen te zijn van zijn laatste stappen op deze aarde.’

Elf kleine filmfragmenten van Jack zijn bewaard gebleven. Op het laatste beeld is te zien hoe hij begint te rennen.

8. WOEDE IS GEEN ANTWOORD

‘As-salāmu alaikum and a very good evening, ladies and gentlemen, boys and girls. I’m the first officer, my name is Ahmad Hakimi, on behalf of captain Wan Amran and assisted by captain Eugene and first officer Firdhaus we would like to welcome you on board once again Malaysian Airline Boeing 777 on flight MH17. Weather and route are fine all the way and we will begin our descent shortly. On behalf of Malaysia and the rest of the crew once again we would like to thank you for flying with us. Thank you and have a nice day.’

Met deze woorden sluit Asmaa Aljuned op 17 juli 2015 haar speech af tijdens de eerste herdenking van en voor nabestaanden in Nieuwegein. Asmaa is de weduwe van de co-piloot en neemt afscheid met de woorden die haar overleden man zou hebben uitgesproken als het vliegtuig veilig in Kuala Lumpur was aangekomen. Asmaa herinnert eraan dat, hoewel iedereen die aanwezig is dezelfde ervaringen deelt door het verlies van zoveel geliefden, rouw en het verdriet nooit vergeleken kunnen worden. ‘Iedereen maakt zijn eigen reis,’ zegt ze. ‘Mijn hart bloedt, opnieuw, en mijn hart gaat uit naar u allen. Ik bid voor ons allemaal dat we de kracht hebben om te leren omgaan met ons verlies door ook vast te houden aan de hoop en de herinnering die nooit verloren zullen gaan.’

Het is die kracht waaruit Asmaa de jaren na het verlies van haar man put. Haar leven verandert drastisch na de ramp. Na een periode een eigen franchisezaak in sappen te hebben gerund in Maleisië, krijgt ze een baan als human resource manager bij de World Health Organisation. Ze verlaat Maleisië, doet haar hoofddoek af, woont enige tijd in Congo en de Verenigde Staten alvorens naar haar nieuwe standplaats Egypte te verhuizen. In

december 2022 hertrouwt ze.

‘Op het moment dat ik daar stond tijdens die eerste herdenkingsbijeenkomst dacht ik niet aan het publiek, maar alleen aan mijzelf,’ vertelt Asmaa via een videoverbinding. ‘Nu, negen jaar later, denk ik dat het eigenlijk niet uit had gemaakt wat ik had gezegd. Het ging om het moment dat we deelden. Liefde, het verdriet, al die emoties waren van ons allemaal. Nadat ik had gesproken, kwamen er mensen naar me toe om contact te maken, omdat we hetzelfde hadden meegemaakt. Voor mij was dat een van de omslagmomenten. Ik realiseerde me dat ik niet alleen was en dat we allemaal worstelden met de rouw. Het gaf me een gevoel ergens bij te horen, bij een gemeenschap. Die verbondenheid was, en is, van grote betekenis.’

De eerste jaren na het verlies van haar man lukt het Asmaa niet om te huilen. ‘Dat kon ik mij niet permitteren. Mijn zoon was acht maanden toen hij zijn vader verloor, ik moest eerst een leven met en voor hem opbouwen alvorens aan mijn verdriet toe te komen.’ Haar zoon is in zekere zin haar redding, zegt Asmaa. Hoewel het leven als alleenstaande moeder zwaar is, deelt ze met hem vooral gelukkige herinneringen.

‘Er is zoveel te leren van een kind als het gaat om rouw en verdriet. Als mijn zoon gelukkig kan zijn met de gedachte aan zijn vader en de verhalen die hij over hem hoort, dan moet ik hetzelfde doen. Ik realiseer me hoeveel mijn man heeft betekend in het leven dat hem was gegeven. Hoe belangrijk hij was voor zoveel mensen en hoe waardevol zijn leven was. Na zijn dood wilde ik dat niet vergeten. Ik bleef alleen achter, natuurlijk, maar tegelijk voedde zijn dood de verbondenheid die ik ervoer. Mijn band met zijn zus, zijn moeder en zijn hele familie intensiverde. Ik wilde daarvan deel uitmaken. Verlies kan heel destructief zijn. Maar tegelijk kan een groot verlies je doen inzien dat je een deel bent van een groter geheel. De dood gaat niet alleen over verdriet, maar ook over liefde. Ik wilde het leven van mijn man

eren door zelf door te gaan met het leven.’

‘Als mensen mij vragen hoe ze om moeten gaan met hun verdriet geef ik nooit raad,’ gaat Asmaa verder. ‘Rouw is heel individueel en ik respecteer elke vorm van rouw. Niemand kan zijn eigen verlies vergelijken met dat van een ander, en verdriet is nimmer te kwantificeren. Maar voor mijzelf geldt: omarm de rouw. Mensen denken vaak aan rouw als donker en hard en dat is het ook, het is een afschuwelijk gevoel op sommige momenten, maar hoe harder je er vandaan loopt, hoe meer het gaat schuren. Voor mij is rouw donker, maar ook licht. Het is zwaar, maar is ook liefde. Het is verdrietig, en tegelijk ook blij. Ik gun iedereen de tijd om te rouwen, om het verlies te delen en te ervaren hoe veelkleurig rouw kan zijn.’

Terwijl Asmaa probeert haar leven opnieuw vorm te geven met, en vooral voor haar nog zo kleine zoon, valt dat van Simon Mayne na de dood van zijn zoon Richard in duizend stukken. Simon besluit na de ramp zijn werk als handelaar in de Londense City op te geven. Zijn huwelijk met Liz, de moeder van zijn vier kinderen, valt na vijfendertig jaar uiteen. ‘Er waren al wel scheuren in mijn huwelijk, maar na de crash van MH17 wilde mijn ex-vrouw vooral weg.’ Een jaar later wordt hun dochter Francesca gediagnosticeerd met een ernstige vorm van schizofrenie. Sindsdien gaat vrijwel al Simons energie uit naar zijn dochter. ‘Richard popt af en toe wel op in mijn hoofd, alsof hij mij eraan wil herinneren dat hij er ook nog is. Al met al zijn het heel zware jaren geweest, voor onze hele familie.’

Francesca is zestien jaar oud als MH17 wordt neergehaald. De laatste negen jaar brengt zij door in verschillende psychiatrische instellingen. In totaal buigen zeventien psychiaters zich over haar lot. Of de ramp met MH17 haar psychiatrische conditie heeft veroorzaakt, durft Simon niet te zeggen. Haar gedrag is voor de crash ook al onvoorspelbaar en haar moeder heeft net een afspraak met een dokter gemaakt als MH17 wordt neer-

gehaald. Pas negen maanden later komt het werkelijk tot een consult. Tegen die tijd is Francesca’s psychotische gedrag alleen maar verergerd.

‘Stress heeft vaak invloed op iemands gedrag,’ weet Simon inmiddels maar al te goed. ‘Het verlies van haar broer plus het feit dat haar moeder het ouderlijk huis verlaat, heeft ontegenzeggelijk invloed gehad op haar mentale toestand. Maar ik ben ervan overtuigd dat ze anders ook ziek was geworden. Het drama heeft alleen het proces verscherpt.’

Simon en Liz hebben nog twee zoons, broers van Richard en Francesca. Thomas, de oudste, is inmiddels getrouwd en heeft twee kinderen. William studeert twee jaar na de ramp af, werkt korte tijd in Londen, maar besluit al snel geschiedenisleraar te worden. Eigenlijk gaat het heel goed met de jongens, zegt Simon. ‘Dat is zo typerend voor jongeren. Zij hebben een leven voor zich en blijken zo vaak veerkrachtig te zijn. Voor een ouder is dat anders. Mijn leven is in stukken gebroken, afgesneden eigenlijk. En voor een moeder is het misschien nog erger. Richards moeder krijgt nog steeds begeleiding, zelfs tien jaar na het drama. Aan de oppervlakte gaat het wel, maar ik kan zien dat zij onderhuids nog altijd heel kwetsbaar is.’

Paul Marckelbach roept in de jaren na de ramp de hulp in van een traumapsycholoog. ‘Ik was op zoek naar handvaten om te begrijpen hoe de menselijke geest reageert op een fatale gebeurtenis als deze. Eerder was ik wel naar workshops over rouwverwerking geweest waar ik andere nabestaanden leerde kennen, maar die eerste jaren zat ik midden in mijn eigen verdriet en had ik weinig ruimte. Pas na een jaar of zeven, acht merkte ik dat ik begon te landen. De psycholoog leerde mij zelf de regie te nemen en het gesprek zo nodig te sturen.’

De vragen van zijn zoon Levi helpen Paul verder op weg. ‘Levi was nog zo jong toen het gebeurde, nu is hij een kop groter dan ik ben. In de loop van de tijd is hij heel veel vragen gaan

stellen over mijn moeder, mijn zus, zijn neefjes. Levi heeft aan mijn kant helemaal geen familie meer. Gelukkig heeft mijn vrouw Joyce nog wel familie, waardoor Levi toch deel uitmaakt van een groter verband. Dat omarmt hij ook.’

Boos is Paul slechts zelden geweest. ‘Mijn familie is gedood uit agressie. Ik wil agressie niet met agressie beantwoorden. Soms laat ik de woede een seconde toe om haar daarna meteen los te laten. Woede is geen antwoord op mijn vraag waarom.’

In het boekje *In mijn leven is iets kapot. De psychologische gevolgen van de MH17 ramp voor de nabestaanden*, dat in opdracht van het Fonds Slachtofferhulp in 2019 verschijnt, beschrijven experts op het gebied van psychotrauma en victimologie hoe nabestaanden elk op hun eigen manier reageren op de rouw na de ramp. Een deel van de nabestaanden lukt het niet de draad van het leven weer op te pakken en blijft worstelen met wat psychologen een persisterende complexe rouwstoornis noemen. Daarnaast is er een groot aantal nabestaanden dat last heeft van depressieve gevoelens of klachten die wijzen op een post-traumatische stressstoornis. En er is een groep die het lukt om, ondanks het grote verdriet, verder te gaan. ‘Dé nabestaande bestaat niet,’ benadrukken de deskundigen keer op keer. Wat de een helpt, schaadt de ander. Er zijn nabestaanden die hun persoonlijke verhaal graag willen delen, ook in de media. Anderen houden hun verhaal voor zichzelf.

Dat tijd een rol speelt in het rouwproces herkennen veel nabestaanden, hoewel hun tijdbeleving sterk verschilt. ‘Het is toch bizar dat het nu tien jaar geleden is?’ zegt Paul Marckelbach bijvoorbeeld. ‘Soms duurt een uur al heel lang. En nu, opeens, is het zomaar tien jaar later.’ Meryn O’Brien wil er liever niet aan denken dat het al tien jaar geleden is dat Jack overleed.

‘Nog altijd vind ik dat onze zoon door die deur zou moeten lopen met zijn rugzak om, klaar voor de rest van zijn leven.’ Haar man Jon valt haar bij. ‘Veel nabestaanden zullen zich de afgelopen jaren hebben afgevraagd hoe het met hun dierbaren zou zijn gegaan als ze niet waren omgekomen. Dat heb ik me ook wel eens afgevraagd, hoe het met Jack zou zijn, op dit moment. Hij zou nu vijfendertig jaar oud zijn. Het blijft onvoorstelbaar. Ik zou voor altijd kunnen blijven wachten als ik wist dat hij terug zou komen. Ik weet rationaal dat hij niet terugkomt. Maar het gevoel van verlies en verlangen blijft bestaan.’

Tijd is wat dat betreft even vast als vloeibaar als het om rouwen gaat. De een ervaart dat tijd wonden weliswaar niet heelt, maar wel dempt, de ander ervaart het tegenovergestelde. Ook daaruit blijkt dat rouw een uiterst individueel proces is waarvoor geen draaiboek bestaat. Zelfs Meryn en Jon beleven het verlies van hun zoon elk op hun eigen wijze. Steun ontlenen ze aan de psychologische begeleiding die ze krijgen en de gesprekken met andere nabestaanden. Vooral de wreedheid van de details van de ramp met MH17 is iets wat ze eigenlijk alleen met andere nabestaanden kunnen delen.

‘Ik herinner me de ontmoeting met andere families na het zien van de beelden op Schiphol,’ vertelt Meryn. ‘Wat we daar met elkaar konden delen, was confronterend. We spraken over de lichamen van onze kinderen, onze partners en andere familieleden die in stukken waren teruggebracht. Sommige families moesten vaker dan eens naar het mortuarium komen om weer een klein stukje van hun dierbare op te halen. Zulke gesprekken over geschonden lichamen zijn voor andere mensen moeilijk te begrijpen. Wij, nabestaanden van MH17, kunnen het daar gewoon over hebben. Maar we hebben ook veel steun gekregen van andere mensen. Familie en vrienden hebben heel dicht bij ons gestaan.’

Jon en Meryn hebben beiden jarenlang begeleiding gehad

‘wat hielp om niet gek te worden’, zoals Meryn het formuleert. ‘Deze rouw om het verlies van onze zoon als gevolg van een internationaal conflict, deze onvoorstelbare ramp bracht zoveel chaos mee in het rouwproces. Ik moest leren met die chaos om te gaan.’

‘Wij hebben hulp gezocht en gevonden bij een centrum voor rouwverwerking dat ons leerde dat rouw niet lineair is en ook niet voorbijgaat,’ vult Jon aan. ‘Deze rouw is, zoals Meryn zegt, chaotisch, persoonlijk, en allesbehalve gestructureerd. Wij komen als Australiërs uit een cultuur waarin niet heel openlijk wordt gesproken over persoonlijke emoties. Dood, verlies en rouw zijn geen onderwerpen waarover mensen makkelijk praten. Wij leerden dat de intensiteit van rouw is verweven met de plaats die een persoon in je leven heeft ingenomen. En wie kan er centraler in je leven staan dan je eigen kind? Wat dat betreft is ook ons leven geëindigd op 17 juli 2014. Na die dag hebben we een ander leven gekregen dat we naar vermogen proberen vorm te geven. Maar het leven dat we hadden, is voorgoed voorbij.’

‘Zes of acht weken nadat Jack was omgekomen, had ik mijn eerste sessie met een rouwbegeleider,’ gaat Meryn verder. ‘Hij zei precies wat Jon nu formuleert: “Het leven, jouw leven van voor 17 juli 2014 is voorbij. Het leven dat je nu leeft, is een ander leven. Je zult vanaf nu altijd blijven rondlopen met een litteken, alsof je een ledemaat bent verloren.” Die woorden ben ik nooit vergeten. Ik leef, maar er is altijd deze wond.’

Jon en Meryn zeggen beiden een hekel te hebben aan het woord *closure*. Voor hen kent dit verdriet geen einde. ‘Wij zullen het gemis van Jack ons hele leven met ons meedragen. De intensiteit van het verdriet verandert door de tijd heen, maar het verdriet zelf is er altijd. Ik leg het vaak uit aan de hand van de beeldspraak voorgrond en achtergrond. Soms staat de rouw volop op de voorgrond, soms wordt het verlies meer naar de

achtergrond gedrukt. Maar er hoeft maar iets te gebeuren – een foto, een nieuwsbericht, alles wat met MH17 heeft te maken – en de rouw neemt weer alle ruimte in. Ik verwacht dat dit de rest van ons leven zo zal blijven.’

9. HET NATIONAAL MONUMENT

‘Verdriet slijt, onrecht niet.’

Sander van Luik kan het niet beter uitdrukken. Hoewel ook hij het proces na het overlijden van zijn broer Klaas als emotioneel belastend heeft ervaren, schrijnt het verdriet over het verlies na tien jaar niet meer zo scherp. ‘Maar dat niemand echt verantwoordelijk is gehouden voor deze misdaad, vind ik ondraaglijk,’ zegt hij stellig. ‘Mijn gevoel voor rechtvaardigheid is niet bevredigd. Daarom moeten we de aandacht voor MH17 vasthouden.’

Dat gevoel voor rechtvaardigheid had zijn vijf jaar oudere broer Klaas ook, verzekert Sander. Opgegroeid in een goeod middenklasse gezin in Oostvoorne kiest Klaas na zijn studie in Delft voor een internationale carrière bij Shell. Hij houdt van het goede leven, van reizen, eten en drinken. ‘Het leven is te kort om slechte wijn te drinken’, vindt hij. In Maleisië, waar hij op dat moment is gestationeerd, ontmoet hij Jenny met wie hij trouwt. Zij is er wegens gezondheidsredenen niet bij als Klaas in de zomer van 2014 naar Nederland komt voor familiebezoek. Vlak daarvoor zijn ze verhuisd naar Brunei, de verhuisdozen staan nog in de gang.

‘Shell is goed voor Jenny geweest, nadat Klaas was overleden,’ vertelt Sander. ‘Ze mocht in het huis blijven wonen, wat eigenlijk ongebruikelijk is. Ook Malaysia Airlines was dienstbaar. Mijn vrouw mocht drie dagen na de ramp naar Brunei vliegen op kosten van de luchtvaartmaatschappij om onze schoonzus bij te staan. In die eerste periode hebben we meer aan het bedrijfsleven gehad dan aan de ambtelijke organisaties.’

Hoewel hij onder de indruk is van de manier waarop de stoffelijke resten naar Nederland worden gebracht, betrappt Sander zich ook op een vorm van onthechting. ‘Ik ben alleen de laatste keer naar Eindhoven geweest. Dan zie je hoe kist na kist

uit zo’n vliegtuig wordt gedragen. Eerst was ik stil, daarna begon ik flauwe grappen te maken. Humor is toch een soort uitlaatklep. Die zwarte humor had Klaas ook.’

Na de Nationale Herdenking in november 2014 haakt Sander af. ‘Het was gewoon te veel. Alsof je op 298 begrafenissen tegelijk staat. Dat kun je niet verwerken. Zoveel kinderen die nooit achttien zijn geworden. Ook de latere herdenkingen vond ik lastig. Steeds weer opnieuw dat besef dat dit zoveel groter is dan alleen je broer verliezen.’

Sander wordt lid van de werkgroep waarheidsvinding. Als oud-medewerker van Defensie hecht hij eraan dat er recht wordt gedaan.

‘Shell heeft direct na de ramp adequaat gereageerd, maar de politieke context rond MH17 zakte zakelijk gezien al heel snel weg,’ oordeelt Sander. ‘Het Nederlandse bedrijfsleven heeft na 2014 nog gewoon deals met Rusland gesloten wat heel veel geld heeft opgeleverd. Heineken, Shell, Gasunie, geen van die bedrijven wilde inzien wat in 2014 al overduidelijk was, namelijk dat Rusland niet meer meespeelde volgens de internationale spelregels. Die bedrijven hebben uiteindelijk ook enorme verliezen en afschrijvingen voor lief moeten nemen. Waarom zijn de raden van bestuur van die bedrijven daarvoor achteraf niet verantwoordelijk gehouden? De risico’s die ze namen waren, ook commercieel, volstrekt onverantwoord. Rob Bauer, in 2021 aangesteld als voorzitter van het Militair Comité van de NAVO, heeft duidelijk gesteld dat iedereen zich moet realiseren dat de wereld instabieler is geworden en dat steeds meer landen niet spelen volgens de regels. MH17 is een markant moment in dat proces geweest.’

De werkgroep waarheidsvinding wil dat Rusland politiek en juridisch verantwoordelijk wordt gehouden voor het neerschieten van MH17. Een nationaal monument kan daaraan bijdragen. Sander vindt dat zo’n monument het belang van

vrede en recht moet uitstralen en oppert een locatie in Den Haag, dicht bij de Russische ambassade. Lichtkunstenaar Daan Roosegaarde zegt toe het ontwerp voor zijn rekening te nemen. Als thema denk Sander aan een citaat van ds. Martin Luther King. ‘De ultieme tragedie is niet de beestachtigheid van slechte mensen, maar het zwijgen van goede mensen.’ Want juist dat zwijgen, de acceptatie, zit hem en de andere leden van de werkgroep dwars.

‘Het gaat niet alleen om het neerschieten van MH17, maar ook om de reactie daarop van Rusland. Het had voor ons verdriet heel veel uitgemaakt als Rusland anders had gereageerd. Ik sluit niet uit dat MH17 expres uit de lucht is geschoten, maar ook als dat niet zo is, heb je verantwoordelijkheid te dragen, ook al vind jij dat het oorlog is en dat er in een oorlog andere regels gelden.’

Het voorstel om het monument in Den Haag te plaatsen haalt het niet. De Stichting Vliegcrash MH17 kiest, na een peiling onder de aangesloten nabestaanden, voor een andere locatie in Vijfhuizen, vlak bij Schiphol. Sander van Luik vindt die locatie ongelukkig. ‘Het is een mooi monument, maar mensen zijn niet dood, omdat ze op Schiphol instapten, maar omdat Rusland oorlog wilde voeren. Dat is het narratief. Niks separatisten, niks intern gewapend conflict, alsof het een intern Oekraïense aangelegenheid was, daar in de Donbas. Russische militairen hebben dat vliegtuig neergeschoten. Rusland is schuldig.’

Het Nationaal Monument ademt die schuld niet uit. De politieke lading ontbreekt. Gekozen is voor een tijdsbestendig monument dat alle slachtoffers erkent en aanzet tot reflectie. In een parkachtige oase zijn 298 bomen geplant, een voor elk slachtoffer. De bomen zijn in een lint geplaatst rond een klein amfitheater. Op het podium daarvan staat een spiegelend gedenkteken waarin alle namen van de slachtoffers zijn gegraveerd. In het veld rond het park worden zonnebloemen

gezaaid, gekweekt uit zaden die afkomstig zijn uit Oekraïne. Vriendinnen van de dochters van Peter van der Meer helpen mee bij het planten.

Het Nationaal Monument is niet het eerste herdenkingsmonument van de ramp met MH17. Op 17 juli 2016 onthult de burgemeester van Hilversum een herinneringsmonument in de stad waar vijftien inwoners de dood vonden. Het monument bestaat uit een kring van vijftien bronzen zonnebloemen die met hun bladeren met elkaar zijn verbonden. De grootste bloemen symboliseren de volwassen omgekomen Hilversummers, de kleinere bloemen staan symbool voor de omgekomen kinderen. In de bank voor het monument zijn de namen van de vijftien slachtoffers gegraveerd. In latere jaren worden overal in Hilversum zonnebloemen geplant, die net als in Vijfhuizen zijn gekweekt uit Oekraïense zaden. Pastoor Dresmé ziet er een symbool van verbondenheid in.

‘Alles wat verbindt raakt de ziel. Deze bloem is daar een voorbeeld van. Op alle rotondes, bij het raadhuis en hier bij de kerk staan op 17 juli altijd zonnebloemen. Rouw zoekt naar materiële uitdrukkingen.’ Al is het symbool voor sommige nabestaanden ook pijnlijk om te zien. ‘Ik ken nabestaanden die de bloem vreselijk vinden, omdat hun kind of geliefde te midden van zonnebloemen is omgekomen. Om dezelfde reden willen sommige nabestaanden ook niet naar Vijfhuizen. Dat begrijp ik ook. Dat heb ik ook benoemd bij de officiële opening van het nationaal monument waar ik mocht spreken. In rouw is er geen concurrentie. Iedereen rouwt op zijn eigen manier.’

Meryn en Jon zijn er, samen met hun dochter Bronwyn, bij als op 17 juli 2017 het Nationaal Monument in Vijfhuizen officieel wordt geopend. Het is de eerste keer dat ze in Nederland zijn na het verlies van hun zoon. De ontmoeting met andere families die ze al online hebben leren kennen, ervaren de O'Briens als troostend. ‘Dat gevoel van solidariteit is heel

belangrijk geweest, en nog altijd. Dat andere mensen gewoon snappen waar je doorheen gaat. Ook het herdenkingsmonument is van zo grote waarde. We horen verhalen over vrijwilligers die het park helpen onderhouden, die de bomen verzorgen, het is zo ontroerend. Iemand heeft voor ons Jacks boom geplant, hoe bijzonder is dat. En niet een keer, maar drie keer, want twee keer sloeg de boom niet aan. We kennen de planters niet, maar we zijn dankbaar. We hebben vrienden die bij hun bezoek aan Europa speciaal naar het monument zijn gegaan om bij Jacks boom stil te staan. Een kennis van ons heeft haar zakdoek aan Jacks boom gehangen en twee van Jacks vrienden hebben een voetbalsjaal en een clubshirt met nummer 10 aan de boom gehangen. Er zijn bomen met namen die we kennen, mensen wier familie we hebben ontmoet, we leggen er bloemen neer, het is een betekenisvolle plek. Mensen kunnen er zomaar heen, 24 uur per dag, om te gedenken en te herdenken en te herinneren, dat is zo waardevol. Dit is een ramp geweest die de hele wereld heeft geraakt. Het is goed dat er een publieke plek is waar de hele wereld heen kan.'

De herdenkingstuin in Vijfhuizen neemt ook in het hart van Simon Mayne een belangrijke plaats in. Hij bezoekt de tuin als het terrein nog braak ligt en gaat er daarna vaak opnieuw heen. Familieleden die in Nederland op bezoek komen, bezoeken het arboretum ook.

'Mijn zoon is gecremeerd,' vertelt Simon. 'Zij is staat nog steeds in mijn slaapkamer op een tafeltje. Richard hield van skiën en we hebben erover gedacht om ergens in de Alpen vanaf een berg zijn as te verstrooien, maar het is er nog nooit van gekomen. Vijfhuizen is toch ook een soort begraafplaats, waar je als nabestaande heen kunt gaan en dat is belangrijk.'

Simons moeder, op dat moment negentig jaar oud, wil het Nationaal Monument voor haar dood nog graag bezoeken. 'We vlogen naar Schiphol en vanaf het moment dat de staf zich

realiseerde dat deze oude vrouw naar Vijfhuizen reisde om haar kleinzoons boom te bekijken, werd ze behandeld alsof ze koningin Elizabeth II was. Iedereen deed deuren open, ze werd door de douane geleid, het was hartverwarmend. Op 8 september 2024 zou Richard dertig worden. Hij werd slechts twintig jaar. Zelf ben ik nu drieënzestig. Misschien leef ik nog twintig jaar. Het idee dat ik, zolang ik leef, elk moment een vliegtuig kan pakken naar Schiphol en daar naar de herdenkingstuin in Vijfhuizen kan gaan, troost me enorm. Zelfs als de tuin minder goed onderhouden zou worden en er onkruid zou groeien, zou ik er nog graag heengaan. Of het nou eens in de twee jaar of eens in de vijf jaar is. Zolang Richards boom maar groeit.'

*

In 2018 plaatsen nabestaanden die bij de werkgroep waarheidsvinding zijn betrokken 298 lege stoelen voor de Russische ambassade in Den Haag als stil verwijt tegen de opstelling van Rusland dat nog altijd weigert openheid te geven over de betrokkenheid bij het neerhalen van MH17. Op een van de spandoeken die bij het protest worden opgehangen staat in het Russisch 'Menselijkheid gaat boven politiek'.

In de jaren daarna herhaalt de werkgroep het ritueel. 'En wat mij betreft blijven we het doen totdat Rusland schuld erkent,' zegt Sander van Luik. 'Er staat een rekening open.'

10. HET STRAFRECHTELIJK ONDERZOEK

Nadat de repatriëringsmissie is afgesloten, de eerste herdenking heeft plaatsgevonden en de ovv zijn onderzoeksrapport heeft gepresenteerd, lekt het nieuws over MH17 langzaam van de voorpagina's. Het doet niets af aan de opdracht van politiefunctionaris Thiry en hoofdofficier Westerbeke. Zij voelen zich persoonlijk betrokken bij het onderzoek en houden goede hoop dat het strafrechtelijk onderzoek uiteindelijk ergens toe zal leiden. De vraag wie verantwoordelijk kan worden gehouden voor het neerhalen van MH17 moet worden beantwoord.

Met Oekraïne wordt een bilateraal verdrag gesloten waarin wordt vastgelegd dat Nederland rechtsmacht krijgt om het onderzoek uit te voeren en eventuele vervolging in te stellen. Dat er geen VN-tribunaal komt, staat dan al vast. Ondanks dat Rutte er bij Poetin verschillende keren op aandringt mee te werken, blokkeert de Russische federatie op 29 juli 2015 de oprichting van een VN-tribunaal. Als er ooit verdachten worden aangewezen, zullen zij voor een andere gerechtelijke instantie moeten verschijnen.

Slechts weinig mensen denken dat het ooit zover komt. Thiry en Westerbeke stuiten aanvankelijk dan ook op veel ongelooft. 'Het lukt nooit,' krijgt Westerbeke dikwijls te horen. 'Hou er toch mee op,' zeggen collega's van Thiry. De enige manier om daarmee om te gaan, is het onderzoek zelf.

'We zetten iedere dag stappen waardoor ik dacht dat we een heel eind konden komen. We hadden de nabestaanden, en de minister-president trouwens ook, iets beloofd. Ik voelde me daar persoonlijk aan verbonden,' zegt Westerbeke. 'Eigenlijk is dat niets anders dan elke officier van justitie doet. In elke strafzaak ervaart hij een persoonlijk commitment om de waarheid aan het licht te brengen.'

Het strafrechtelijk onderzoek, uitgevoerd door het JIT,

wordt verdeeld in verschillende deelprojecten; luchtvaart, forensisch, wapen, telefoontaps, open bronnen, de internationale context van het conflict. Aan al die deelprojecten werken technische en tactische rechercheurs samen met informatiedeskundigen en experts op het gebied van intelligence. 'Integraal kijken hoe de stukken in elkaar passen,' zoals Thiry het zegt. 'Dat kan ik ook wel goed, switchen tussen strategisch, operationeel en weer terug.'

Omdat het team niet naar de plaats delict kan, maakt het vooral gebruik van open bronnen. Voor Thiry is dat nieuw. 'Ik kwam uit de georganiseerde criminaliteit en er zijn maar weinig criminelen die op X of Facebook melden dat ze met succes een containertje coke hebben binnengehaald en daarna naar de Wallen zijn gegaan om het te vieren. Nu waren die berichten er wel.'

Het woord validatie valt. Voor Thiry is dat het sleutelwoord in het opsporingsonderzoek MH17. Alle informatie, foto's, films, tekstberichten, apps, geluidsfragmenten en verklaringen worden keer op keer gecheckt en nog een keer gecheckt. Foto's waarop een bepaald weertype is te onderscheiden, worden voorgelegd aan het KNMI om te verifiëren dat op die dag in die regio inderdaad de zon schijnt. Video's worden aan de hand van bijvoorbeeld de lichtinval onderworpen aan een nauwkeurige tijdsbepaling. Als blijkt dat op een foto van het tankstation waar de Buk langsrijdt benzineprijzen zijn te zien, controleren rechercheurs of op die dag en die datum de benzineprijs inderdaad zo hoog is.

De rechercheurs begrijpen dat alle betrokken partijen er belang bij hebben het onderzoek een bepaalde richting uit te sturen en dat alleen validatie helpt om de waarheid aan het licht te brengen. Zeker nadat een bus van de Buk-raket wordt gevonden, betrachtingen de onderzoekers uiterste zorgvuldigheid.

'Zo hebben we ook de informatie die de Russische Federatie

aandroeg kunnen ontcrachten,' zegt Thiry. 'We kregen beeldmateriaal waar bij wijze van spreken planten op stonden die in dat hele gebied niet voorkomen. Of satellietbeelden die gemani-puleerd waren. Er werd gesuggereerd dat MH17 was neergehaald door een jachtvliegtuig, maar daarvan hebben we nooit een wrakstuk gevonden.'

Veel waarde wordt uiteindelijk gehecht aan tagesprekken waarin wordt gerept over harde klappen, rooksporen, een Buk. Ook de gesprekken met getuigen worden van vier, vijf kanten gevalideerd en vastgelegd. Om tunnelvisie te voorkomen, onderzoekt het team alternatieve scenario's. 'We hebben bijvoorbeeld alle wapensystemen die in de regio beschikbaar zijn en die tien kilometer hoogte kunnen bereiken, onderzocht op onder andere de fragmentatie, om uit te sluiten dat het om een ander wapen dan de Buk ging.'

Westerbeke en het team dragen de hoop die hen persoonlijk motiveert ook uit naar de nabestaanden. Woensdag 28 september 2016 organiseert het opsporingsteam een eerste presentatie voor nabestaanden om hen op de hoogte te stellen van de resultaten van het onderzoek tot op dat moment. Het gaat dan nog vooral om de vraag wat er is gebeurd. Een dergelijke presentatie is uniek in de Nederlandse geschiedenis, want resultaten van een opsporingsonderzoek worden over het algemeen pas na sluiting van een onderzoek ter terechtzitting gedeeld.

'Ik denk dat we driekwartier aan het woord zijn geweest, waarna er een oorverdovende stilte valt,' vertelt Westerbeke. 'Er zaten duizend mensen in de zaal. Toen klonk er opeens een applaus. Ik merkte op dat moment, en ik merk het weer nu ik het vertel, dat er toch vertrouwen was. Ik was niet voorbereid op een applaus. Het gaf een enorm gevoel van verbinding.'

Voor het team van Thiry is het een extra motivatie om door te gaan. 'Hoewel dat niet altijd even makkelijk was.' Vooral jonge politieagenten met minder opsporingservaring dan Thiry

zelf vinden het wel eens lastig om alleen maar bewijsmiddelen te valideren in plaats van er zelf op uit te trekken om getuigen te horen, taps te plaatsen of verdachten te volgen. 'Voor een onderzoek als dit heb je een bepaalde mentaliteit nodig,' weet Thiry. 'Cocaine kan je in de haven uit een container trekken, testen, wegen... terwijl in dit onderzoek het gros van de collega's zelfs nooit in Oekraïne is geweest. Steeds opnieuw moesten we bekijken wie nog wilde doortrekken en welke competenties daarvoor nodig waren.'

Voor Westerbeke is het wel een uitdaging om het JIT op een lijn te houden. Wisselende politieke regimes in Oekraïne en Maleisië vereisen voortdurende alertheid. 'Het was een grote verkenningstocht,' zoals Westerbeke het noemt. 'Maar ik had het niet willen missen.'

In mei 2018 maakt het OM nog meer informatie uit het onderzoek bekend en geeft het aan dat de Buk Telar die is gebruikt om MH17 neer te halen afkomstig is van de 53ste Anti Aircraft Missile brigade, een eenheid van de Russische krijgsmacht uit Koersk. De kernonderzeeër die in 2000 zinkt, en waarnaar minister-president Rutte in 2014 verwijst in zijn gesprek met de Russische president, is naar deze stad genoemd.

Nadat de vraag wat er is gebeurd duidelijk is beantwoord, gaat het JIT verder op zoek naar het antwoord op de vraag wie verantwoordelijk kan worden gesteld voor de aanslag. In de eerste getuigenverklaringen worden voorzichtig wat namen genoemd. Dan volgt na jaren en jaren onderzoek eindelijk het moment dat het OM besluit tot vervolging over te gaan en het strafrechtelijk dossier wordt opgebouwd. Op 19 juni 2019 worden de nabestaanden geïnformeerd dat het OM Igor Vsevolodovich Girkin, Sergey Nikolayevich Dubinskiy, Oleg Yuldashevich

Pulatov en Leonid Volodymyrovych Kharchenko zal dagvaarden voor het doen verongelukken van vlucht MH17, met de dood van alle inzittenden tot gevolg, strafbaar gesteld in artikel 168 van het Wetboek van Strafrecht en de moord op de 298 inzittenden van vlucht MH17, strafbaar gesteld in artikel 289 van het Wetboek van Strafrecht. Voor Westerbeke is dat het moment dat hij zijn rol in het onderzoek kan overdragen. Al eerder is hij gevraagd om politiechef van de regionale politie-eenheid Rotterdam te worden en toen heeft hij aangegeven die stap nog niet te willen zetten. Nu de strafzaak begint, durft hij de stap wel te wagen en draagt hij zijn verantwoordelijkheden over aan Digna van Boetzelaer. Maartje Nieuwenhuis, tot dan toe als officier nauw bij het onderzoek betrokken, wordt liaison magistraat in Rome. Wilbert Paulissen, de directe baas van Gerrit Thiry, wordt hoofdcommissaris van de regionale politie-eenheid Oost-Brabant.

Wie overblijft is Thiry. Hij wordt het gezicht van het nog lopende onderzoek. ‘Niemand kan op een gegeven moment meer om mij heen, wat ik een nogal vreemde gewaarwording vind. Ik voelde wel een enorme verantwoordelijkheid op mijn schouders.’ Minister Grapperhaus van Justitie en zelfs de koning hebben een ontmoeting met leden van het onderzoeksteam om op de hoogte te worden gesteld. Thiry ontmoet de minister-president nooit.

‘Rutte heeft op een gegeven moment wel met het hoofd dienst landelijke recherche, mijn baas Wilbert Paulissen, gebeld. “Met Mark.” Wil had geen idee wie hij aan de lijn had. “Mark? Ik ken geen Mark”. Daarna viel pas het kwartje en feliciteerde Rutte hem met het resultaat. Ach ja. Daar doe je het ook niet voor. Het resultaat dat wij hebben bereikt, is een verdienste van de BV Nederland. Van de ovv, het LFTO, de Nationale Politie, het om, de diplomatieke dienst, Defensie, iedereen, plus de internationale partners. Dit is een onderzoek dat je maar een

keer goed of fout kunt doen. De hele wereld keek mee.’

Hoe hij dat persoonlijk beleeft? ‘Het is alsof je in een trechter zit. Alles is gericht op het behalen van resultaat. Ik heb zelf wel eens met nabestaanden gepraat, maar niet in het kader van het onderzoek. Dat is ook goed. Distantie is heel belangrijk, zeker als er zoveel emotionele druk is. Wij werden ingehuurd om het onderzoek op een goede, zakelijke manier te doen, maar ik ben geen psycholoog. Dat wil niet zeggen dat je geen empathie kunt hebben, maar daarop moet je wel opmerkzaam zijn.’

Voorafgaand aan het formuleren van de uiteindelijke eis tegen de vier verdachten – vier keer levenslang – raadplegen om en politie ook derden om zo scherp mogelijk op het netvlies te krijgen wat op de tenlastelegging moet komen te staan. Opnieuw worden alternatieve scenario’s besproken. Op het moment dat de Russen suggereren dat de Buk vanaf een heel ander grondgebied is afgevuurd, checken de onderzoekers dit met bestaande bewijsmiddelen. Geen enkel tapgesprek, beeld of getuige ondersteunt het Russische scenario, maar complotten blijken hardnekkig. Al vanaf het eerste moment doen de meest wilde verhalen de ronde. Iemand weet zich in de groep nabestaanden te manoeuvreren, zegt dat ze contact heeft met de minister van Buitenlandse Zaken van de vs en komt, in de woorden van Thiry, ‘met de meest gekke verhalen’. Er is zelfs een Nederlandse rechter die op een gegeven moment een door haar broer onder pseudoniem geschreven boek verspreidt waarin wordt gesuggereerd dat de aanslag *a false flag* operatie is en dat het strafrechtelijk onderzoek een door tunnelvisie of corruptie tot stand gekomen *cover up* is. De rechter wordt berispt en verlaat uiteindelijk de rechterlijke macht.

Het zijn voorbeelden van de voortdurende onrust die het

onderzoek naar MH17 blijft verstoren. Thiry persoonlijk zal met name het moment niet vergeten dat hij op Schiphol freelance-journalist Michel Spekkers aanhoudt. De journalist zegt dat er nog menselijke resten liggen in het rampgebied en heeft een stukje bot bij zich dat van een in 2014 geïdentificeerd slachtoffer blijkt te zijn.

‘Spekkers twitterde over zijn vondsten en wij spraken af dat hij op Schiphol zijn spullen bij ons zou inleveren. We wisten dat hij met een maatje samen reisde en stonden hem bij de slurf op te wachten. Wij zagen dat ze van koffers wisselden. Wat bezielt je dan? Ik heb dat Spekkers later ook gevraagd. “Wat bezielt je om zoiets te doen?” Daar kon hij geen sluitend antwoord op geven.’

En dan is er nog het incident tijdens een bijeenkomst op de Vrije Universiteit. Een afgewezen Oekraïense asielzoeker verklaart daar ooggetuige te zijn geweest van de aanslag, daartoe aangespoord door niemand minder dan Kamerlid Pieter Omtzigt die uitgebreid met de man spreekt. De Oekraïner beweert dat hij andere vliegtuigen in de lucht heeft gezien op het moment dat MH17 neerstort, een theorie die de Russen vaker naar voren schuiven. Achteraf twittert Omtzigt dat hij ‘in zijn gedrevenheid om op dit dossier vragen beantwoord te krijgen op de bijeenkomst onzorgvuldig heeft gehandeld’. Hij betreurt het incident.

Blijkbaar, zo constateert Thiry, geeft een ramp als MH17 sommige mensen de mogelijkheid om zich te profileren. Zelf probeert hij gedurende het onderzoek te voorkomen dat hij ‘*Kuifje in Kyiv*’ wordt, zoals hij het formuleert.

‘MH17 is van iedereen. Dat maakt het voor sommige nabestaanden ingewikkeld. Veel nabestaanden vragen journalisten niet steeds opnieuw dezelfde foto’s te laten zien om niet telkens opnieuw met het drama geconfronteerd te worden. Anderen willen graag meewerken aan herdenkingsdocumentaires of geven

regelmatig commentaar. Sommige nabestaanden verstenen in hun verdriet, anderen proberen hun leven opnieuw vorm te geven. Voor een enkele nabestaande, maar ook voor sommige professionals, wordt MH17 een deel van hun identiteit. Dat geldt niet voor mij. Ik heb nog nooit zolang op een functie gezeten, dat is waar. Maar ik heb ook gezegd: ik maak de zaak af en daarna ga ik met pensioen. Ik kan makkelijk de deur achter me dichttrekken. Ik heb prachtige dingen mogen meemaken gedurende mijn loopbaan, maar ik heb altijd tegen mijn zoons gezegd: “Het is allemaal geleend. Niks is voor eeuwig.” Er zijn mensen die zich voorgoed aan het MH17-onderzoek willen verbinden. Alsof het nooit ophoudt. Er zijn mensen die het moeilijk vinden afscheid te nemen. Ik heb ook gedurende het onderzoek mensen moeten laten gaan wat sommige mensen me nog steeds kwalijk nemen. Maar ook MH17 houdt ooit op.’

11. ALLES MOET KLOPPEN

Dat officier van Justitie Manon Ridderbeks in 2014 betrokken raakt bij het MH17 onderzoek, is niets meer dan toeval, zegt ze zelf. 'Ik heb een paar jaar op Sint-Maarten gewerkt en heb een aantal internationaal georiënteerde onderzoeken bij het Landelijk Parket gedaan, maar ik hield me niet bezig met de bestrijding van zogenaamde internationale misdrijven.'

Ridderbeks krijgt in juni 2014, samen met haar collega Ria Lemstra, wel de portefeuille forensische opsporing toebedeeld, het 'sporenonderzoek' zoals het in de volksmond heet. Nadat ze hebben gehoord dat het cluster internationale misdrijven het strafrechtelijk onderzoek naar de ramp in handen krijgt, sturen ze op maandag 21 juli een mail met de vraag of ze misschien iets kunnen betekenen. 'Onze collega's accepteerden dat aanbod. Daarmee was onze betrokkenheid bij het forensisch onderzoek een feit. Was MH17 een maand eerder neergehaald, dan hadden wij die portefeuille nog niet gehad en zouden we die mail dus ook nooit hebben verzonden.'

Een van de eerste dingen die Ridderbeks moet organiseren, is het forensisch onderzoek aan de lichamen van de slachtoffers. 'Dat betekent dat wij een werkproces moesten inrichten waarin lichamen zo snel mogelijk geïdentificeerd konden worden, maar waar, als dat nodig was, het forensisch onderzoek aan de lichamen voorrang kreeg boven het identificatie-onderzoek.' Het zorgt voor botsende belangen met het LFTO. 'Nabestaanden moesten zo snel mogelijk zekerheid krijgen over de identificatie van hun geliefden. Tegelijk was het ook van belang dat zij zekerheid zouden krijgen over de oorzaak van deze ramp. De geruchtenmachine kwam razendsnel op gang. Ik besepte meteen dat we het onderzoek aan de lichamen maar één keer goed zouden kunnen doen. Het was cruciaal dat lichamen die forensische sporen zouden kunnen bevatten eerst forensisch onderzocht

zouden worden en pas daarna geïdentificeerd.'

Voordat de eerste lichamen in Nederland arriveren, leest Ridderbeks alles wat tot dan toe over de ramp en de slachtoffers is geschreven. 'Al die honderden namen, al die verhalen, ik heb zo hard gehuild. Ik wilde, net als de rest van Nederland, heel verdrietig en boos kunnen zijn om wat er was gebeurd, omdat ik begreep dat daarvoor later geen ruimte zou zijn. Al die emoties moesten me later niet alsnog aanvliegen. Ik heb de knop om kunnen zetten en de emoties omgezet in een *drive* om voor de nabestaanden te achterhalen wat er was gebeurd.'

Terwijl Ridderbeks en Lemstra zich bezighouden met het identificatieproces en het forensisch onderzoek, geven andere collega's leiding aan het tactisch onderzoek en het JIT. Als één van die collega's begin 2016 aangeeft een andere baan te hebben, wordt Ridderbeks gevraagd zijn taken in het tactisch onderzoek over te nemen. Dat ziet ze aanvankelijk niet helemaal zitten, maar ze is te nieuwsgierig om 'nee' te zeggen. Wel maakt ze meteen een voorbehoud. 'Ik heb gezegd dat ik niet met deze zaak op zitting wilde staan. Ik zei ja tegen het onderzoek, niet tegen eventuele vervolging. Dat zouden anderen moeten doen.'

Samen met hoofdofficier Westerbeke heeft Ridderbeks gedurende het onderzoek geregeld contact met nabestaanden. De ontmoetingen voeden haar dadendrang. 'Het gevoel dat het zin heeft wat je doet.' De eerste jaren hongeren nabestaanden naar informatie. Terwijl politie en OM normaal gesproken in de onderzoeksfase niet of nauwelijks informatie delen met slachtoffers of nabestaanden, is dat in dit onderzoek geen optie. Het onderzoeksteam komt voor ingewikkelde keuzes te staan. 'We hebben echt moeten zoeken naar een manier waarop we informatie konden delen met nabestaanden zonder het onderzoek in gevaar te brengen.' De officieren voeren gesprekken met het bestuur van Stichting Vliegcramp MH17 en met leden van de werkgroep waarheidsvinding, organiseren meerdere informatie-

bijeenkomsten en versturen nieuwsbrieven. ‘We vertelden vooral hoe het onderzoek verliep en stonden jarenlang in standje “zenden”. Normaal gesproken luister je vooral naar het verhaal van een slachtoffer of nabestaande, ook om te horen welke impact het misdrijf heeft gehad. Daarvoor was in deze bijeenkomsten nauwelijks ruimte. Pas eind 2019, in de aanloop naar de eerste zittingsdag, hebben we met hulp van heel veel collega’s uit het hele land persoonlijke gesprekken kunnen voeren waarin het verdriet en gemis van de nabestaanden centraal stond.’

Ridderbeks reist gedurende een periode in het onderzoek om de zes weken naar Oekraïne. Ze wordt voorbereid op mogelijke intimidaties, houdt rekening met afluisterpraktijken en krijgt veiligheidsinstructies. ‘We wisten dat Rusland belang had bij onze onderzoeksbevindingen en bij het compromitteren van het onderzoek en de daarbij betrokken personen. Meer dan in enig ander onderzoek was er dus aandacht voor informatieveiligheid, maar ook voor onze veiligheid. Ik belandde voor mijn gevoel in een heel andere wereld. Een paar jaar later werd in Engeland een Russische ex-spion vergiftigd. Daar stond ik toch even extra bij stil. Ik heb er ook wel gesprekken over gevoerd. Achteraf bezien waren dat haast absurdistische gesprekken.’

Ook op haar gezin heeft het onderzoek impact, al lijken de kinderen het trauma van MH17 aanvankelijk liever weg te drukken. ‘Op 17 juli 2014, na het nieuws over MH17, vloog mijn toen zevenjarige zoon ’s avonds met vrienden naar Spanje. Hij vroeg nog bezorgd of hij ook over Oekraïne moest vliegen, maar toen dat niet het geval bleek, leek hij de ramp al snel vergeten. Mijn dochter was in eerste instantie erg ontdaan over wat ze op televisie zag, maar toen ze op 19 juli op kamp ging, was ze de beelden ook weer snel vergeten. Het MH17-onderzoek waarbij ik was betrokken, ging hen verder grotendeels voorbij. Totdat ik begin 2016 vertelde dat ik een andere taak kreeg binnen het

onderzoek en vanaf dat moment ook geregeld naar Oekraïne zou gaan. Mijn dochter is een heel stoer kind, dat nooit huilt. Maar op dat moment verliet ze stampvoetend en met tranen in haar ogen de kamer. “Waarom wil je een baan waarvoor je naar een land in oorlog moet? Wil je soms dood?” Ik heb mijn kinderen op een landkaart laten zien dat de afstand tussen Kyiv en de oblasten Donetsk en Loehansk bijna net zo groot is als de afstand tussen Nederland en Zuid-Frankrijk. Dat stelde enigszins gerust. Maar fijn hebben ze mijn reizen naar Oekraïne nooit gevonden.’

Dat ze uiteindelijk ook naar het oosten van Oekraïne afreist, heeft ze haar kinderen nooit verteld. Ook met haar man kan ze jarenlang niets delen over haar werk. ‘Hij heeft wel eens gek-scherend gevraagd wanneer er weer een persconferentie was, want dan wist hij tenminste waar ik de hele dag mee bezig was. Zelfs om-collega’s van buiten het onderzoek hadden geen idee wat wij deden. Het maakte de band met mijn collega’s binnen het onderzoek des te hechter. Wat wij meemaakten, konden we alleen met elkaar delen.’

Ridderbeks moet naar Oost-Oekraïne, omdat daar in de zomer van 2016 op een militair oefenterrein twee Buk-raketten tot ontploffing worden gebracht. Doel is om te testen hoe de metalen deeltjes uit de *warhead* zich in de aluminium platen boren die naast de raket zijn opgesteld; het materiaal waarvan ook vliegtuigen zijn gemaakt. Het doorboorde metaal wordt later in Nederland vergeleken met de kraters en perforaties op de wrakstukken van MH17. Ze blijken sterk overeen te komen.

Al die tijd werkt Rusland het onderzoek op alle mogelijke manieren tegen en verspreidt het veel desinformatie. ‘Heel opmerkelijk,’ zegt Ridderbeks. ‘Rusland wisselde voortdurend van standpunt en organiseerde persconferenties waar steeds andere scenario’s werden gepresenteerd. Ik kan dat eigenlijk nog steeds niet bevatten. Dat je als land zo opzichtig leugens

kunt verspreiden en dat een groot deel van je bevolking dat dan ook nog gelooft.’

De misleidingen dwingen het JIT om ook alternatieve scenario’s te onderzoeken. Elke mogelijke andere verklaring voor de ramp moet worden uitgesloten. ‘We moesten bij wijze van spreken tweehonderd procent zeker weten wat er gebeurd was met MH17. Nabestaanden werden met zó veel desinformatie en leugens geconfronteerd. Ze moesten op onze bevindingen kunnen vertrouwen. Mede daarom hebben we relatief veel gecommuniceerd. Ik merkte in de loop van de tijd steeds sterker hoeveel waarde mensen aan onze woorden hechtten. En hoe belangrijk het dus was dat al die woorden klopten. Alles wat we zeiden, moest stand kunnen houden in de zittingzaal.’

Op 2 oktober 2019 brengt het Nederlandse Openbaar Ministerie de dagvaarding uit tegen de vier verdachten. Als het proces in maart 2020 begint, staat Ridderbeks niet als zaakofficier op zitting. ‘Ik wilde anoniem blijven en dat zou met alle media-aandacht voor het proces niet lukken. Op die eerste zittingsdag barstte een heus mediacircus los en daarop zat ik niet te wachten. Het klinkt misschien raar, maar eigenlijk realiseerde ik me toen pas echt hoezeer de buitenwereld nog met MH17 bezig was. Als je zo intensief bezig bent met een onderzoek, ontgaat dit soort dingen je kennelijk.’

Ze ziet het ook niet zitten de hele tijd op en neer naar Schiphol te moeten rijden en wil zich niet voor onbekende duur aan de zaak verbinden. ‘Als er geen verdediging zou zijn, zou het proces binnen een paar weken afgerond kunnen zijn, maar het zou ook zo maar vijf jaar kunnen duren. Ik was bang dat ik daarvoor het geduld niet had. Achter de schermen bleef ik bij het onderzoek en het proces betrokken, maar ik zou niet zelf op zitting staan, daarvan was ik op dat moment echt overtuigd.’

*

9 maart 2020 is de eerste zittingsdag van de rechtbank Den Haag in het justitieel complex op Schiphol. Nadat de voorzitter van de rechtbank heeft uitgelegd hoe het proces zal verlopen, leest officier van justitie Dedy Woei-A-Tsoi de namen van de 298 slachtoffers voor. Jon en Meryn O’Brien zijn erbij. Ze ervaren het bijna als een heilig moment. ‘We zaten met andere nabestaanden in een zaal naast de rechtszaal en de stilte die er hing gedurende die zeventien of achttien minuten was overweldigend. Het gaf een geweldig gevoel van solidariteit. Dat je je omdraait en meteen met mensen in gesprek komt over wie we zijn verloren en hoe het met ons gaat. Heel intens.’

Niemand vermoedt op dat moment dat de wereld een paar dagen daarna op slot gaat. Donderdag 12 maart geeft minister-president Rutte een persconferentie waarin strenge maatregelen tegen de verspreiding van het coronavirus worden genomen. Mensen moeten thuis gaan werken, evenementen worden afgelast, musea en concertzalen gaan dicht. Ook rechtbanken sluiten, zij het tijdelijk, hun deuren.

Hoewel de coronacrisis bijna twee jaar aanhoudt en op en af steeds opnieuw maatregelen worden afgekondigd om de verspreiding van het virus in te dammen, gaat de rechtszaak tegen de vier verdachten gewoon door. Via liveverbindingen kunnen belangstellenden, onder wie veel nabestaanden, de uitzendingen van het Openbaar Ministerie volgen. ‘Omdat we in Den Haag een hele dag in de rechtszaal op Schiphol waren geweest, voelde het op een of andere manier bijna vertrouwd,’ vertelt Meryn O’Brien die veel online volgt. ‘We wisten hoe de zaal eruitzag, wie de rechters waren. Dat gaf veel vertrouwen.’ Een groep van twintig, dertig nabestaanden probeert ook tijdens de coronaperiode zoveel mogelijk live aanwezig te zijn, terwijl de officieren van justitie dag na dag toelichten wat ze hebben gevonden, waar ze dat hebben gedaan, hoe ze te werk zijn gegaan, hoe ze de feiten hebben geverifieerd, welke getuigen ze

hebben gehoord en waarom ze voor levenslang gaan. Een van die officieren is Manon Ridderbeks, die eerder duidelijk heeft aangegeven dat ze niet op zitting wil staan. Maar officier Woei-A-Tsoi geeft aan dat ze graag wil terugkeren naar haar oude werkgever, en het OM heeft echt drie officieren nodig om het onderzoek toe te lichten, getuigen- en deskundigenverhoren voor te bereiden en bij te wonen, de verweren op basis van het dossier te pareren en te rekwireren. Ridderbeks wordt gevraagd die rol op zich te nemen. Ze voelt zich verantwoordelijk, maar twijfelt. Dan moet Thijs Berger, een van de andere zaaks-officiëren, in juni 2020 onverwacht in quarantaine. Ridderbeks lijkt de aangewezen vrouw om in zijn plaats het forensisch onderzoek op zitting te presenteren. 'Maar het was vals alarm en Berger kon toch zelf komen. Ik voelde een lichte teleurstelling. Op dat moment besepte ik dat ik toch wel op zitting zou willen staan.' Ze voelt zich daarbij gesteund door nabestaanden die ondanks de corona-maatregelen vaak aanwezig zijn. 'Sommige nabestaanden zeiden dat ze er nu ook voor ons moesten zijn, omdat wij er al die jaren voor hen waren geweest. Ik was daarvoor geraakt.'

Sander van Luik is 'bij vijf of zes zittingen'. Hoewel de nabestaanden al eerder zijn geïnformeerd over de bevindingen van het OM, hecht hij eraan dat op de zittingen steeds opnieuw duidelijk tekst en uitleg wordt gegeven. 'De betrokkenheid van de officieren en ook de slachtofferadvocaten gaf het gevoel dat ze echt voor ons en namens ons als nabestaanden spraken. Wij kenden hen, zij kenden ons.'

Ook Shadrack Noto woont tijdens de corona-periode veel zittingen bij. Soms overvalt hem daarbij een gevoel van vreemdheid, alsof hij naar een bizar toneelstuk kijkt, met de rechters op het podium en hij zelf in het publiek. Tegelijk ervaart hij een gevoel van dankbaarheid. 'In mijn eentje had ik nooit zo'n zaak kunnen aanspannen. Nu deden er mensen hun

best, voor mij en mijn zoon. De nabestaanden die er vaak waren, rouwden allemaal op een verschillende manier, maar omdat we een verlies deelden, hoefden we niets uit te leggen en konden we er gewoon zijn. Dat gaf een gevoel van solidariteit. Daarom wilde ik erbij zijn. Het was heel moeilijk, maar ook hele belangrijk. *In order to heal you have to remember.'*

Voor officier van justitie Ridderbeks zit het belang van vervolging in dit geval 'niet in die paar individuen die we verantwoordelijk konden houden, maar in het feit dat wij een podium hadden waarin we openlijk alle onderzoeksresultaten zouden kunnen presenteren, waarna een onafhankelijke rechter in het openbaar over de door ons gepresenteerde feiten zou beslissen. Het doen van een onherroepelijke uitspraak in de zaak MH17 is voor heel veel mensen van betekenis geweest. Het markeerde het einde van een acht jaar durende periode van onzekerheid.'

12. HET GELAAT VAN DE ANDER

In het boek *Als een ramp ons raakt* ontleedt psychiater en traumadeskundige Berthold Gersons waarom de ramp met MH17, anders dan andere rampen, tot collectieve rouw leidt. Niet alleen de nabestaanden, maar wij, als Nederlanders zijn in 2014 verbijsterd, boos en staan samen stil. Gersons, oud-lid van de Raad van Advies van de Stichting Vliegcramp MH17, beschrijft uitgebreid hoe de Nationale Herdenking en de daaropvolgende herdenkingen worden vormgegeven. Net als Rutte plaatst de psychiater MH17 in het licht van het grote wereldtoneel waarin het kleine Nederland opeens wordt geconfronteerd met de menselijke kwetsbaarheid. Hij citeert Gabriel van den Brink die in 2015 al schrijft dat ‘de ramp op wrede wijze brak met het idee van een zekere onkwetsbaarheid dat veel Nederlanders koesteren’. Daarom kan het zo groot worden, veronderstelt Gersons. Daarom trekken we de ramp met MH17 ons allemaal aan.

De continue aandacht voor MH17 vanuit de overheid zorgt ervoor dat toezeggingen gestand worden gedaan, schrijft Gersons verder. De schade wordt vergoed, smartengeld uitgekeerd, er volgt een rechtszaak, het monument staat. Maar waarom is er zoveel meer aandacht en geld besteed aan deze ramp dan aan de slachtoffers van andere rampen, vraagt de traumadeskundige zich toch af. Bestaat er een hiërarchie met andere rampen? Hoeveel collectieve herdenking voelt nog als erkenning van het leed en wanneer verdringt massale rouw het verdriet van de nabestaanden zelf? Want, zo schrijft Gersons, ‘al die aandacht neemt het verdriet niet weg over het verlies van ouders, kinderen, broers en zussen, oma’s en opa’s en soms leek het dat juist dat verdriet in de verdrukking kwam’.

Premier Rutte geeft toe dat het bij MH17 eerst en vooral blijft gaan om het persoonlijke verdriet. Hij weet dat binnen

groepen van nabestaanden grote verschillen bestaan tussen de manier waarop ze omgaan met dat verdriet. Zelf gelooft hij dat de uitingen van collectieve rouw iets zeggen over Nederland dat hij nog altijd ‘een lief land’ noemt.

‘Ik vond het mooi dat zoveel mensen pluchen beestjes en bloemen neerlegden voor bijvoorbeeld de Nederlandse ambassade in Kyiv, of langs de snelweg stonden toen de slachtoffers van Eindhoven naar Hilversum werden vervoerd. Ik denk dat het veel nabestaanden steun heeft gegeven in het besef dat ze er niet alleen voor stonden. Nederland is een lief land. We hebben het grootste aantal vrijwilligers. We doen het allemaal een beetje mopperend, maar als iemand zegt: “Joh, kom even helpen”, dan gebeurt dat. Dat is zichtbaar geworden op 17 juli 2014 en al die jaren daarna. Ik geloof in die saamhorigheid. En dan is de rol van de staat om al die dingen uit handen te nemen waarvoor het individu in zijn eentje niet kan strijden, maar die wel cruciaal zijn.’

Het is de reden dat Rutte tijdens zijn persconferenties gedurende de coronapandemie het boek *MH17, onderzoek, feiten, verhalen* van de Onderzoeksraad voor Veiligheid prominent op zijn bureau heeft staan. Het is een signaal dat hij MH17 niet vergeet, ook al dient zich een nieuwe crisis aan.

‘Ik ervaar het als heel bijzonder dat ik dit mag doen. Dat ik vanuit mijn functie op een moment van zo’n grote tragedie een rol kan spelen. Ik heb dat als een grote eer beschouwd en mij altijd gerealiseerd dat dit een teer onderwerp is dat ik zorgvuldig moest behandelen. Ik heb nooit moeite gehad om mij met MH17 bezig te houden, ook niet op gevoelsniveau.’

Advocate Arlette Schijns herkent wat Rutte zegt. Ook zij heeft het als een grote eer beschouwd om vanuit haar functie van advocaat de nabestaanden te mogen begeleiden in het strafproces. Maar zij is zichzelf ook tegengekomen gedurende de vele jaren dat ze zich met MH17 bezighoudt. Sinds de oprichting van

het zogeheten Rechtsbijstandsteam MH17 (RBT) maakt Schijns deel uit van het Nederlandse team letselschadeadvocaten dat bijna zeshonderd nabestaanden bijstaat. Een procedure tegen Malaysia Airlines wordt relatief snel afgerond. In het strafproces claimt het RBT voor ruim driehonderd nabestaanden een schadevergoeding van ongeveer 50.000 euro per slachtoffer. De rechter kent de schadevergoeding toe, de Nederlandse staat schiet het bedrag voor en keert ongeveer 16,5 miljoen euro uit.

Niet alle nabestaanden komen voor schadevergoeding in aanmerking. Broers en zussen bijvoorbeeld. Anderen zijn er ziek van dat ze geld krijgen voor hun geleden verlies. Het woord bloedgeld valt. Alsof ze een dierbare in muntjes terugkrijgen. De reacties doen Schijns twifelen. 'Als professional dacht ik altijd dat het toekennen van schadevergoeding na een misdrijf, ongeluk of ramp een manier is om tegemoet te komen aan het leed dat slachtoffers of nabestaanden treft. Een vorm van erkenning. Maar broers en zussen krijgen die erkenning niet, omdat de Wet affectieschade niet voor hen geldt.' Het brengt de advocaten ertoe om tijdens het proces een oproep te doen aan de wetgever om bij de evaluatie van de wet in 2024 expliciet aandacht aan dit onderwerp te besteden en de positie van broers en zussen te herzien. 'Eigenlijk is zo'n proces niet het forum om zo'n oproep te doen,' geeft Schijns toe. 'Maar in dit geval was het wel een passend podium. En verrassend genoeg heeft de rechtbank onze oproep ondersteund.'

Dat de staat bereid is de schadevergoeding als voorschot uit te keren, vindt Schijns een krachtig signaal dat de overheid naast de nabestaanden staat. 'Maar ervaren individuele nabestaanden dat ook zo?' vraagt ze zich steeds vaker af. 'Welke voorwaarden moet het recht bieden om van betekenis te zijn? Wat kan het recht eigenlijk betekenen in het licht van zoveel verdriet?'

Schijns wordt overvallen door fundamentele twijfel. Heeft al het werk dat ze in MH17 stopt wel echt betekenis? 'Wij hebben

als RBT wel zeshonderd nabestaanden bijgestaan. De massaliteit van het verdriet is, ook emotioneel, heel belastend. Je wordt geconfronteerd met zoveel verdriet dat ik me regelmatig afvroeg of we daaraan ooit recht konden doen. Ik wilde en kon niet stoppen, maar ik werd er wel heel diep door geraakt.'

Corona verergert dat gevoel. Terwijl ze voor hun belangen strijdt, kan Schijns haar cliënten niet allemaal persoonlijk ontmoeten. Het is in de pauze van een zitting vrijwel onmogelijk om even te peilen hoe het met mensen gaat. 'De vraag be kroop me wat zo'n proces iemand kost ten opzichte van wat iemand eraan overhoudt. Er zijn cliënten die fysiek echt ziek zijn geworden tijdens het proces. Het was voor velen heel zwaar. Tegelijk vonden de meesten dat dit misdrijf niet zonder proces onbestraft mocht blijven. De behoefte aan een gezaghebbende derde die een oordeel geeft over wat er is gebeurd, de behoefte aan rechtvaardigheid is juist in dit proces heel groot geweest.'

Een van de belangrijkste opdrachten van de advocaten die de nabestaanden bijstaan is de voorbereiding op het spreekrecht. Meer dan honderd nabestaanden besluiten van dit recht gebruik te maken. De uitvoering van het spreekrecht vergt logistieke planning. Het RBT organiseert meerdere bijeenkomsten om uit te leggen wat het spreekrecht inhoudt, wat het betekent voor het proces en wat het kan betekenen voor degene die gebruik maakt van het recht. 'We hadden de ouders van Anne Faber uitgenodigd als ervaringsdeskundigen. Anne Faber was een vijftientigjarige studente die in 2017 was vermoord. Zij konden als geen ander vertellen wat het spreekrecht voor hen had betekend. Op basis daarvan konden de MH17 nabestaanden voor zichzelf beter inschatten of zij ook een *victim impact statement* wilden afleggen,' vertelt Schijns. Bovendien moet van tevoren duidelijk zijn wat de rechtbank wel en niet zal accepteren in het kader van het spreekrecht. 'Mochten er foto's worden getoond? Films of muziek worden gedraaid? We hebben

deze vragen aan de voorzitter van de rechtbank voorgelegd. De rechtbank kwam daarna met een kader dat houvast bood. Nabestaanden mochten voorwerpen meenemen en foto's laten zien als dat dienend was voor hun betoog. Iedereen kreeg twintig minuten.'

De kaders helpen. Mensen zijn minder bang dat ze worden afgekapt als ze worden overspoeld door emoties. Een enkeling durft zelfs de urn mee te nemen van een overleden dierbare. Drie weken trekt de rechtbank uit om te luisteren naar al die verhalen vol verdriet en verlangen naar een tijd voor het verlies.

Peter van der Meer is een van de eerste nabestaanden die de rechtbank toespreekt. 'Daar zijn we wel een half jaar mee bezig geweest,' zegt hij. 'Die hele zomer stond in het teken van schrijven. Ik wilde vooral de boodschap overbrengen hoe diep het verdriet wortelt. Hoe mijn leven is verwoest. Ik zal nooit opa worden. Ik vier geen verjaardagen meer en geen Sinterklaas. We herdenken de geboortedagen van de meisjes, dan hangen we een slinger op die we hebben gemaakt van hun kleren. Die slinger hangt er ook op 17 juli. Maar de leegte en het verdriet om het verlies van mijn dochters wordt alleen maar groter. De stilte wordt steeds stiller.'

Hij verwoordt die leegte ook tegenover de rechtbank. 'Elke dag doet meer pijn. We doen heus ons best, maar eigenlijk is het niet te doen.' Peter is bang voor wat er nog komen gaat, vertelt hij de rechtbank. Bang voor de herinneringen die niet meer worden gemaakt. 'Als de waarheid boven tafel komt, kan ik misschien weer een beetje vooruit, zodat mijn leven wat draaglijker wordt. Maar ik krijg mijn dochters er niet mee terug. Het gat dat zij achterlaten wordt steeds groter, de wond heelt niet, de wond ligt open en gaat denk ik nooit meer dicht.'

Jon en Meryn O'Brien nemen hun verklaring op video op die op 13 september in de rechtszaal wordt getoond. Meryn

vertelt dat op 17 juli 2014 de voetbaltas van haar zoon Jack al klaar stond, omdat hij zich meteen na terugkeer uit Europa weer bij zijn team wilde voegen. Jon schetst hoe hij Jack mist, de manier waarop hij 's ochtends door de tuin liep, zijn auto startte of met oordopjes in naar een serie zat te kijken. Hun dochter Bronwyn laat haar verklaring voorlezen door haar slachtofferadvocate. Voor haar ouders is het pijnlijk om die woorden live te horen uitspreken, al prijzen ze de empathische toon die hun advocate weet te treffen. Dankbaarheid is het woord dat Meryn en Jon steeds opnieuw herhalen. 'Dat honderd mensen gebruik mogen maken van hun spreekrecht, was verdrietig en indringend en geweldig tegelijk. Hoe verschillend iedereen ook is en hoe uiteenlopend de manieren van rouw ook zijn, wij delen allemaal een diepgaand gevoel van leegte en verlies en een sterk gevoel van onrecht jegens die mensen die niet hun verantwoordelijkheid hebben genomen voor deze verschrikkelijke daad. Wij zijn dankbaar dat we de mogelijkheid kregen om de rechtbank rechtstreeks aan te spreken. We wilden getuigen. Getuigen van alles wat met Jack is verbonden.'

Simon Mayne zit naast zijn ex-vrouw Liz als zij vertelt wat het verlies van Richard voor haar en haar familie heeft betekend. 'Het was voor haar essentieel dat ze zoiets kon doen. Bijna een catharsis. Dat je op kunt staan tegenover een onafhankelijke rechter en kunt vertellen over je verlies. Ik heb veel statements gehoord en gezien en telkens ervoer ik opnieuw dat ik niet alleen stond in mijn verdriet.'

Paul Marckelbach neemt op 23 september 2021 het woord, zeven jaar nadat zijn familie is vermoord. Hij benoemt hoe hij de mensen die nog altijd om hem heen staan in de loop van de jaren alleen maar meer is gaan koesteren 'zowaar een positieve kant aan dit bizarre verlies'. Hij beschrijft hoe zijn vrouw Joyce bij hem is gebleven, 'op de oevers van het verdriet' en wat zijn verlies met haar heeft gedaan. Hoe zij elkaar ook een poos kwijt-

raken, omdat Paul na de ramp ‘op een onherbergzaam, kil en desolaat eiland’ verblijft, overweldigd en verlamd.

Shadrack Noto is bang dat hij niet de juiste woorden zal vinden om zijn verdriet uit te drukken en vraagt zijn nicht om een deel van zijn verklaring voor te lezen. Het zijn de steeds herhaalde beelden op televisie en in de kranten die ervoor zorgen dat zijn verdriet telkens wordt opgerakeld, laat Noto de rechtbank weten. Dat Rusland zijn verantwoordelijkheid voor deze gruwelijke daad niet neemt, belet hem te helen van de posttraumatische stressstoornis waaraan hij lijdt. *‘MH17 keeps coming back to haunt me.’*

Op officier van justitie Ridderbeks maken de verhalen grote indruk. ‘Ik dacht eigenlijk dat ik de meeste verhalen wel kende, maar om nabestaanden live te horen vertellen over het nog altijd actuele, rauwe verdriet en het immense gemis was heel confronterend. Hun verhalen raakten me meer dan ik had voorzien. We hadden van tevoren met alle advocaten en de rechtbank gesproken over hoe we zouden omgaan met emoties die eventueel los zouden komen. Daarvoor moest ruimte zijn, vond iedereen. Emoties mochten er gewoon zijn, in plaats van ze krampachtig te verbergen. Wij waren allemaal professioneel betrokken en stonden op afstand van het verdriet, maar dat betekende niet dat het ons niet zou kunnen raken.’

Slachtofferadvocate Schijns boekt samen met haar collega’s van het RBT en mede door de indringende nabestaandenverklaringen een professioneel succes. De rechtbank erkent dat ook het leven van broers en zussen na de ramp ingrijpend is veranderd, bijvoorbeeld omdat zij de zorg voor de kinderen van hun broer of zus hebben overgenomen. De rechtbank ondersteunt daarom de oproep om de positie van zussen en broers die niet met het slachtoffer samenwonen nadrukkelijk te betrekken in de voorziene evaluatie van de Wet affectieschade. De Tweede Kamer neemt op 13 februari 2024 met algemene stemmen een

motie aan om broers en zussen op korte termijn onder de vaste groep van naasten te brengen die voor vergoeding van affectieschade in aanmerking komen.

Belangrijker dan dit professionele succes is voor Schijns het herwonnen inzicht dat deze rechtszaak er weldegelijk toe doet. ‘Het recht is in wezen het enige antwoord dat een samenleving heeft op onrecht. Nabestaanden hebben rechtvaardigheidsbehoeften, zoals participatie, het hebben van een stem, het mede vorm kunnen geven aan de elementen van herstel, de bevestiging dat wat is gebeurd verkeerd is. Dit strafproces heeft als geen ander aan die behoeften kunnen voldoen.’ Daarnaast heeft Schijns beter dan voorheen gezien welke functie het recht op menselijk niveau heeft, ook, of misschien juist wel in zaken waar het verdriet zo overweldigend groot is.

‘Tijdens die weken dat nabestaanden aan het woord waren, heb ik gezien wat een belangrijke kern van dit proces was. De Frans-joodse filosoof Levinas heeft mij daartoe de hand gereikt. Hij schrijft dat iemand pas echt vrij kan worden in het gelaat van de ander. Erkenning is de ander in de ogen durven kijken. De voorzitter van deze rechtbank heeft dit zo goed begrepen. Bij het spreekrecht zaten de mensen vlak voor de rechters. Er was over en weer oogcontact en het was voor de nabestaanden zichtbaar dat hun verhaal de rechtbank niet onberoerd liet. Na elke verklaring sprak de voorzitter de nabestaande persoonlijk toe. Er was gevoelsreflectie, er was menselijk contact. Ik heb gezien en gevoeld hoe wezenlijk deze korte momenten zijn geweest voor de nabestaanden. Naast grote begrippen als rechtvaardigheid en waarheidsvinding gaat een strafproces ook om die erkenning: ik zie jou. Ik zie wat deze daad met jou heeft gedaan en hoe zij heeft ingegrepen in jouw leven. Daarin zit de kern van het spreekrecht en dat vereist rechters die de emotie niet wegdrücken, maar toelaten. De voorzitter van de rechtbank heeft dat als geen ander gedaan.’

Sindsdien geeft Schijns regelmatig lezingen aan professionals over de betekenis van het spreekrecht. Ze ontmoet naast empathie ook scepsis. Emoties zouden niet goed zijn voor de oordeelsvorming en willekeur in de hand werken. Schijns probeert door die weerstand heen te breken. ‘Emoties in rechtszaken staan niet op gespannen voet met goede oordeelsvorming. Emoties moet je niet wegdrukken, maar reguleren. Dat vereist wel dat rechters inzicht hebben in hun eigen emotionele beleving. Deze tijd en dit soort zaken vragen om emotioneel lucide rechters die het effect van emoties op hun oordeel kunnen reguleren. Dat levert uiteindelijk betere besluitvorming op. De rechtbank heeft dat ook ingezien. Op de laatste zitting merkte de voorzitter op dat de spreekrechtverklaringen een onuitwisbare indruk hebben gemaakt op de rechtbank, en dat de rechters die verklaringen zouden meenemen de raadkamer in.’

Zelf is ze door MH17 een wijzere advocate geworden, hoopt Schijns. ‘Ik ben ooit begonnen als advocaat om mensen in de meest kwetsbare periode in hun leven juridisch bij te staan, om troost te bieden, om iets beter te maken. Tijdens het MH17-proces heb ik me door de massaliteit van het verdriet afgevraagd of het recht iets kan betekenen voor slachtoffers en nabestaanden van misdrijven. Maar door de nabestaandenverklaringen en het rechterlijk oordeel heb ik zelf ervaren dat het recht weldegelijk iets vermag. Niet alleen in grote termen als rechtvaardigheid en waarheidsvinding, maar ook in het intermenselijk contact tussen degene die over de zaak oordeelt en de rechtzoekende. “Het kleine goede”, zoals Levinas dat noemt: een blik, een bemoedigend woord. Daarin ligt erkenning besloten. In het gelaat van de ander.’

13. DE KRACHT VAN DE RULE OF LAW

Ridderbeks blijft tot het eind bij de strafzaak betrokken. Zij is het die eind 2021 de eis tegen de vier verdachten uitspreekt: vier keer levenslang. Ze herinnert zich vooral nog dat ze probeert zo langzaam mogelijk te praten. ‘Ik heb vaker levenslang gevraagd en altijd uit volle overtuiging, maar nu keken honderden, misschien wel duizenden nabestaanden mee en luisterde de toon waarop ik de eis formuleerde wel heel nauw.’ Relevanter dan de eis vindt Ridderbeks de reactie van het OM op het pleidooi van de advocaten van Pulatov. ‘Er zijn in deze zaak zoveel dingen gezegd en geschreven die strijdig waren met de bewijsmiddelen in het dossier dat sommige mensen en media toch weer gingen twijfelen over wat er precies gebeurd was op 17 juli 2014. Onze repliek moest een einde maken aan die twijfel.’

Anders dan in ‘gewone’ strafzaken zijn de nabestaanden niet in de gelegenheid om het omvangrijke dossier in te zien. Om invulling te geven aan zijn informatieplicht lanceert het OM op 18 mei 2022 op internet een publicatie waarin ‘te lezen, te horen en te zien is welke bewijzen er onder meer in het straf-dossier zitten’. Doel van de publicatie is om ook de mensen die niet alle zittingen hebben bijgewoond op de hoogte te stellen van de ter zitting gepresenteerde bevindingen en een overzicht te geven van de belangrijkste conclusies.

Ridderbeks voelt wel spanning als de website online gaat. ‘We hadden een disclaimer toegevoegd dat het ging om de lezing van het OM en dat de verdachten onschuldig waren tot de rechter bij vonnis het tegendeel zou bewijzen. De site bevatte bovendien alleen maar informatie die al in het openbaar op zitting was behandeld. Maar toch. De verdediging van Pulatov (de enige verdachte die zich liet vertegenwoordigen door advocaten) had bij pleidooi al verweer gevoerd over de manier waarop het OM al die tijd in de publiciteit was getreden en had

daarom niet-ontvankelijkheid bepleit. Daar kwam deze publicatie nog eens bovenop. We wisten dat dit weer een bouwsteen voor het al gevoerde niet-ontvankelijkheidsverweer zou kunnen zijn en dat de rechtbank er iets van zou kunnen vinden.’

Op 17 november 2022 doet de rechtbank uitspraak. Naast nabestaanden zitten ook een aantal betrokken professionals in de zaal, onder wie Gerrit Thiry, voorman van het politieteam dat onderzoek heeft gedaan, en Fred Westerbeke, de hoofd-officier die het JIT lange tijd leidt.

De rechtbank oordeelt hard over de manier waarop het OM vanaf het begin van de strafzaak in de openbaarheid is getreden. Het geven van persconferenties om nabestaanden te informeren, is gezien de grootsheid van de ramp te tolereren, maar het geven van interviews terwijl de strafzaak nog loopt, vindt de rechtbank laakbaar. Het voortijdig online zetten van informatie uit het strafdossier hoort niet, zegt de rechtbank met zoveel woorden. Er gelden voorwaarden die samenhangen met het voeren van een zorgvuldige procedure. De rechtbank vindt dat het OM deze voorwaarden heeft genegeerd, waarmee geen enkel strafrechtelijk doel is gediend. Ridderbeks hoort het met samengeknepen billen aan.

‘Ik dacht wel meteen dat de rechtbank niet anderhalf uur de tijd zou nemen om een vonnis voor te lezen dat tot niet-ontvankelijkheid zou leiden, maar de tik op de vingers die ze uitdeelde, voelde best heftig. Ik dacht op dat moment alleen maar: we moeten hier even doorheen, zo meteen gaat het over de feiten, alleen dat is relevant.’

Belangrijk is het moment waarop de rechtbank zich uitsprekt over de betrokkenheid van Rusland. Anders dan later het internationaal gerechtshof zal doen in een zaak die Oekraïne tegen Rusland heeft aangespannen, stelt de Nederlandse rechter vast:

‘...dat de Russische Federatie heeft voorzien in financiering van de DPR, de levering en training van manschappen en de levering van wapens en goederen. Daarnaast heeft de Russische Federatie vanaf half mei 2014 een bepalende invloed gehad op de invulling van hoge posities binnen de DPR en zich met de coördinatie van militaire acties bemoeid en ook zelf militaire acties ondernomen op Oekraïens grondgebied. Deze factoren die in het vonnis uitgebreider staan omschreven leiden de rechtbank tot de conclusie dat vanaf half mei 2014 sprake was van een situatie dat de Russische Federatie zogenoemde overall control heeft uitgeoefend over de DPR. De rechtbank is dus van oordeel dat vanaf half mei 2014, en ook nog op 17 juli 2014, op het grondgebied van Oekraïne een internationaal gewapend conflict plaatsvond tussen Oekraïne en de DPR waarbij de DPR onder de controle stond van de Russische Federatie.’

Girkin, Dubinskiy en Kharchenko worden veroordeeld tot een levenslange gevangenisstraf. Alleen Pulatov wordt vrijgesproken. Dat laatste verbaast Thiry enigszins, ‘maar goed. *So be it*. Belangrijker is dat de rechtbank met zoveel woorden zegt dat wij meer hebben gedaan dan strikt nodig was om de bewijsvoering rond te krijgen. Dat heeft al met al een ijzersterk strafdossier opgeleverd. De rechtbank heeft volledig ons dossier gevolgd. Dat is iets waar we met z’n allen trots op mogen zijn. Er zijn zoveel mensen geweest die dachten dat dit onderzoek nooit wat zou worden. Maar dankzij inzet, expertise en doorzettingsvermogen hebben we zelfs tegen de stroom in toch een aansprekend resultaat bereikt. MH17 heeft Nederland internationaal aanzien gegeven. We hebben echt alles uit de kast gehaald.’

Westerbeke zoekt direct na de uitspraak nabestaanden op. ‘Ik wilde de uitspraak natuurlijk niet missen, ik moest daarbij zijn, ook om samen dit moment te verwerken. Ik heb nooit

getwijfeld aan de uitkomst, er lag een goede zaak. MH17 is een belangrijke episode in mijn leven geweest. Pas na die uitspraak kon ik die episode voor mijzelf echt afsluiten.’

*

Paul Marckelbach zit, samen met zijn zoon Levi en zijn partner Joyce, op 17 november 2022 in de rechtszaal op Schiphol. Hij heeft het proces in de jaren daaraan voorafgaand vanuit een ooghoek gevolgd, maar wil nu live getuige zijn van het definitieve oordeel. Hij herinnert zich dat het er best formeel aan toe gaat, ‘maar ik kon het wel volgen. De rechtbank had het goed geformuleerd.’ Als de voorzitter de straffen uitspreekt, komen de emoties los.

‘Iedereen heeft zijn eigen waarheid en dat geldt helemaal voor MH17. Maar dit is het moment waarop een onafhankelijk instituut dat zich jarenlang heeft gebogen over alles wat naar voren is gebracht de feiten vaststelt. Dat is ongelooflijk belangrijk.’

Jon en Meryn O’Brien delen die ervaring. Zij zitten in een aangrenzende zittingszaal op Schiphol als de rechtbank uitspraak doet. ‘We wilden Jack vergezellen in elke stap van het proces, tot het einde. We waren erbij voor Jack.’ Niet dat ze veel van het vonnis verwachten. ‘We wisten dat de verdachten niet aanwezig zouden zijn en dat ze hoogstens bij verstek veroordeeld zouden kunnen worden. Waarop we hoopten was een oordeel over de waarheid. Voor ons was het belangrijk er te zijn op dat moment van de waarheid.’

Dat de rechter expliciet Ruslands bemoeienis met het conflict in Oost-Oekraïne benoemt in het vonnis is voor veel nabestaanden cruciaal. ‘Het Openbaar Ministerie heeft daarin ook een belangrijke rol gespeeld door te onderstrepen hoe hypocriet en misselijkmakend de houding van de Russen is geweest geduren-

de het hele proces,’ zegt Jon. ‘De ontkenningen, het niet mee willen werken, het verdraaien van feiten en het uit de weg gaan van de verantwoordelijkheid voor de dood van 298 onschuldige mensen, de leugens en het bedrog en dat allemaal met opzet, heeft de nabestaanden ongelooflijk veel pijn gedaan. Dat een onafhankelijke rechter uitsprak dat Rusland erbij was betrokken, was voor nabestaanden heel erg belangrijk.’

Meryn en Jon zijn nog altijd onder de indruk van de wijze waarop de Nederlandse, maar ook de Australische autoriteiten de nabestaanden gedurende al die jaren hebben begeleid. In hun ogen zijn krachten noch moeite zijn gespaard. ‘*Ten out of ten,*’ oordeelt Meryn. ‘In de nasleep van MH17 hebben Nederland en Australië zich van hun beste kant laten zien. De betrokkenheid, de professionaliteit en de volharding hebben veel indruk gemaakt. Ja, het proces duurde lang. Acht jaar. Wij vonden het niet erg dat het zo lang duurde. Doe het maar zorgvuldig, dachten we. *Get the truth out there.* Er stonden drie Russische militairen en een Oekraïner terecht in een Nederlandse strafzaak. Alles was transparant, openbaar, voor iedereen te volgen. Zelfs de verdediging van een van de verdachten werd betaald door het land dat door die gruwelijke daad 196 van zijn burgers had verloren. Dat is toch ongelooflijk! Het belang en de kracht van de *rule of law* en de onafhankelijke rechtspraak hadden niet beter over het voetlicht gebracht kunnen worden.’

Simon Mayne noemt het hele proces ‘imponerend’. Ook hij benadrukt het belang van een eerlijk proces. ‘Niemand kan ooit beweren dat de Nederlandse overheid er niet alles aan heeft gedaan om dit te organiseren en de waarheid recht te doen. Dit was een verantwoordelijk en democratisch land aan het werk. Dat aspect was voor mij belangrijk; dat er een eerlijk proces plaatsvond. Tot op zekere hoogte kon het uiteindelijke oordeel mij eigenlijk niet schelen. Wij weten allemaal wat er is gebeurd. Er is geen twijfel over de betrokkenheid van de Russen. Dat de

veroordeelde mannen waarschijnlijk nooit in Nederland achter de tralies zullen verdwijnen, daar kan ik best mee leven. Zelfs als ze alle vier waren vrijgesproken, was het voor mij goed genoeg geweest. Waar het mij om ging, was een eerlijk, openbaar proces.’

Het moment dat de Nederlandse rechter uitspraak doet, staat premier Rutte ook nog levendig voor de geest. Hij is die dag samen met zijn woordvoerder op de terugreis vanuit Zuid-Korea. Tijdens een tussenlanding op het vliegveld van Mumbai belt Rutte met de voorzitter van de Stichting Vliegcramp MH17. ‘Een emotioneel moment.’

Niet dat met het vonnis sprake is van closure. Niet voor Rutte althans. ‘De onderste steen is boven. We weten wat er is gebeurd. 296 slachtoffers zijn geïdentificeerd en teruggebracht. We hebben een uitgebreid rapport van de Onderzoeksraad voor Veiligheid, we hebben een onherroepelijk vonnis. Maar ik wil die drie daders achter de tralies zien. We willen ook dat Moskou op een gegeven moment wel gaat meewerken. Het JIT slaapt nu, maar als er nieuwe feiten of omstandigheden naar voren komen kan het om meteen weer aan de slag. Of het nu tien, twintig of dertig jaar duurt, *as long as it takes en whatever it takes*, voor mij is dit heilig. Het is echt sacraal, dit moet, hier is een overheid voor bedoeld. MH17 zit in mijn DNA en dat gen wordt doorgegeven. En ik hoef niemand binnen de overheid uit te leggen hoe belangrijk dat is.’

Premier Rutte blijft ‘verbijsterd’ dat niemand ooit de verantwoordelijkheid op zich heeft genomen voor wat er tien jaar geleden gebeurde. ‘Dat 298 mensen uit de lucht zijn geschoten, al dan niet door een fout, is onbegrijpelijk. Als jij daarvoor verantwoordelijk bent, moet je er alles aan doen om te helpen. Dat is een kwestie van fatsoen. Er zitten zoveel mensen in de ellende, dat kan gewoon niet.’

Om die reden is het voor Rutte extra belangrijk dat eerst het Joint Investigation Team en later ook de rechtbank vaststelt dat

Rusland medeverantwoordelijkheid draagt voor het neerschieten van MH17. ‘Tot het uitbrengen van de dagvaarding hebben we formeel nooit de vinger naar Rusland gewezen, omdat we vooral wilden dat Rusland meewerkte. Dat lag anders in 2020. Ik ging toen naar India, maar dat bezoek kon ik beperken tot een dag om vrijdag bij de ministerraad te zijn. Op dat moment heb ik gemeld – en in Australië gebeurde dat parallel – dat wij formeel een statenklacht tegen Rusland gingen indienen bij het Europese Hof voor de Rechten van de Mens wegens zijn rol in de aanslag op MH17.’

De Grote Kamer van het EHRM heeft inmiddels kenbaar gemaakt dat de klacht, waarin ook nabestaanden zich hebben gevoegd, ontvankelijk is, ook al is Rusland geen lid meer van de Raad van Europa en bestaat de zetel van de Russische rechter in het hof niet meer. Het hof vindt dat een staat die zich terugtrekt uit een internationale organisatie zijn verantwoordelijkheid niet mag ontlopen als het gaat om mensenrechtenschendingen. Wanneer een uitspraak volgt, is nog onduidelijk, al hoopt Sander van Luik dat het niet te lang zal duren.

‘Dat de Nederlandse rechter in het vonnis van 2022 expliciet de rol van Rusland benoemt, is een schrale troost,’ zegt Sander. ‘Ja, het strafrechtelijk proces is belangrijk geweest, niet in de laatste plaats door de ruimte die de rechtbank heeft genomen om de betrokkenheid van Rusland te benoemen. Dat is winst. Van Nederland verwacht ik niets meer. Het maximale is gedaan, dat geloof ik wel. Maar ik heb mijn hoop gesteld op het EHRM. Het gaat hier om mensenrechten die op een afschuwelijke manier zijn geschonden. Ook de uitspraak van het Europese hof zal Rusland waarschijnlijk naast zich neerleggen. Maar als er een veroordeling op de plank ligt, blijft die daar wel liggen. Wij maken inmiddels excuses voor ons slavernij verleden, ooit zal het Russische volk hetzelfde doen voor wat met MH17 is gebeurd. Hoop ik. Want een ding staat vast: Poetin gaat ooit dood.’

Politie­man Thiry hoopt dat er nieuwe getuigen zullen opstaan en nieuwe verdachten gedagvaard kunnen worden. ‘Het is niet uitgesloten dat zelfs in Rusland op enig moment *a change of regime* komt waardoor nieuwe getuigen met nieuwe bewijs­mid­delen, notulen of e-mails naar voren komen op basis waarvan het onderzoek gerevitaliseerd kan worden. Als je kijkt naar internationale misdrijven is er altijd een mogelijkheid dat er na jaren toch nog een vervolging volgt. Charles Taylor, Milosevic, de topnazi’s uit de Tweede Wereldoorlog... vroeger of later komen ze allemaal aan de beurt.’

14. 10 JAAR LATER

Bijna tien jaar nadat MH17 is neergeschoten, bezoekt minister-president Rutte de stad Charkiv. Hij ontmoet daar president Zelensky van Oekraïne. Het land is sinds 24 februari 2022 in oorlog met Rusland en probeert Europese leiders er op allerlei manieren van te overtuigen dat Europese steun onontbeerlijk is in de strijd. Rutte ziet hoe beschadigd de stad is, ‘meer dan Kyiv of Odessa waar we eerder waren’. Hij grijpt de gelegenheid aan om in contact te komen met medewerkers van de lokale hulpdiensten die destijds bij de berging van de lichamen en het verzamelen van bezittingen betrokken zijn geweest. ‘Ik wilde hen bedanken voor al hun werk en ik ben dankbaar dat ik dat heb kunnen doen. Ze waren nog altijd heel emotioneel bij de herinnering aan die intens ingrijpende dagen van juli 2014.’

Meryn en Jon O’Brien weten nog niet zeker of ze opnieuw naar Nederland zullen komen voor de herdenking op 17 juli 2024. Vier keer eerder zijn ze in Nederland geweest, maar de reis is lang en belastend. Ze weten dat er ter gelegenheid van de herdenking opnieuw beelden van de ramp de media zullen beheersen. Er worden documentaires gemaakt, reportages geschreven, interviews gehouden. Dit boek verschijnt. Er zijn nabestaanden die aan de herdenking willen ontsnappen. De foto’s en verhalen, de muziek en de woorden zullen wonden openrijten en de rouw weer op de voorgrond plaatsen. Anderen hechten juist aan het delen van hun verdriet. Meryn en Jon putten nog altijd een zekere troost uit de betrokkenheid van zoveel mensen, wat voor hen een reden is om hun verhaal opnieuw te vertellen.

‘De ramp met MH17 heeft natuurlijk vooral ons als nabestaanden geraakt, maar de schokgolf is groter dan dat. Wij staan in het centrum, maar dat anderen ook ervaren hoe groot dit is, hoe intens, helpt ons persoonlijk wel. Veel mensen willen ons

niet extra belasten en verontschuldigen zich soms als er weer iets op het nieuws is, omdat ze de pijn niet willen oprakelen. Maar dat doen ze niet. Die pijn is er altijd. Voor ons is het eerder een troost dat mensen meelevend. Dat een groter publiek nog altijd meeleeft en wil herdenken wat er is gebeurd, is voor ons eerder een bevestiging van de grootheid van het verdriet. Onze dankbaarheid is zo groot. De mensen van het Joint Investigation Team, de familierechercheurs, de officieren van justitie, de rechters, onze advocaten, de hulpverleners, de onderzoekers van de ovv en de politie, de Stichting, iedereen die heeft bijgedragen aan alles wat met MH17 heeft te maken heeft ons ontzettend geholpen. Het is makkelijk om in een isolement te raken na zo'n onbegrijpelijk en intens verlies. Als we in een ander deel van de wereld hadden geleefd waar geweld en dood aan de orde van de dag zijn, hadden we hierop nooit kunnen leunen. Nu hebben we al die steun mogen ontvangen. Ook voor onze dochter Bronwyn, wier broer zo wreed is vermoord in wat we een oorlogsmisdaad kunnen noemen, is de steun van anderen zo belangrijk.'

Ook Asmaa Aljuned spreekt over dankbaarheid. 'Ik ervaar dankbaarheid, dat gerechtigheid is geschied, ook al gaat er niemand naar de gevangenis. Alleen al het feit dat tientallen, honderden mensen aan deze zaak hebben gewerkt, voor mij, voor mijn man, voor al die slachtoffers en nabestaanden, is troostend. Het geeft me kracht en energie om verder te gaan.'

Ondertussen verstrijkt de tijd. 'Een tijd die, hoewel ongrijpbaar, toch ook heelt,' vindt Simon Mayne. In de eerste drie jaar na de ramp was hij wanhopig, bijna suïcidaal. 'Dat ben ik niet meer. De eerste jaren had ik elke week wel een emotionele breakdown. Nu komt het nog maar af en toe voor dat ik verzink in diepe droefheid. Boos ben ik nooit geweest. Ja, ik zou het heel prettig vinden als Poetin morgen doodgaat, maar als hij op het nieuws verschijnt, heb ik niet de neiging om tegen de televisie te gaan schelden. Laat hem rustig iets verschrikkelijks overkomen.'

Ondertussen heeft Simon al zijn energie nodig voor de zorg van zijn dochter. Hij is ervan overtuigd dat ergens genezing wacht, en houdt zich intensief bezig met de manier waarop voeding het menselijk brein beïnvloedt. Er klinkt hoop in zijn stem als hij zegt: *'I'm going to cure her.'* Grote herdenkingsbijeenkomsten heeft hij daarvoor niet nodig. 'Het is nu tien jaar geleden en dat zal wel een reden zijn voor een herdenking met de koning en de koningin. Ik verwacht niet dat dit soort bijeenkomsten over tien jaar nog worden georganiseerd. Steeds vaker zal MH17 een kleine, persoonlijke herdenking worden voor hen die er willen zijn. En dat is goed. Daarom vind ik het zo fijn dat de herdenkingstuin er is. Daar kan ik altijd heen.'

Premier Rutte is ervan overtuigd dat de ramp met MH17 nooit vergeten wordt. Niet in Nederland, en ook niet daarbuiten. 'Veel mensen zullen zich niet meer herinneren waar ze in februari 2023 waren toen Turkije en Syrië werden getroffen door een aardbeving waarbij meer dan 50.000 doden vielen. Veel mensen weten nog wel waar ze waren toen ze het nieuws over MH17 kregen. Noem MH17 en iedereen weet wat je bedoelt. Deze ramp heeft eens te meer laten zien dat in een onzekere, instabiele wereld niemand het alleen afkan. Als ik eerlijk ben, heb ook ik Europa lange tijd gezien als een markt en een munt, een economische eenheid die voor ons als handelsland cruciaal was. Door 17 juli 2014 ben ik ervan doordrongen geraakt dat we ook een waardengemeenschap zijn. Alleen met behulp van onze vrienden hebben we kunnen doen wat we hebben gedaan. Obama in de Verenigde Staten, Hollande in Frankrijk, Merkel in Duitsland, Cameron in Groot-Brittannië, iedereen was er mee bezig. Stel je eens voor dat Nederland geen lid zou zijn van de EU of van de NAVO, maar alleen was aangewezen op zichzelf, dan hadden we van deze regeringsleiders nog best een briefje gekregen waarop stond "wat rot voor je", maar daar was het bij gebleven. Nu konden we rekenen op onze vrienden. Het was ook hun vliegtuig.'

Dat de VN-Veilighedsraad al op 21 juli resolutie 2166 aannam waarin hij het neerhalen van MH17 veroordeelde en een onafhankelijk onderzoek gelastte, dat we een rechtbank konden opzetten en druk konden blijven uitoefenen op Rusland, dat we tezamen met de Australiërs en Maleisiërs het JIT konden vormen, het heeft eens te meer bewezen dat Nederland geen eiland is, maar ingebed is in een groter geheel.’

Voor Peter van der Meer bestaat dat grotere geheel vooral uit de vrienden en vriendinnen van zijn dochters die nog altijd langskomen. Op 17 juli 2024 zullen zij en een grote groep burens, vrienden en familie rond 15.18 uur – het tijdstip van de inslag – op de begraafplaats staan waar Sophie, Fleur en Bente zijn begraven. ‘Die vriendinnen zijn volhardend,’ weet Peter inmiddels. ‘Soms komen ze gewoon spontaan langs, wat ik fijn vind. Ik zie hen opgroeien. Daar put ik troost uit. Het is mooi om te horen wat ze doen, dat ze studeren, dat ze plezier hebben in het leven. Natuurlijk is dat ook confronterend, omdat ik het zelf niet meer meemaak. Geen giechelende meiden, geen studentenfeestjes, geen kleinkinderen. Ik blijf voor altijd de vader zonder kinderen. Dat verdriet zal ik meedragen tot in mijn graf.’

Shadrack Noto herkent als vader dat verdriet. Vrienden van zijn zoon Thami gaan duurzame relaties aan en krijgen kinderen. ‘Ik ben zo blij voor ze, maar voor mij is die toekomst gebroken.’ Of hij ooit nog iets van vreugde zal ervaren, betwijfelt Noto ten zeerste. Hij ziet ook erg op tegen de stroom van nieuwsberichten en herdenkingsdocumentaires die rond 17 juli zullen verschijnen. Toch besluit hij mee te werken aan dit herdenkingsboek. ‘Dat ben ik mijn zoon verschuldigd. *As a last act of love.*’

Paul Marckelbach ruimt in het voorjaar van 2024 zijn zolder op om ruimte te maken voor zijn zoon Levi die inmiddels studeert, maar sinds augustus 2023 bij zijn vader woont. Boven staan nog altijd spullen van zijn zus. ‘Tien jaar geleden moest ik

twee heel grote huizen leeghalen en al die spullen van mijn moeder en mijn zus door mijn handen laten gaan. Nu moet ik weer selecteren. Er is een doos met brieven die mijn zwager Antoine aan mijn zus schreef, er zijn foto’s. Daarvan neem je niet zomaar afscheid. Ik weet dat het moet, maar qua emotie lukt dat echt niet.’ Levi kweekt ondertussen zonnebloemen. 17 juli moeten ze in volle bloei staan.

Asmaa Aljuned hoopt dat zij dit jaar bij de herdenking kan zijn, ‘ook om mij geborgen te weten te midden van de andere families.’ Nu ze in Caïro woont, is het ook makkelijker om naar Nederland te komen. ‘Ik weet dat mijn man is begraven in Maleisië, zijn lichaam is daar. Maar in Nederland kan ik mijn eigen, persoonlijke rouw dieper beleven waardoor ik mij dichter bij hem voel staan. MH17 zal voor mij altijd betekenis houden in de zin van het leven dat afgenomen is en het leven dat had kunnen zijn. Ja, ik heb mijn leven opgepakt, ik ben verdergegaan, maar als ik eerlijk ben, begrijp ik eigenlijk het concept “verdergaan” niet zo goed. Verder gaan betekent niet dat ik ook maar iets ben vergeten. Elk deel van mij ademt ook mijn verlies. Ben ik een ander geworden door het verlies van mijn man? Natuurlijk. En tegelijk ben ik dezelfde. Mensen zeggen vaak tegen me dat ik zo sterk ben, maar ik had die eerste jaren ook helemaal geen alternatief. Ik denk dat ik de eerste vier, vijf jaar niet heb kunnen huilen. Ik leefde als een soort robot, gewoon doorgaan, doorgaan, totdat ik er met mijn zoon over kon praten. Toen pas kon ik contact maken met mijn gevoelens.’

Abderrahman wordt in 2024 tien jaar. Asmaa blijft hem verhalen vertellen over zijn vader. Ook stimuleert ze zijn band met haar schoonfamilie wat soms moeilijk is, omdat haar zoon nauwelijks nog Maleisisch spreekt. Toch wil ze dat hij regelmatig naar de familie toe gaat, opdat hij begrijpt hoe belangrijk hij voor hen is.

En nu is er die nieuwe vader. ‘Mijn zoon kijkt naar mijn

nieuwe man op, ook omdat hij precies dat heeft gemist in zijn jonge jaren. Een vader. En ja, ik vind het heel fijn om te zien dat hij het zo goed met zijn stiefvader kan vinden, en tegelijk schrijnt het ook. Want ik had hem zo graag willen zien opgroeien met zijn eigen vader.'

EPILOOG

Als Piet Ploeg, voorzitter van de Stichting Vliegcramp MH17, mij in januari 2024 vraagt of ik een boek wil schrijven ter gelegenheid van de tienjarige herdenking van de ramp, aarzel ik. Het is de vierde keer dat ik word gevraagd om iets over MH17 te schrijven of betrokkenen te interviewen en hun verhaal op te tekenen. Eind juli 2014 verschijnt in *Vrij Nederland* een artikel over de behoefte aan wraak na deze onbeschrijflijke daad van terreur. Een jaar later verschijnt het boek *MH17, onderzoek, feiten, verhalen* waarin onderzoekers van de Onderzoeksraad voor Veiligheid vertellen hoe zij onderzoek doen naar de toedracht van de crash en hoe zij dat beleven. Het boek wordt in oktober 2015 samen met het eindrapport van de ovv aangeboden aan de nabestaanden.

Een jaar later schrijf ik in opdracht van Slachtofferhulp Nederland het boekje *Er is geen draaiboek voor verdriet* waarin acht nabestaanden en acht professioneel betrokkenen aan het woord komen en vertellen hoe zij de twee jaar na de crash hebben beleefd. Het daaropvolgende strafrechtelijk onderzoek volg ik slechts vanuit de schaduw. Ik weet dat de massale media-aandacht voor alles wat met MH17 te maken heeft extra belastend werkt voor veel nabestaanden. Bovendien echoën de woorden van defensiecommandant Hans van de Ven in mijn hoofd die in het boekje van Slachtofferhulp terecht opmerkt dat alle professioneel betrokkenen bij de ramp niets anders zijn dan figuranten in het verdriet van anderen.

Ook ik ben niets meer dan een figurant. Ik vraag mij af wat ik werkelijk bijdraag door op het verzoek van Ploeg in te gaan. Vanuit het politieke, diplomatieke en juridische perspectief is de opdracht om de onderste steen boven te halen begrijpelijk. Maar kan ik wel recht doen aan het verhaal van zovelen door slechts enkelen te spreken? Helpt het nabestaanden door telkens

opnieuw te worden geconfronteerd met verhalen en beelden die raken aan hun diepe verdriet en de wond van het verlies vaak weer opentrekken?

Toch accepteer ik de opdracht. Omdat mijn vader mij leerde hoe belangrijk het is om geborgen te zijn in de geschiedenis. Alle slachtoffers van vlucht MH17 verdienen het om blijvend te worden genoemd en zich geborgen te weten in de herinnering van zovelen. Ik hoop dat ik met dit boekje daaraan een bijdrage heb geleverd.

VERANTWOORDING

Dit boek is gebaseerd op gesprekken met acht nabestaanden en acht professioneel betrokkenen. De Stichting Vliegcramp MH17 heeft de gesprekspartners benaderd en gevraagd of zij bereid waren mee te werken aan dit boek. De gesprekken vonden plaats in de eerste maanden van 2024. De Maleisische, Britse en Australische nabestaanden sprak ik via een online video-verbinding. Enkele respondenten hebben op hun verzoek de tekst voor publicatie ter inzage gekregen. Daarnaast heb ik talloze kranten- en tijdschriftartikelen, blogs en uitingen op sociale media gelezen en heb ik diverse documentaires en televisie-items opnieuw bekeken. Ik bestudeerde artikelen en boeken over het verwerken van rouw en herlas veel officiële rapportages en Kamerstukken waarin de ramp met vlucht MH17 centraal stond. Voor zover relevant heb ik de gebruikte titels in de lopende tekst verwerkt.

Ik ben de betrokken professionals en de Stichting Vliegcramp MH17 erkentelijk voor het in mij gestelde vertrouwen. De nabestaanden die mij toelieten om hun grote verdriet te beschrijven, ben ik dankbaar. Ik hoop dat ik hun openheid niet heb beschaamd.

Amsterdam, 1 mei 2024

Miek Smilde

*Herdenken werpt een drempel op
tegen de dood van het vergeten.
Wie bij naam wordt genoemd,
valt niet in vergetelheid.*

EEN LEGE PLEK OM TE BLIJVEN

Tien jaar nadat vlucht MH17 van Malaysia Airlines werd neergehaald in Oost-Oekraïne vertellen acht nabestaanden hoe zij hebben moeten leren leven met het onbegrijpelijke verlies van hun dierbaren. Een echtgenote, vier vaders en een moeder, een zoon en twee broers verhalen over hun rouw, hun wanhoop en het verlangen naar gerechtigheid. Acht professioneel betrokkenen, onder wie minister-president Mark Rutte, reflecteren op de inzet van de Nederlandse overheid die, samen met internationale partners, de nabestaanden zo optimaal mogelijk wilde ondersteunen en de onderste steen boven wilde halen. De slachtoffers van vlucht MH17 verdienen het om blijvend te worden genoemd en zich geborgen te weten in de herinnering van zovelen. Dit herdenkingsboek hoopt daaraan een bijdrage te leveren.

**Stichting
Vliegcramp MH17**

ISBN 978-90-90-38622-5

9 789090 386225